

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

KÉKY LAJOS

ÖTVENHARMADIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK FÜZET

A GRÖF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1943

NYELV-ÉRTANUDOMÁNYI KÖZVET
Budapest, XI. Mátyás út 12/13

Magy. ir. III.
1602/LIII.

A kiadásért felel: Kéky Lajos.

22521 Sárkány-nyomda r.-t. Budapest, VI., Horn Ede-u. 9.
Igazgatók: Wessely Antal és Wessely József.

TARTALOM.

TANULMANYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Elek Oszkár</i> : Bessenyei György Ágis tragédiájá-nak forrásai . . .	193
<i>Galamb Sándor</i> : Magyar drámai költemények . . .	81
<i>Gálos Rezső</i> : Német hatás XVIII. századi költészetünkben . . .	8
<i>Lám Frigyes</i> : Jókai és a Szepesség . . .	293
<i>Nagy Péter</i> : A francia klasszikus dráma a magyar klasszicizmus korában . . .	123
<i>Nagy Sándor</i> : Kemény Zsigmond és az erkölcsi világ . . .	29, 93, 205
<i>Papp Ferenc</i> : Petőfi és a romantika . . .	1
<i>Papp Ferenc</i> † . . .	289
<i>Rubényi Mózes</i> : Pókainé . . .	218

ADATTÁR.

A Bánk Bán egyik mellékforrása. <i>Benkő László</i> . . .	224
A német érzelmes dalköltészet magyar emlékei. <i>Gálos Rezső</i> . . .	155
Ady Endre levelei Kardos Alberthez. <i>Kardos Albert</i> . . .	316
Balassi Bálint kortársai. <i>Eckhardt Sándor</i> . . .	43, 132
Döbrentei Gábor levelei Buczy Emilhez és Horvát Endréhez. <i>Jancsó Elemér</i> . . .	47, 140
Döbrentei levelezéséből. <i>Waldapfel József</i> . . .	313
Horvát István, Kis János, Szemere Pálné levelei Guzmics Izidorhoz. <i>Pénzes Balduin</i> . . .	229
Jókai Mór és Irányi Dániel. <i>Kósa János</i> . . .	243
Madách Imre két levele Pajor Istvánhoz. <i>Kéky Lajos</i> . . .	158
Révai Miklós — Medgyesi Somogyi Jánosnak. <i>Balassa László</i> . . .	311
Szabolcska Mihály levelei Kardos Alberthez. <i>Kardos Albert</i> . . .	316
Szakolczai István daloskönyve. <i>Alszeghy Zsolt</i> . . .	306

KÖNYVISMERTETÉSEK.

A pannonthalmi Szent Gellért-főiskola évkönyve 1941—42. <i>Kerekes Emil</i> . . .	73
Ady—Babits-tanulmányok. <i>K-fy J-s</i> . . .	75
Angyal Dávid: Az ifjú Ferenc József. <i>Balogh Jenő</i> . . .	67
Csery-Clauser Mihály: Széchenyi napjai. <i>Dankó István</i> . . .	166
Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. <i>Császár Ernő</i> . . .	69
Ferenczy Piroksa: Babits és Ady. <i>K-fy J-s</i> . . .	75
Féja Géza: A felvilágosodástól a sötétedésig. <i>Solt Andor</i> . . .	246
— : Magyar irodalomszemlélet. <i>U. az</i> . . .	246
— : Nagy vállalkozások kora. <i>U. az</i> . . .	246
Gál István: Angol-magyar történelmi kapcsolatok. <i>Elek Oszkár</i> . . .	252
— : Babits és az angol irodalom. <i>Lám Frigyes</i> . . .	324
Halász Előd: Nietzsche és Ady. <i>K-fy J-s</i> . . .	75
Hankiss János: Európa és a magyar irodalom. <i>Berczik Árpád</i> . . .	161
Herczeg Ferenc nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Kornis Gyula. <i>Gálos Rezső</i> . . .	320

Jankovich Ferenc: Iránytű a magyar irodalomban. <i>Solt Andor</i> . . .	246
Juhász Géza: Népi írók. <i>U. az</i>	246
Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. <i>Gálos Rezső</i>	160
Kovalovszky Miklós: Ady Endre önképzőkori tag. <i>Solt Andor</i> . . .	253
Kozocsa Sándor: Magyar könyvészet. <i>Dezsényi Béla</i>	250
Maller Sándor: Ossian Magyarországon. <i>Elek Oszkár</i>	326
Mohácsi Jenő: Drámai irodalmunk remekeinek új német fordításai. <i>Nagy István</i>	164
Molnár Pál: Debrecen a magyar irodalom történetében. <i>Kéky Lajos</i>	71
— ; Debrecen a régi magyar irodalomban. <i>U. az</i>	72
Németh László: Széchenyi. <i>Berczik Árpád</i>	79
Népi írók irodalomtörténetírása. <i>Solt Andor</i>	246
Reminiczky Erzsébet: Ady hatása líránkra. <i>K-fy J-s</i>	75
Voinovich Géza: Írók és költők. <i>Balogh Jenő</i>	318

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1942. év irodalomtörténeti munkássága. <i>Kozocsa Sándor</i> .	
I. Általános rész	169
II. Egyes írók. A—L.	255
III. M—ZS.	325

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(A *-gal megjelölt számok azt jelentik, hogy az illető szöveget teljes egészében közöljük.)

	Lap		Lap
Abafi Lajos	160	Barabás Miklós	86
<i>Ach, warum musst' ich dich sehen</i>	155	Barabás Samu	222
Ady Endre 63, 75, 208, 210, 217 253, 254; — és Nietzsche 76; — levelei Kardos Alberthez *316; — önképzőkori tag 253—254		Baranyi László	24
Ady Lajos 317; — Lajosné	317	Barcza Imre	253
Akadémia, M. Tud., első tagjai	140	Barcsay Ábrahám	50
Albrecht János Frigyes	9	Barcsay János	136, 137
Alembert, D',	193	Barkassy Imre	154
Alexandriai Szt. Katalin le- gendája	72	Barker	325
Alfieri	77, 128	Barna Izsó	90
Ambrus Zoltán	318, 319	Baros Gyula	20
Amyot Jakab	201	Bartha Dénes	10, 156, 157
Andrád Sámuel	12, 17, 24	Bartmann György	85
Angerianus	71	Bartók György	211
Angyal Dávid	67, 253, 292	Bartsai László	11, 21
Aranka György	11, 26, 28	Batsányi János	326
Arany János 2, 66, 84, 123, 159, 162, 213, 218, 223, 225, 227		Batteux	12, 18
Arany László	318	Batthyány Lajos gr.	67
Arnaud, D',	25	Bayer József 11, 16, 19—21, 26—28, 219	
Arndt János	9	Bayle Péter	201
Arnim	1	Bánfy László	54
Arnstein B. D.	10, 28	Bánffy Zsigmond	136
Ányos Pál	16, 24, 154	Bánóczi József	318
Aulnoy, D',	25	Bányai Elemér	251
Babits Mihály 199, 324—326; — és az angol irodalom 324 —326; — fordításai angol költőkből 324; — Shake- speare-tanulmánya		Báróti Sándor	11, 16, 28
Bach Károly F. E.	157	Beaumarchais	195
Bajza József	143, 144, 148	Benedek Marcell	160
Balassi Bálint 43—47, 69—71, 132—139, 221; — kortársai 43—47, 132—139		Beöthy Zsolt 14, 24, 110, 118, 215, 290, 323	
Balassi Ferenc	132—137	Berdjajev	39
Balogh János	138	Bernfeld Magda	293
Balogh Jenő	323	Berzsenyi Dániel 51, 52, 140, 141, 151, 200, 290	
		Bessenyei György 73, 74, 193 —204; — <i>Agisának forrá- sai</i> 193—204	
		Bethlen Ádám gr.	50
		Bethlen Ádámné, gr.	52
		Bethlen Imre gr.	10
		Bethlen István gr.	323
		Bethlen Pál gr.	315
		Bél Mátyás	73
		Béranger	5

	Lap		Lap
Bérczy Károly	6	Csillag Máté	90
Bisztray Gyula	246	Csokonai Vitéz Mihály 12, 16,	
Blumauer	10	18, 22, 24, 61, 249	
Bod Péter	73	Csóka J. Lajos	73, 74
Boda József	11		
Bodnár Antal	19	<i>Dahin sind meine Freuden</i> . .	156
Bohse Agost	21	Dallos Gyula	126
Bolyai Farkas	226, 315	Dancourt	194
Bonaventura	25	Danielik János	38
Bonfini	227	Dante	75, 81
Bourget Pál	39	Darholcz Kristóf . .	132—133,
Böloni Sámuel	28	137—139	
Brentano	1, 77	Dayka Gábor	11, 26, 51
Brestyensky	149, 151	Deák Ferenc	84, 167, 209
Breughel	199	Debrecen az irodalomban .	71—73
Brignières	202	Debreceni Grammatika	73
Brisits Frigyes	322	Debreceni-kódex	72
Browning	324	Degré Alajos	6
Brunetière	202	Deimling	11
Buchholtz György	301	Demkó Kálmán	295
Buczy Emil 48, 314; ∞ hez		Denner Boldizsár	291
Döbrentei levelei *48—61,	314	<i>Der ungarische Simplicissimus</i>	301
Budai Ézsajás	73	Derousses	245
Budai Ferenc	220	Desfontaines	196
Budai János	16	Desmarests	196
Bürger	10, 163	Dessewffy József gr. . . .	144, 315
Byron	1, 5, 77, 81, 252	Destouches	194, 195
		Dékány István	246
Camoëns	40, 202	Dézi András	72
Campe I. H.	10	Dézi Lajos	70, 220
Caraccioli L.	26	Dobó Krisztina	43, 44
catullusi elemek Balassinál .	71	Domokos Lajos	21, 73
Chamisso	1, 2	Doumic René	201
Chernel Pál	136	Dowden	202
Chénier József	202	Dóczy Lajos	164
Cicero	25	Döbrentei Gábor 47—61, 145,	
Claudius M.	10, 157	152, 200, 226, 313—315, 326;	
Cobbs	27	— levelei Buczy Emilhez és	
Colbert	193	Horvát Endréhez *47—61,	
Corneille 124, 126, 130, 194,		*140—154, *314; — levele	
196, 202, 203; — Cid	126	Böloni Farkas Sándorhoz	
Cowley	27, 53	*313; — hez Naláczy József	
Cramer K. G.	10	levele	*315
Crébillon	202	Döme Károly	55
Czech János	151, 239	drámai költemények, magyar	81—92
Czelder Orbán	297	Dréta Antal apát	238
Czinke Ferenc	24	Dryden	199
		Dugonics András	24, 228
Csanády György	76	Dumas, id.	129
Csaplár Benedek	73	Dusch I. I.	11
Csathó Kálmán	323	Dutsánszky	312
Csáky Albin gr.	294, 303	Dyk J. G.	11
Császár Elemér 8, 11, 19—23,			
73, 290, 292		Eckartshausen K.	11
Cserey Farkas	199	Eckhardt Sándor 26, 69—71,	193
Cserey Miklós	50, 51	Eckstein chyrurgus	311
Cseri Péter 224—229; — Ottó	224	Egressy Gábor	3, 126—128
Csernetzky	144	Egyed Antal	146
Csery-Clauser Mihály . .	166—168	Ember tragédiájának paródiája	86
Csepán István	21, 24	Endrődi Sándor	91

	Lap
Engelmayer József	293
Eötvös József br.	168
Ercsei J.	149
Erdélyi János	1
Erdélyi Károly	164
Erdővidéky Á.	219
Ernyi Mihály 10, 14; — né	19
Eschenburg J. J.	11, 28, 155
Esterházy Mihály gr.	141
Esterházy Pál gr.	311
Faguet Emil	201
Falbaire-Fenouillet	26
Faludi Ferenc . 12, 14, 18, 23, 154	
Farkas Antal	18
Farkas Gyula	246
Farkas Sándor, Bölöni 48, 57, 58, 153, 313, 315; — hoz	
Döbrentei levele	*313
Fazekas Mihály	15, 16, 73
Fábchich József	147
Fáy András	151, 228
Fejér György	231, 239
Fekete István	323
Fekete János gr.	10
Fengler Antal	238
Ferenczi Zoltán	25
Ferenczy Piroska	75, 76
Fest Sándor	28, 253
Féja Géza	31, 246—250, 325
Fénelon	73, 201
Fényes Samu	76
Fináczy Ernő	200
Fischart J.	200
Fitz József	321
Forgách Simon	135, 137
Forgács Miklós gr.	160
Forray Andrásné, br.	142
Földi János	21, 73
Förster Rezső	294
Friedreich István	167
Frölich Dávid	301, 303
Fülep Lajos	76
Gaál József	228
Gálamb Sándor	85, 323
Garay János	223
Gál István	252, 253, 324—326
Gálos Rezső	14
Gárdonyi Géza, <i>A paradicsom</i>	90
Gárdonyi József	90
Gáspár Jenő	323
Geibel Emma	325
Gellert	12
Gerhardt Pál	157
Germethen Henrik	73
Gessner Salamon	12, 200
Gilbert	196
Glein L. J.	13, 25
Goethe 9, 11, 13, 81, 84, 160,	

	Lap
163, 164; — az első magyar G.-fordítás	13
Goldoni	27
Goldsmith	19, 28
Gombocz Zoltán	227
Gotter Fr. V.	13
Gottsched	198, 203
Gozzi	19, 27
Görgöy Artúr	318, 320
Görres J.	77
Götz J. M.	13
Graffigny	195
Greguss Ágost	124, 125, 127
Gresset	194
Gréb Gyula	296
Grévin	202
Grimm H.	199
Guarino	199
Guérin de Bouscal 193, 196, 197, 203; — <i>Cleomène</i> 197; és Bessenyei	193
Guzmics Izidor 142, 143, 147, 148, 231; — hoz Horvát Ist- ván, Kis János és Szemere Pálné levele	*229—243
Gyarmathy Imre	43
György Lajos 17, 18, 21, 24— 27, 225—228	
Gyulai Ágost	290
Gyulai Lajos gr.	48, 53
Gyulai Pál 6, 12, 40, 41, 84, 123, 126—128, 212—213, 218 —221, 225, 227, 249, 289— 292, 318, 319, 323; — <i>Pókai- né</i> 218—221	
Hafner Fülöp	13
Hagedorn	13, 26, 28
Hagemeister J. G.	14
Hajnóczi Iván	294
Halasy-Nagy József 113, 114, 321	
Lalász Előd	75, 76
Halász Emma	129
Haller A.	14, 160
Hankiss János	161—163
Hardy	202
Hartmann E.	41
Hatvani István	73
Hauff	325
Haydn J.	11, 14, 22, 23, 157
Hebbel	163
Heckenast G.	245
Hefty Gyula Andor	301
Hegedüs István	199
Heilmann	15
Heinrich Gusztáv	227
Hell Miksa	74
Helmecci Mihály	152
Henszlmann Imre 244; — hez	

	Lap		Lap
Jókai levele	*244	vele Henszlmannhoz *244; —	
Herakleitos	41	-hoz Irányi Dániel	*243
Herczeg Ferenc	320—324	Jósika Miklós	207, 325
Herder	1, 15, 28, 157, 163	Jószintzi Sándor br.	26
Himfy-versszak	83	Jörgné Draskóczy Ilma	63, 64
Hirzel Rudolf	200	Juhász Géza	247—249
Hoepfner Gusztáv	294		
Hoffmann E. T. A.	1	Kaas Ivor br.	81, 83, 85
Holbein	10	Kant	35
Holberg	16, 19, 28	Kapy András	138
Holinshed	202	Kapy Sándor	138
Hollósy István	84, 85	Kardos Albert 62, 316; — hez	
Homeros	34, 193, 326	Ady levelei *316; — Sza-	
Horatius	71	bolcska levelei	*61
Horányi Elek	237	Kardos István	66
Horvát István 143, 229; — le-		Kasza Györgyi	123
velei Guzmichhoz	*229—239	Katona József 165; — <i>Bánk</i>	
Horvát Endre, Pázmándi 48,		<i>Bán</i> 224—229, 247; — <i>egyik</i>	
142, 233; — hez Döbrentei		<i>mellékforrása</i>	224—229
levelei	*140—154	Kazinczy Ferenc 9, 11, 17—19,	
Horváth János	1, 5, 318	28, 48, 51, 57, 140, 142—	
Horváth József	19	144, 146—148, 160, 199, 200,	
Hölty	15, 19	228, 233, 238, 240, 314, 315,	
Hugo Viktor 1, 3, 5, 128, 297;		326; — <i>Pályám emlékezete</i>	
— Hernani 3; — a párizsi		160—161	
Notre Dame	5	Kazinczy Gábor Molière-for-	
Huóó Károly	249	dításai	124
humanizmus, felvidéki	137—139	Kazinczy József	9
Huszár Gál	73	Kádár Jolán, P.	21, 246
Illyés Gyula	75	Kármán József	17
Ingres	199	Károlyi Árpád	67
Irányi Dániel 243—245; — és		Kelemen László	19, 28
Jókai 243—245; — levele		Kemény Zsigmond 29—42, 84,	
Jókaihoz	*243	93—122, 162, 205—217, 290	
Jacobi I. G.	13, 15, 20	—291; — <i>Férj és nő</i> 207; —	
Jancsó Béla	208	<i>Gyulai Pál</i> 98; — <i>Izabella</i>	
Jankovich Ferenc	247—249	és a remete 93; — <i>Özvegy</i>	
Jankovich Miklós	193—195, 239	és leánya 109; — és az	
Jankó János	86	erkölcsi világ 29—42, 93—	
Janus Pannonius	199	102, 205—217	
Jámbor Pál	126	Kerekes Zsigmond	11
Jászai Mari	129	Kerényi Frigyes	6
Jean Paul	199	Kerényi Olaf	13
Jendrassik Miksa	293	Kertbeny Károly	164
Joannes Secundus	71	Kettembeil	15
Jodelle	202	Kéky Lajos	323
Josephus Coecus Rabinus	239	Kép Gejza László	27
Joyce	252	Kierkegaard	41
Jókai Mór 6, 84, 127, 162, 205,		Kis János 51, 200, 228, 229,	
243—245, ó 293—305, 318,		240, 290; — levele Guzmics-	
319; — és a Szepesség 293		hoz	*240—242
—305; — és Irányi Dániel		Kisfaludy Károly 6, 318, 319, 326	
243—245; — <i>A jövő század</i>		Kisfaludy Sándor 141, 146,	
<i>regénye</i> 305; — <i>A löcsei fe-</i>		151, 153, 326	
<i>hér asszony</i> 293, 298; — <i>Az</i>		Kiss Ferenc	326
<i>apja fia</i> 293, 298; — <i>Láda,</i>		Kiss Imre, nemeskéri	25
<i>kérnek, jössz-e?</i> 293, 303; —		Kiss József, <i>Roboz Agnes</i>	223
<i>Még egy csokrot</i> 303; —		Klein J. L.	228
<i>Szép Mihál</i> 293, 301; — le-		Kleist Ew K.	15
		Klopstock	161

Lap	Lap
Knebel M. 16	Lichtwer M. G. 16
Koch G. H. A. 16	Lindau Pál 325
Kocsis Lénárd 73	Lipták János 301
Kollár Ádám Ferenc 73, 74, 196	Lisznyai Kálmán 6
Kondor Imre 41	Londesz Elek 85
Kont Ignác 196	Losonczy Anna 44, 70
Koréh Zsigmond 11	Losonczy Dorottya 43
Korn Kristóf 16	Lugosy-kódex 72
Kornéli József 13, 20	Lukács Lajos 146
Kornis Gyula 320—321	
Kornis Mihály gr. 58, 60	Maár Bonifác 236
Koroda Pál 83, 85	Macpherson 326
Kossuth Lajos 84, 122	Madass Sándor, Szalontai 156;
Kosztolányi Dezső 75	— <i>Ének</i> forrása *156
Kotzebue 10, 16, 19, 25, 27	Madách Imre 81, 84, 86, 88—
Kovachich Márton György 54, 58	92, 162, 164; — levelei Pa-
Kovachich Miklós 59	jor Istvánhoz *158—159
Kovalovszky Miklós 253—254	Magyar János 16
Kovács Ferenc énekeskönyve 156	magyar klasszicizmus korában
Kovács József 55; — <i>Aeneis-</i>	francia klassz. dráma 123
<i>fordítása</i> 143	Mai Henrik 91
Kovács Tamás főapát 236, 239	Majláth János gr. 141
Kováts Béla, Ujthordai 296	Majláth József kanonok 237
Kováts Ferenc 12, 14, 24	Maller Sándor 326
Kozocsa Sándor 250—252	Manderville 252
Könyi János 12, 17, 24—27	Marivaux 194, 195
Kölcsey Ferenc 73, 148, 151,	Marmontel 25, 26
155, 223	Marot 21
Köleséri Sámuel 73	Maróthy György 73
Köteles Sámuel 34, 35	Marsits Rozina 63, 64
Kőrösi Csoma Sándor 253	Martini 74
Kőrösy László 229	Martonfalvi György 73
Kray István br. — Miksa —	Marullus 71
Pál br. 299	Matthisson 16, 163
Kray Jakab 297, 300; — nap-	Matus Ferenc 150
lója 299	Mauriac 37
Krecsányi Ignác 88	Mayer István krónikája 296
Kultsár István 57, 58, 229,	Máriássy András 138, 139
232, 238, 239, 314	Mártonfi József 237
Kupeczky János 50	Mátray Lajos 15
	Mátyási József 10, 27
La Bruyère 201	Melanchton 200
La Harpe 201	Meltzer Jakab 299
<i>La mort d'Agis</i> 195	Merényi László 85
Laborfalvi Róza, Jókainé 127	Merker Pál 8
Laczká János 195, 198	Metastasio 27
Lawrence 252	Meyer V. F. 26
Láng Ádám János 11, 27, 28	Méliusz-Juhász Péter 72
Láng Nándor 290	Mérey Sándor 9, 20
Lányi Márton 300	Mészáros Ignác 17, 18, 21, 25
Lázár József gr. 315	Mézieres 202
Lemaitre 39	Michaëlis I. B. 16
Lendvai Miklós 63, 64	Miller János Jakab 10, 160
Lengyel József 15	Miller I. M. 16
Lessing 126, 127	Milton 161
Lezzay-Marnezia 26	Mitrovics Gyula 249
Légrády Imre 151	Mohácsi Jenő 164
Léhner András 27	Mokosi Lénárd, Márton 139
Lévai Bálint 16	Molière 123—126, 129, 131,
Lévay József 65, 318	193—195

	Lap		Lap
Molnár Albert, Szenci	73	Pauli János	17
Molnár Ágnes	17, 21	Pákh Albert	6
Molnár Ferenc, Örvendi	73	Pálffy Albert	6
Molnár Pál	71—73	Pálffy Dienes	57, 314
Molter Fr.	26	Pálffy János	206
Montaigne	38, 201, 215	Pátfalvi Márk	146, 147
Montesquieu	201	Pecse Mátyás	21
Moreto	19, 27	Percy	11, 28
Mosdósy Péter	136	Perényi József	74
Móricz Zsigmond	75, 210	Perliczy	73
Mudrony András	138	Pestalozzi	200
Müller (Bánkbán)	226	Petky Ferenc, Pál, János	136, 137
Müller K. V.	17	Pető Gáspár	135, 137
Mylius	26	Petőfi Sándor 1—7, 195, 211, 247, 326; — szalkszentmár- toni versei 291; — és a ro- mantika	1—7
Nagy Bence	148	Petrarca	71
Nagy János (szanyi)	12	Petri Mihály	138
Nagy Sámuel	18	Petrőczy Kata Szidónia	10, 25
Nalátsy József br. levele Döbrenteihez	*315	Pénzes Balduin	229
Naubert Kr. B.	17	Péterfy Jenő 31, 32, 110, 193, 214—216, 292, 323	
Nádasdy Tamás gr.	127	Pézteli József 12, 13, 17, 73, 237	
Négyesy László	318	Pfeffel G. K.	17, 25
német hatás költészetünkben 8, 155		Pintér Jenő	227, 249
Németh László	76	Piron	194
Németh Péter	152	Plautus	131
Németi Pál	73	Plutarchos 198—204, 315; — és Bessenyei	198
Névy László	125	Poe A. E.	324
Nicolai Fr.	17	Ponsard	202
Nietzsche	38, 41, 163	Pope	193
Nisard	124, 129	Poussin	199
Nivelle de la Chaussée	194	Prior (angol)	28
Nolhac	201	Probstner Artúr	293
Novák Chrysostom főapát	237	Puget de la Serre	196
Obernyik Károly	6	Puky Károly	147
Oláh Gábor	66, 316	Quinault	196
Olufsen	17, 28	Rabelais	201
Onkelos	239	Rabener G. V.	17
Orczy Bódog br.	124	Racine	124, 128, 201, 203
Orczy József és László br.	160	Radó Antal	193, 194
Orczy Lőrinc br.	14	Radó Polikárp	74
Orle Mihály	138	Raleigh W.	203
Ossian 28; — Magyarországon	326	Ramler K. V.	12, 18, 22
Ouville, D'	196	Ranchin	14, 26
Ovidius	10, 71	Ratzeberger Simon	17, 18
Paczoth Andrásné	139	Ravasz László	210
Paësiello	156	Ráday Gedeon gr.	140
Pajor Istvánhoz Madách le- vele	*158—159	Rákosi Jenő	83, 164, 291
Palágyi Lajos	90	Ráth Mátyás	25
Pap Károly	290	Regnard	194, 195
Papp Ferenc 34, 36, 41, 95, 110, 112—114, 117, 118, 218, 289—292, 318		Regnault	196
Parfaict Ferenc és Kolos 195 —197, 203		Reminiczy Erzsébet	75
Patonay József	311	Récsey Viktor	229
Paulay Ede	86, 129	Rétyi József	12
		Révai Miklós 12—14, 18—23,	

	Lap		Lap	
27, 74, 229, 235—237; — levele Medgyesi Somogyi Jánoshoz	*310—313	Sós András	133	
Révész Béla	317	Spóner Andor	164	
Révész Imre	73	Stapfer Pál	202	
Richardson	252	Steffan J. A.	20, 23	
Riedl Frigyes	292, 323	Stephanie K. G.	20, 26	
Rimay János	137, 139	Stettner György	149	
Ristori	126, 127	Stevenson	325	
Rolandné	201	Stockhausen I. Kr.	20, 25	
Rost I. L.	18, 21	Strindberg	119	
Rotrou	196	Sturel R.	202	
Rouget de Lisle	26	Sully	193	
Rousseau	129, 131, 201	Svabe K. Á.	20	
Rozenits Lukács	236	Swinburne hatása Babitsra	325	
Rónai Éva	253	Szabady Béla	294	
Rózsa Géza	204	Szabolcska László	65	
Sachs, Hans	200	Szabolcska Mihály 61, 62, 64; — levelei Kardos Alberthez	61—56	
Salamon Ferenc	126, 128	Szabó Dávid	253	
Salis-Sewis gr.	163	Szabó Dávid (Barczafalvi)	17	
Salvator Rosa	199	Szabó Dezső	75, 249	
Sand George	325	Szabó László, Cs.	323	
Sander H.	18	Szabó László I. Szentjóni	75, 322	
Sannens Fr. K.	19	Szadeczky Lajos	222	
Savigny	36	Szabolczai István daloskönyve	306—310	
Sági Ferenc	142, 146, 238	Szalay Imre	142—144, 151	
Sándor István 10, 12, 13, 15, 22	75	Szalay László	150	
Sárközy György	136	Szathmáry Károly, P.	86, 87	
Sárközy Mihály	20	Szatsvay Sándor	23	
Sáróy-Szabó Sámuel	19, 28	Szász Károly	124, 159, 318	
Schikaneder E.	50, 155, 199, 300	Szász Károly, id.	34, 36	
Schiller	2, 126, 131	Szávay Gyula	61—64, 316	
Schlegel A. V.	77	Szávay Zoltán	63, 64	
Schlegel Fr.	19	Szeder Fábán	143, 151, 229	
Schlegel J. A.	28	Szekfű Gyula	221	
Schlegel J. I.	11, 19, 27	Szemere Pál 143, 151, 152, 155, 156, 229, 242; — Keserv forrása	*155	
Schletter S. F.	41, 163	Szemere Pálné 229, 242; — levele Guzmicshez	*242	
Schopenhauer	76, 322	Szentgyörgyi Gellért	193, 194	
Schöpflin Aladár	19, 27	Szentjóni Szabó László	62, 64	
Schröder Fr. L.	157	Szentkláray Jenő	326	
Schubert	252	Szentmiklóssy Alajos	73	
Scott Walter	92, 202	Szentpéteri István	246	
Sebestyén Károly	23	Szerb Antal	69, 76, 145, 153, 161, 166—168	
Seelmann Károly	167	Széchenyi István gr.	135, 137	
Seilern Crescence	19, 28	Székel György	222	
Seipp K. L.	2, 6, 28, 39, 77, 125, 130, 193, 202, 319	Székel Krónika	247, 326	
Shakespeare	5, 6, 325	Székel Sándor, aranyosrákosi	125, 129, 220, 249; — Pókaiak	219
Shelley	252	Szilágyi Sámuel	14, 17, 73	
Sidney Fülöp	301	Szinnyei József, id. 19, 21, 24, 84, 194		
Siklóssy László	152			
Simai Kristóf	19			
Soden gr.	146			
Somogyi Gedeon	311; — hoz Révai levele			
Somogyi János, medgyesi 311; — hoz Révai levele	*311			
Somogyi Lipót	237			
Sonnenfels I.	19, 22, 194			
Sophokles	130			

	Lap		Lap
Szokoly Miklós	43—45	Vastagh György	86
Szomor Máté	26	Vaugelas	201
Szögyéni Lőrinc	145	Vay József br.	160
Szőnyey Kálmán	293, 294	Vay Miklós br.	160
Szűts István	17	Váczy János	11
Szűts István ágens	150	Vály Bódog	76
Svorényi József	229	Vályi Nagy András	28
Tahy Károlyné	207	Várad Antal	81, 91
Taine	199	Várady Imre	12
Takáts József, Péteri (Téti)		Vári Rezső	290
10, 14—16, 25, 146,	238	Várday István	43
Talma	127	Várday Katalin	43, 44, 132
Tasner Antal	166	Várday Mihály	43
Tasso	77, 161	Verebélyi János	44
Tábori Róbert	89	Vergilius	34, 71
Telegdy István	44	Verseghy Ferenc	10, 11, 13— 23, 26, 228
Telegdy Pál 43—45, 132, 134, 137; — levelei Balassiakról		Végh István	88, 89
*132—136		Vértesy Gyula	63, 64
Telegdy Zsigmond	44	Vincentius Lirinensis	236
Teleki Domokos gr.	218	Virág Benedek	140, 247
Teleki József gr., id.	315	Viszota Gyula	167
Teleki József gr., ifj. 140, 141, 145, 149, 151, 152, 232		Vitéz Imre, Ivánkai	11
Teleki Pál gr.	57, 58	Vitkovits Mihály	51, 52
Tessedik Sámuel	144	Voinovich Géza	124, 164, 318— 320, 322
Thaisz András 58, 144, 147, 148, 153		Voltaire	26, 73, 194, 202, 203
Thaly Kálmán	294	Vörösmarty Mihály	6, 84, 143
Thewrewk József, Ponori, 144, 146		144, 147, 151, 153 162, 164, 165, 239, 326	
Tieck	2	Wagner R. i	163
Till Eulenspiegel	12	Waldapfel János	200
Tinódi Sebestyén	70	Walter (angol)	17
Tisza István gr.	320, 323	Walther D. C.	18, 21
Tisza Kálmán	293	Wass Ottilia grófnő	95
Tokody János	226	Weickard M.	11, 21
Toldy Ferenc 12, 18, 73, 143, 144, 147, 227		Weidmann Pál	21
Tompa Mihály	6	Weisse K. F.	21
Toperczer Sebestyén	300	Weppen Á.	22
Torkos László	85	Wesselényi Miklós br.	48, 167
Tóth Árpád	75	Wieland Artúr	293
Tóth Farkas	311, 312	Wieland	23, 28, 163
Tóth László	322	Wilde Oszkár	324
Trenck Fr. br.	20, 21	Wildner Ödön	76
Tristan l'Hermite	196	Windisch Károly	73
Troxler	36	Witzenetz Júlia	194
Tunyogi Sámuel	59	Zakkaria (álnév)	23
Turóczi-Trostler József	301	Zappi	27
Uungvári János	27	Zarvotzay János	25
Ussieux, D'	227	Zay László gr.	92
Uz P.	21	Zerffi Gusztáv	131
Ürményi József	235	Zichy Károly gr.	167
Vajda János	158	Zilahy Károly	129, 249
Valjavec Frigyes	8	Zolnai Béla	11, 196, 246
Valle, Della	27	Zrínyi Miklós gr.	161
Varjas János	73	Zweig István	42
		Zwingly	200
		Zsigmond Ferenc	72

PETŐFI ÉS A ROMANTIKA.

A XIX. század első négy évtizede a romantika diadalai-nak kora. 1824 áprilisában döbbsentette meg Byron lord, az angol romantika nagy fejedelme, halálával Európát a görög szabadságharcban. Ez időtájban írták Németországban Hoffmann és Chamisso azokat a csodálatos meséket, melyekben az olvasó képzeletét a természet új rendje lepte meg. Mikor meg 1830 februárjában Hugo Viktor *Hernani*-ja először került színre, a költő ifjú barátai a legkülönbözőbben öltözve nap nap után jelentek meg a színházban, hogy az új romantikus drámát diadalra segítsék. Magyarországon a század negyedik évtizedében varázsolta el a magyar színház közönségét Vörösmarty romantikus alkotásaival. Ily körülmények között nem csoda, hogy Petőfi fejlődésére a romantika irodalmi eszményei voltak elhatározó befolyással.

Petőfi fejlődése először a népiességben mutatott fel remeket. Pályája kezdetén írta népies életképeit és népdalait. Népdalai közül Horváth János 1841-ből kettőt, 1842-ből hármat, 1843-ból tizenötöt, 1844-ből harmincat ismert el. Szerinte Petőfi aránylagos ifjúsága is elősegítette a népdal kedvelését.¹ Életének még nem voltak a személyiség jegyeit mutató élményei, inkább csak a vágy volt meg ilyenmő élményekre; ez pedig összeillett a népdal természetével. Egyik népies életképét, az *Alkut* annyira a népköltészet alkotásának hitte Erdélyi János, hogy nagy szépségéért 1847. évi népköltészeti gyűjteményébe felvette s vele bizonyította, hogy szeretőnek mégis legjobb a juhász.² A népiesnek ez a szeretete mennyire rokon azzal a mozgalommal, mely Németországban Herder népköltési gyűjteményével van szoros kapcsolatban! Petőfi népdalaiban épűgy a magyar népköltészet jellemző tulajdonságai kerültek napfényre, mint a német líra fejlődésében a *Des Knaben Wunderhorn* című köteteknek értékei, melyeket Arnim és Brentano 1806-ban és 1808-ban adtak közre.

A tájkép, mely Petőfi lírai költeményeiből bontakozik

¹ Horváth János: *Petőfi Sándor*. II. kiadás. 1926. 63., 72. l.

² Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. II. k. 1847. 460. l.

ki előttünk, az Alföld tengersík vidékét mutatja. Ez tűnik ki *Az Alföld* című költeményében. Itt gondolatban felrepül a magasba s onnan tekint le arra a térre, hol délibábos ég alatt kolompol Kiskúnságnak száz kövér gulyája, s ahol ménéseknek nyargaló futása hallszik. Máskor a Tiszánál állott meg, hol a kis Túr siet beléje. Itt hallgatta, amint a nap piros sugarai a folyó sima tükrén táncot jártak, hogy néhány nap múlva lássa, amint a Tisza zúgva-bőgve törte át gátját s el akarta nyelni a világot. Ő írta le a csárda romjait és a Kutyakaparó csárdát, mely époly sivár, mint vidéke, a homokbuckák hosszú sora, hol egy köszent nyakába egy kopott tarisznyát akasztott valaki. Petőfi természet-szeretete azonban nagyon emlékeztet bennünket a német romantikusok természet-szeretetére, amennyiben ő is, mint azok, a természetet a maga vadságában szereti. Később pusztaszeretetébe a szabadság szeretete játszik bele. Ekkor mondta a költő:

Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe,
És szabadság, te vagy lelkeim istensége. (*A csárda romjai.*)

1813-ban írta Chamisso *Peter Schlemihl*-jét s benne annak az embernek történetét, kinek nincs árnyéka. Ráduplázott Hoffmann annak az embernek meséjével, ki tükörképét vesztette el. Amint Peter Schlemihl történetében Chamisso a hétmérföldes csizmákkal, épúgy Petőfi János vitéz sorsában a képzelet szabad játékát célozta a mese csodás szöve-sével. Iluska, ki halála után Tündérorságba került, János vitéz, ki a francia császárt a törökök dühétől megmentette s csodálatos módon jutott falujának határába, az óriások, kik János vitéz parancsára a boszorkányokat elfogták és elpusztították, a tündérek, kik Iluskát királynéjuknak, János vitézt királyuknak választották, — mindezek arra valók, hogy Petőfi a magyar népet a mese csodás alakjaival gyönyörködtesse. Petőfi tündérmeséjében ugyanaz a szellem szól hozzánk, mint amely egykor a német romantikusok meséiben diadal-maskodott.

Rokon a német romantikusokkal Petőfinek Shakespeare iránt érzett szeretete is. Amint Schlegel Ágost Vilmos Shakespeare fordításával egy új nagy művészt illesztett a német irodalom alkotásai közé, épúgy akarta Petőfi is Vörösmarty-val és Arannyal együtt Shakespeare-t a magyar irodalomba átültetni. Az eredeti szöveg mellett — saját állítása szerint — használta a Schlegel—Tieck-féle német fordítást s olvasta Tieck *Dramaturgische Blätter* című művét is. 1848. jan. 2-án arról értesítette Aranyt, hogy *Coriolanus*-t fordítja, s hogy az első felvonással nemsokára készen lesz. Febr. 10-én írta, hogy már a negyedik felvonás vége felé jár, úgyhogy febr.

végén vagy március elején elkészült a fordítással. Márc. 21-i levelében írta Aranyinak, hogy *Coriolanus*-t már nyomják. Petőfi hozzáfogott *Romeo és Júlia* fordításához is, de csak az első szín harmadáig jutott el; a forradalom lázas hangulata nem kedvezett a fordító irodalmi munkásságának. Valójában *Romeo*-t, *Othello*-t, *III. Richárd*-ot, *Athenei Timon*-t, *Cymbeline*-t, talán *IV. Henrik*-et és a *Téli regé*-t fordította volna le.³

Petőfi nem tudott minden angol szót egyenlő értékű magyar kifejezéssel fordítani, de azért a nagy tragikus jellemet a tragédia nyelvén szólaltatta meg. Látni lehetett, hogy ez mindig a nemest akarta, s hogy ezzel a törekvéssel került mint hazájának árulója ellentétbe. Ezt a tragikumot magyarázta Petőfi fordításában Shakespeare *Coriolanus*-a. Petőfi teljesen tisztában volt Shakespeare jelentőségével. 1847-ben, mikor az *Életképek* 1847. évi febr. 20-iki számában Egressy Gábor jutalomjátékát, *III. Richárd király*-t bírálta. Shakespeare-ről így nyilatkozott: „Megrabolta a természet minden szépségét; mi csak azt szedegetjük, böngészgetjük, mit ott hagyni épen kedve telt, vagy elhozni méltónak sem tartotta. Nincs az az indulat, az a szenvedély, az a jellem, melynek mását nem adta, s oly festékekkel, mely semmi idő multával sem veszti el színét, még csak meg sem halványodik.”⁴

Már inkább a francia romantika gondolkörébe tartozik Petőfinek egyik kedvelt költői tárgya, a betyár, ki lovat lop s a lopott lovat eladja. A francia romantikusok közül Hugo Viktor dicsőítette fel a rabló életét. *Hernani*-ban olyan rablót mutatott be, ki oly nemesen viselkedik, hogy a király is tanulhat tőle.⁵ Petőfi betyárja gyorsabb, mint a szélvész, mint a villám, a legelésző méneseből kikap egy falkát, aztán úzi, hajtja a lovakat, míg el nem adja őket Szabadkán vagy Kikindán. Különösen kedves betyárja Zöld Marci, kinek lobogó ingét, gatyáját szép menyecskék varrták, s ki a csárdában sarkantyús csizmájával úgy megrakta a táncot. Nem bújt el a Bakony bokrai mögé, Hortobágy volt tanyája, a puszták óriás királya volt, ki a gazdagtól elvette erszényét, a szegénynek meg azt mondta: „Nesze az erszényem, és áldjon meg az Isten!” Legtöbb rokonérzéssel beszélt Petőfi a betyár-ról a *Pusztai találkozás* című költeményében. A haramja, a puszták királya nagyot kiáltott s pisztolyt vett elő a nyereg-kápából, azért állott meg a hintó. Bent egy gyönyörű me-

³ Petőfi Sándor *Vegyes művei*. Rendezte Havas Adolf. I. 1895. 363—371. l.

⁴ Petőfi Sándor *Vegyes művei*. Rendezte Havas Adolf. III. 1896. 18., 19. l.

⁵ Hugo Viktor: *Hernani*. Fordította Szász Károly. 1876. Olcsó Könyvtár. 16. sz.

nyecske könyörületet kért, de a haramja megnyugtatta, először azt kérte, hogy nézzen a szemébe, másodszer azt, hogy engedje megfogni szép kacsóját. Még egy kérése is volt, csókot kért, de látta a szép asszony arcának pirulását. Erre a csókról is lemondott, megsarkantyúzta a lovát s meg sem állott, míg este nem lett. Ez a betyár már annyira gyöngéd, mintha a szalonból került volna a Hortobágy elhagyott tereire.

A francia romantika eszközeit használta Petőfi 1846. évi regényében, *A hóhér kötelében* s a *Tigris és hiéna* című drámájában.⁶ A vad szenvedélyek játékaival akarta az olvasó közönség képzeletét megdöbbeníteni, azért idézte fel *A hóhér kötelében* a bosszúállás rémképeit. A regény egyik hőse így tesz igazságot ellenfelének sírjánál: „Te akasztófára juttattad fiamat a hóhér által; én akasztófára juttattam unokádat önmaga által, azon akasztófára, melyen fiam függött, ezen kötéllal, mely itt van kezemben, melyet íme leteszek sírhalmodon.” A bosszú fűti a *Tigris és hiéna* című drámájának hőseit is, bármennyire kuszált is jellemük rajza. Boris nem ismer kíméletet anyjával szemben, kinek egykori hűtlensége miatt vesztette el a trónt. Hasonlóképp Predszláva sem érez anyai szeretetet fia iránt, ellenkezőleg igazi kárhozat számára; ő okozta, hogy fia földönfutóvá lett, hogy nejét szertőjével együtt megszöktették. A bosszú, a borzalmas bosszú mozgatója az 1846. évi *Szilaj Pista* című elbeszélő költeménynek is. Szilaj Pista bevezetett egykori kedvesével és a csábító úrfival a Duna közepéig, ott felfordította a ladikot, a csalfa leányt megölelte, hogy mellette halt meg, de midőn látta, hogy az úrfi úszik, utána ment s magával vonta a mélybe.

Van Petőfinek egy költői elbeszélése, mely a középkort a maga borzalmasságában állítja elénk, úgyhogy a romantikus kép nagy valóságként hat reánk. Ez a *Salgó* című költői elbeszélés. Benne Petőfi III. Endre király halálának korát rajzolja. Éles ellentétben állanak itt Kompolti Péter rablólovagnak, valamint fiainak: Dávidnak és Jóbnak rablásai Gedővár urának és nejének nemes hazafiasságával. A Kompoltiak feldúlták Gedővárt, a vár urát megölte Jób, az asszonyt meg Dávid rabolta el. A két ifjú közül mindegyik magának követelte Perennát, de Kompolti Péter maga tartott rá igényt. Az asszony Dávidot szólította fel, hogy végezzen apjával és öccsével. Dávid megtette, de lelkiismereti furdalásai megőriztették. Ekkor megragadva az asszonyt, leröpült a bástya fokáról s önmagát zúzta össze a sziklákon.

A kép, melyet Petőfi festett a magyar középkorról, rokon

⁶ Petőfi Sándor *Vegyes művei*. Rendezte Havas Adolf. 1895. I. 104—246. II. 3—123. I.

azzal a regénnyel, melyben Hugo Viktor a francia középkor borzalmait mutatta be, *A párizsi Notre Dame*-mal. Mind-egyikben az ártatlanság esik áldozatul, Petőfi költeményében Perenna, Hugo regényében Esmeralda. A kor vad szenvedélyei oly rémes világításba helyezik az egyén küzdelmét, hogy ez a történelmi erők játékszerének tetszik. Az irodalmi ízlés nem is jelentett Petőfinél utánzást, sokkal inkább a lelki alkat nyilatkozását.

Petőfi azonban nemcsak költői irányt vett a romantikusoktól, hanem költői eszméket is. Különösen túlbecsülte Bérangert. Nemcsak chansonjait utánozta, hanem politikai költeményeit is fordította. Mikor legénységének utolsó hónapjaiban külföldre szeretett volna menni, fel akarta keresni a fényes Franciaországot és magát Bérangert, a világ új megváltójának, a szabadságnak legnagyobb apostolát. Azt mondta róla: „A júliusi revolutio ágyudörgése Béranger dalainak visszhangja volt. Mindenki tisztelettel említse az ő szent nevét. Ő a világ első költője.” Még nagyobb hatással volt költői egyéniségének kialakulására az angol romantika két kiváló képviselője, Byron és Shelley. Üti levele szerint az ő hazá-jokat, a sötét Angliát is meg akarta nézni.⁷ Byron nem annyira műveivel, mint inkább egész költői egyéniségével adott irányt Petőfi gondolat- és érzésvilágának. Mélyen foglalkoztatta lelkét a sötétlátó és szabadságszerető költő, de legtöbbet köszönt Shelley útmutatásának.

Horváth János részletesen fejtette ki, miben áll Shelley hatása. Ő már a *Felhők*ben azoknak a töredékeknek és kisebb költeményeknek nyomát látta, melyben Shelley épúgy odaveti a költői gondolatot, mint Petőfi a *Felhők*ben. Még szorosabb kapcsolatot látott Petőfinek eszményi szabadságszeretete s azok között a költemények között, melyekben Shelley a népet a királyok, a papok ellen, a zsarnokság engedelmes szolgálai ellen ingerelte gúnyra és haragra.⁸ Shelley következetes politikai eszméiben fedezte fel annak az ihletnek alapját, mely Petőfit rajongó szabadságapostoli tevékenységre ösztönözte.

Politikai eszméit Petőfi legtökéletesebben lírai költeményeiben fejezte ki, a királyok iránt érzett ellenérzését *A királyokhoz* és *Akasszátok föl a királyokat* című költeményeiben. Petőfi azonban lírai érzelmeit tárgyas keretbe is foglalta, s így jött létre utolsó korszakának nagy elbeszélő költeménye: *Az apostol*. Hőse Szilveszter, ki király- és pap-

⁷ Petőfi Sándor *Vegyes Művei*. Rendezte Havas Adolf. II. 1895. 368., 369. l.

⁸ Horváth János: *Petőfi Sándor*. II. kiadás. 1926. 181—185., 330—333. l.

gyűlölete miatt börtönbe, majd vérpadra kerül. Szilveszter azonban — mint a romantikus hősök általában — inkább másokban keresi a hibát, csak magában nem. Egyébként egészen Shelley nézeteit osztja. Mikor a falusi kastélyból a rajongó ifjút a vele együttérző leány a fővárosba követi, együtt maradnak mint férj és feleség. Azt mondja a költő:

Nem pap kötötte össze őket,
Hanem az Isten és a szerelem.

Nem esküdtek egymásnak hűséget; érintetlenül hagyták fogadalmukat szívük mélyében.

Azért maradt oly tiszta, mint a
Csillag, melyhez még lélekzet sem ér.

Mintha a költő Shelley eszméit fogadta volna el, kinek házasságába a papok oly kellemetlenül avatkoztak bele.

Mindezekből az irodalmi adatokból világosan kitűnik, hogy Petőfi a romantika céljaiért, eszményeiért lelkesült s hogy a romantika eszközeit használta. A romantikus költőt árulja el akkor, amikor a népköltészet formáit alkalmazza, mikor az elvadult természet képeiben gyönyörködik, mikor a képzelet szabadságát hirdeti, mikor Shakespeare költészetének csúcspontjaira tekint fel, mikor a középkort a maga borzalmaival rajzolja, s mikor a kor szabadságtörekvéseiben vesz részt. Petőfi maga is teljesen tisztában volt költészetének jellemével. Leginkább bizonyította ezt 1846-ban a „Tizek társasága” alapításakor. Ekkor ő tervezte az ifjú magyar írók egyesülését, azért Jókaival együtt Bérczy Károlyt, Degré Alajost, Kerényi Frigyes, Lisznyai Kálmánt, Obernyik Károlyt, Pákh Albertet, Pálffy Albertet, Tompa Mihályt szólította fel, hogy műveiket közös folyóiratba adják ki. Petőfi ekkor a társaság elnevezésére a „magyar romantika-iskola” nevet ajánlotta, mint amely leginkább kifejezte volna az egyesülés tartalmát.⁹ A többség a „Tizek társasága” elnevezés mellett maradt, de a „magyar romantika-iskola” névvel Petőfi a saját költészetének valóját jelölte meg.

Petőfi költészete inkább közelített a német, francia, angol romantikához a szerint, amint a német, francia és angol romantikusok hatottak rá. Nem annyira utánozta őket, inkább költői egyénisége fejlődött különböző módon. Ezért hatása is sokkal egységesebb. Tulajdonképp folytatódott tovább a magyar irodalomnak nemzeti irányban való fejlődése, mely Kisfaludy Károllyal és Vörösmartyval megindult, a népnemzeti irányú magyar költészet kibontakozása. Mikor Gyulai

⁹ Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza*. II. 1896. 255—258. l.

Pál 1854-ben Petőfi költészetének hatását kereste, így állapította meg: „A költészet a nemzeti életbe kezdé beereszteni gyökerét, onnan szívni táplálékát, levegőjén virágni s érlelni meg gyümölcseit nem egy választott kör, hanem az egész nagy közönség számára. A költők azért szállottak le a néphez, hogy magukhoz emeljék, hangján szólaljanak meg s eszményeit örökítsék.”¹⁰

PAPP FERENC.

¹⁰ Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok 1854—1861.* 1908. 64. 1.

NÉMET HATÁS XVIII. SZÁZADI KÖLTÉSZETÜNKBEN.

Császár Elemér 1913-ban bocsátotta közre a M. Tud. Akadémia kiadásában *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században* című, alapvető tanulmányát. Nemcsak gazdag és akkor viszonylag teljes forrásmegjelölését közölte költészetünk német magvakból került hajtásainak, hanem módszeres vizsgálódások eredményéül, összefoglaló értekezésben azt is megmondotta, hogy mi az, ami a XVIII. század utolsó negyedében divatos szellemi áramlatokból német eredetű, vagy német közvetítéssel jutott hozzánk. Azóta ez a tanulmány természetesen részben már elavult. A tudomány az irodalomszemlélet újabb nézőpontjaiból és a kutatás újabb módszerei által egyetmást másképen, vagy legalább is más megvilágításban lát, mint egy emberöltővel ezelőtt. A fölvilágosodás hatása pl., amelynek a költészetben való megnyilatkozását akkoriban észre sem vették, utóbb az érdeklődés gyújtópontjába került, az egyes szellemi mozgalmak feltűnőbb átmenetei vagy élesebb fordulatok jobban és színesebben mutatkoztak meg. Nagyobb látókör nyílt a tények és jelenségek igazi megismerésére, szélesebb keretekbe került a költészet képe. De ha szemlélet, megvilágítás és módszer változtak is és az irodalom összefoglalt képén egyetmást változtattak is, maguk a tények és jelenségek nem változtak és a kutatásnak örök alapelemei maradnak. Ilyen tények és fölismert jelenségek Császár gyűjteményének adatai.

Császár ezért is gyakran gondolt az 1913 óta fölbukkant újabb forrásanyag földolgozására. Német tudósbarátai, köztük különösen Merker is biztatták munkája kiegészítésére. 1939 őszén Valjavec Frigyes sürgetésére, mivel betegsége már alig engedte dolgozni, e sorok íróját szólította föl, hogy gyűjtse össze az 1913 óta elmúlt egy emberöltő új adatait és dolgozza bele egykori gyűjteményébe. Az így elkészült és lehetőleg újból teljessé formált munkát balatonfüredi téli pihenésében még átnézte, de a német kiadás kiszédését már nem érthette meg. A tanulmány egy esztendővel halála után, a Südost-Forschun-

gen 1941. évf. 1—2. füzetében jelent meg, majd a múlt évben, a Südosteuropäische Arbeiten 31. füzetéül önállóan is napvilágot látott. A munka új, teljes magyar kiadására azonban nem nyílt alkalom.

Császár egykori tanulmányának alapvető jelentőségét és további használhatóságát is megőrzendő, megszerzéseimet külön is csoportosítottam és az alábbiakban közreadom. Közléseimnek rendje teljesen alkalmazkodik a Császár által teremtett keretekhez, beleilleszkedik Császár anyaggyűjteményének számozásába, betűsorába és forrásmegjelöléseinek módszerébe. Természetes, hogy a korhatárokat is (1711—1795) megtartottam. A német kiadás óta is folytattam kiegészítő kutatgatásaimat és sikerült az anyagot további néhány adattal gazdagabbá tenni. Nagyon kíváncsi voltam, hogy valaki Császár munkájának folytatását, az 1795. évet követő időknek hasonló forrásgyűjteményét is megszerkeszteni: fölvilágosodáskori irodalmunk német elemeinek csak a kettő együtt adná teljes képét.

Az alábbi adalékban mindaz, ami [szögletes] zárójelben van, helyesbítés és kiegészítés; a többi új pótlás.¹

A következő rövidítésekkel éltem: A) Műfajok: *Költ.* = költemény; *Pr.* = próza, széppróza; *Elb.* = elbeszélés(ek); *Vj.* = vígjáték; *Dr.* = dráma; *Tr.* = tragédia; *Erz.* = érzékenyjáték; *R.* = regény. — B) Könyvek és folyóiratok: *Bayer*¹ = Bayer József, A nemzeti játékszín története; *Bayer*² = U. az, A magyar drámairodalom története; *EM* = Erdélyi Múzeum; *EPHk* = Egyetemes Philológiai Közlöny; *IK* = Irodalomtörténeti Közlemények; *It.* = Irodalomtörténet; *KLev.* = Kazinczy Ferenc Levelezése (Váczy); *LBl.* = Lyrische Blumenlese (Ramler); *MNy.* = Magyar Nyelv; *Mérey* = Mérey Sándor, Magyar játékszíni darabok lajstroma 1796. (Kiadva Bayer² II. kötetében); *RMK.* = Régi Magyar Könyvtár (Heinrich, Császár); *SdL.* = Sammlung deutscher Lieder (Steffan) 1778—1782; *UJb.* = Ungarische Jahrbücher 1928.

I. Eredeti német művek.

A) Ismert szerzők munkái.

[Albrecht János Frigyes Ernő], *Alle strafbar.* 1795. Vj. — Kazinczy József, vagy maga Ferenc: *A vétkesek.* 1795. V. ö. Bayer² II. 413. és II. 315. Mérey azért mondja az eredeti szerzőjének Goethet, mert Albrecht János Goethének *Die Mutschuldigen* c. drámáját írta át prózába. V. ö. IK. 1928. 79. Albrecht több drámájának címe emlékeztet Goethe egyik-másik drámájának címére: *Der unnatürliche Vater* 1776. — *Faust der Zweite.* 1782. — *Liebe, Launen, List.* 1788.

Arndt János, *Vom wahren Christentum* 1706. Pr. — Pet-

¹ A cím vagy a szerző elé tett *csillag azt jelenti, hogy az illető munka elveszett.

röczy Kata Szidónia, *Jó illatot füstölgő igaz szív*. 1708. — V. ö. IK. 1915. 194.

[Arnstein Benedek Dávid], *Die Maske*. 1788. Vj. — Ernyi Mihály, **Az álarcások*. 1794. A darab lehet Kotzebue *Die Masken* c. vígjátékából, Holbein egyik darabjának (1725) *Die Maskerade* c. német átdolgozásából készült fordítás is.

Blumauer János Alajos, *α—γ. Grabschrift eines Spaniers für seinen gehengten Vetter. — Die Verwandlung. — An den Teufel*. 1787. Költ. Sándor István: *Egy oláhnak sirása az ő barátja számára. — Változás. — Az ördöghöz*. Győr, 1792. (Az orras Ovidnak változási c. kötetében, az Ovidius-fordítást követő „Külömbféle versek”.) V. ö. M. Ny. 1915. 160.

g) *α—γ. Der Geizhals. — Die geschminkte Rose. — Amors Waffen*. 1787. Költ. — Péteri Takáts József: *A fősvény. — A festett róza. — Amornak legyverei*. 1796 előtt. Megjelent Költeményes Munkáiban, Magyar Minerva. Bécs, 1796. — V. ö. IK. 1921. 258.

h) Mátyási József, Gr. Fekete János titkára írja Miller János Jakabnak, hogy Fekete lefordította Blumauernek A természet törvénye c. munkáját. Ez azonban tévedés, a munka forrása Voltaire ugyanilyen című könyve. — V. ö. IK. 1941. 291.

Bürger Gottfried Ágost. i) 2. *An den Traumgott*. 1770. Költ. — Verseghy Ferenc: *Az álomhoz*. 1795. előtt. (Császár—Madarász, Verseghy kisebb költeményei.) Verseghy nem Bürger eredeti szövegéből, hanem a SdL-ből (II: 4) fordította a költeményt, ahol *An den Morpheus* a címe. Szabad átdolgozás az eredetinek gondolatmenetével, ritmusával és dallamára. V. ö. IK. 1939. 163.

Campe Joákim Henrik, c) *Die Entdeckung von Amerika*. 1781. Ifj. irat. — Névtelen fordító: *Amerikának feltalálásáról*. Kolozsvár, 1793. — V. ö. UJb. 61—62.

Claudius Mátyás, a) *Phidile*. 1770. Költ. — Verseghy Ferenc: *Pásztor Leányka*. 1781. előtt. Szabad s az eredetinelélmesebb átdolgozás, amely kéziratban maradt. Közölve IK. 1935. 178. — V. ö. IK. 1938. 165.

b) *Abendlied*. 1778. Költ. — Ismeretlen: *A nap már elenyészett...* Csak a versforma és a dallam azonos s az első strófa emlékeztet forrására. V. ö. Bartha Dénes, a XVIII. század magyar dallamai. 1935. 277.

Cramer Károly Gottlob, *Die schöne Abelline* (?) R. — Bethlen Imre gróf: *A szép Abelina avagy a bölts öreg*. Dr. 1796. előtt. „Egy érzékeny játék öt felvonásban, mely is a Német Románból egészen szabadon vagyon, és változásokkal kidolgozva.” V. ö. IK. 1918. 145. — A német forrás címét csak a magyarból

következtettem ki, pontosabb meghatározása és a regény meg a dráma összevetése további föladat.

[Deimling], *Lady Johanna Gray*. — Tr. — Ivánkai Vitéz Imre: *Gray Johanna*. 1790. Kazinczynak írja Egerből június 10-én, hogy egész napi foglalatossága „fordítani Johanna Grayt és Clavigót.” (K Lev. II. 70.) Kazinczy az Orpheus egyik borítékán ad róla hírt, hogy „Ivánkay Vitéz Imre úr ... kész Göthenek *Clavigójával* és valakiből másból *Johanna Gray* nevű szomorújátékkal.” Váczy János szerint (u. o. 559.) „ez a valaki természetesen Wieland” [ezt Kazinczy nem tudta volna?] és így vette át Császár Elemér is (*Német hatás*, 121.) — Ivánkai Vitéz Imre azonban 1794. december 31-én elküldte Aranka Györgynek „Deimling *Gray Johanna* c. ötfelvonásos szomorújátékának, Goethe *Clavigójának* kéziratban lévő fordítását.” V. ö. IK. 1918. 36. — Deimlingről és drámájáról nem tudok közelebbit. — Wielandnál Vitéz Imre fordítását törölni kell.

Dusch János Jakab, a) *Moralische Briefe zur Bildung des Herzens*, 1759. Elb.

4. Kerekes Zsigmond testőr 1785—1790. között Bárótzai Sándor biztatására lefordította a Bárótzitól ki nem adott elbeszéléseket; munkája azonban kéziratban maradt és nyomát vesztette. — V. ö. IK. 1932. 311.

[Dyk János Gottfried], a) *Der verschriebene Bräutigam aus Paris* 1785. Vj. — nem forrása Bartsai László *A jártas-költes völegény* c. darabjának. L. alább Weickardnál.

b) 1. Láng Ádám János elveszett darabjának fordítójául Bayer József két helyen is Koréh Zsigmondot nevezi meg. (II. 376. és II. 415.) Zolnai Béla szerint valóbszínű, hogy nem Dyk darabja, hanem Schletter S. F. vígjátéka, *Jaques Splin, oder wohl gut, dass ich mich gestern nicht erschossen habe*, 1791. volt a magyar vígjáték eredetije.

Eckartshausen Károly, c) *Die beleidigten Rechte der Menschheit, oder Richter geschichten aus unserem Jahrhundert*. 1787—1789. Elb. — Boda József: *Az emberi nemzetek megsértődött törvényei*. Pécs, 1793—1794. V. ö. UJb. 62.

d) Dayka Gábor *Az érzélgős Philotas* (eredetileg: az érzékeny Philotas) c., 1792-ben került, prózai vázlatban is ráánkmaradt versében a hős „szent tűznek hevülve Eckartshausen keservit olvasá.” — V. ö. EPhK. 1912. 234.

Eschenburg János Joákim. *Der Gleichsinn*. 1773. Költ. — Verseghy Ferenc: *A válogató*. Átdolgozás. Európaszerte divatos költemény, melynek első forrása Percy ó-angol gyűjteménye volt. Verseghy költeménye több német változathoz, egy angolhoz és

egy franciához csatlakozik. A szöveget Haydn *XII. Lieder* c. dalgyűjteményéből (1782) vette. — V. ö. EPhK. 1906. 714. és IK. 1933. 107.

Eulenspiegel. *Till Eulenspiegel.* 1500. Elb. — 10., 35., 17., 9., 85., 50., 73. historie. — 1. Könyi János: *A mindenkor nevető Democritus, avagy okos leleményű furcsa történetek.* 1782—1786. (Tillinko=tréfa) I. k. 33., 42., 63., 70., 122., II. k. 2. elb. — V. ö. EM. 1931. 368. — 2., 92., 61., 97. historie. — Andrád Sámuel: *Elmés és mulatságos rövid anekdóták.* 1789=1790. I. 73., 360. II. 46. — V. ö. EM. 1931. 374.

Gellert Keresztély Fürchtegott, c) *Fabeln und Erzählungen,* 1746—1748. Elb. —

C., β. *Der Kukuk.* — 2. Kováts Ferenc: *A kakuk.* Beöthy Zsolt hagyatékában volt jelenleg lappangó kézirat. — V.ö. IK. 1918. 300. — 3. T.T.F.*J.D.: *Mese a kakukról.* Magyar Musa 1787. I. 216.

i) *Die glückliche Ehe.* — 2. Pétzeli József: *Egy pár papagály a kalitkában.* Gyulai Pál egyetemi előadásai szerint Gellert hatása alatt készült.

n) *Damötas und Phillis.* — 3. Sándor István, *Damétás és Phillis.* 1788. — V.ö. Várady Imre, Gellert hazánkban.

u) *Der Menschenfreund.* — *Die Zeit.* — Kováts Ferenc: *A felebarát vagy emberszérető.* — *Az idő.* Mindenest Gyűjtemény 1790. 266. és 347. — V.ö. Várady Imre id. m.

k) A Magyar Hírmondó 1781. 36. levele szerint (284. l.) Kolozsvárt, 1781. „nyomtatás alatt volt” 1. Gellertnek *Erköltsi Letzkéi*, melyeket németből fordított Rétyi József Sibói Egyházi Tanító; 2. Azon Autornak némelly *komédiái*; 3. *A beteges élet ellen való vigasztalások*, ugyanazon Autornak munkája, Németből fordítva. — Megjelenésükről nincs tudomásom.

Gessner Salamon, b) *Idyllen*, 1756. és *Vermischte Gedichten und Idyllen.* Pr. és Költ.

2. β. A Toldy Ferencről elveszettnek jelzett dalt l. Csokonai összes művei (Harsányi—Gulyás) II. 261., *Reggeli ének a rózsához.* Gessner után.

4. *Amyntas.* *Mirtill und Thyrsis.* *Menalkas und Aeschines, der Jäger.* — *Phillis und Cloe.* — Révai Miklós: *Amintás.* — *Mirtill és Tirzis.* — *Az eltévelyedett vadász.* *Esimesz és Menalkás.* — *Fillis és Kloé.* 1786. Faludi Ferentz költeményes maradványai. I—219—237. Révai Faludi-kiadásához, Faludi idilljeinek magyarázatául, szó szerint lefordította Ramler Batteux-átdolgozásából (Einleitung in die schönen Wissenschaften, 1759^a I. k.) a pásztorköltészetéről szóló fejezetet s benne a fenti négy Gessner-idillt.

5. *Menalkas und Aeschines, der Jäger.* — *Phillis und Chloe.* — Nagy János: *Az eltévelyedett vadász.* — *Fillis és Kloé.* Nyá-

jas Múzsza 1790. — A hirhedt szanyi plébános nem Gessnerből fordította idilljeit, hanem Révai fordításaiból formált kettőt versekbe. — V.ö. Kerényi Olaf, A magyar irodalmi népiesség úttörői. I. 1939.

Gleim János Lajos, d) *Der Traum*. 1758 előtt. költ. — Verseghy Ferenc: *Egy álom*. 1781 előtt. V.ö. IK. 1925. 262. és 1933. 106.

e) *Der alten Eule Hochzeit*. 1758. előtt. Költ. — Pétzeli József: *Bagoly és héja*. 1788. Némi ösztön és rokon tárgy. IK. 1918. 279.

Goethe János Farkas, f) *Das Veilchen an der Wiese*. 1755. költ. — Verseghy Ferenc: *A szegfű*. 1781 előtt. — Verseghy nem tudta, hogy Goethe dalát fordítja, mert a SdL-ben (II. 18.) — ahol kétszer is megvan s ahonnan Verseghy a szöveget vette — Gleim költeményéül szerepel. (Mindkét vers Jacobi *Iris*-ében jelent meg s a SdL. kiadója a két nevet felcserélte.) — Ez az első magyar Goethe-fordítás. A *Veilchen*-ből *szegfű* lett, miként Szentjóni Szabó László Overbeck-fordításában *rózsa*, mert a vers kétszótágos szót kívánt. — V.ö. IK. 1932. 371. és 1933. 103.

g) L. **Albrecht**-nál is.

Gotter Frigyes Vilmos, *Kobold* c. állítólagos darabjának (nem tudunk róla) készülöben levő fordítását jelzi a Magyar Hírmondó 1792. II. 80. — V.ö. IK. 1909. 319.

Götz János Miklós, b) α — γ . *Der Bund der Thyrsis und der Daphne*. 1752. Költ. SdL. — *Arkadisches Gespräch*. 1752. Költ. SdL. — Verseghy Ferenc: *A hívség*. 1781 előtt. — *Dámon és Doris*. 1793 előtt. — *A hidegvérű leányka*. 1793 előtt. — V.ö. EphK. 1917. 957. és IK. 1933. 104—106.

c) *Der Sieg über Agatheen*. 1752. Költ. LBl. — 1. Verseghy Ferenc: *Az egyetlen harc*. 1793. V.ö. IK. 1933. 105. — 2. Sándor István: *Julin való győzelem*. Sokféle 1798. 210., ahol Sándor mint ifjúkori költeményét közli.

d) *Hylas an seinen Hahn*. 1752. költ. — Sándor István: *Hilas kakasához*. Anakreonnak 12-dik ódája. Sokféle, 1798. 233., mint az előbbi.

[**Hafner Fülöp**], c) *Der Furchtsame*. 1774. Vj. Korneli József fordítása nem Hafner vígjátékáé. L. **Trencknél**.

Hagedorn Frigyes, d) *Die Glückseligkeit*. 1747 előtt. Költ. — Négy sorát lefordította Verseghy Ferenc *Mi a' poézis?* 1793. 4. — V.ö. IK. 1921. 21.

e) *Der erste May*. 1747 előtt. Költ. — Verseghy Ferenc: *Klárihoz* csak emlékeztet Hagedorn híres triolettjére. Verseghy egyik kéziratában a dallamot illetőleg utal SdL. I. 1.-re. Hagedorn

költeményének *Ranchin* egy dala volt a mintája. L. alább II. C) alatt.

f) *Die Freundschaft. — Das Bekenntnis. — Susanna.* Nach Veranlassung zweier Sinngedichte des *Prior* und *Cobbs*. 1738 előtt Költ. — 1. Péteri Takáts József: *A barátság. — Vallás tétel. — Zsuzsi.* 1796 előtt. (Költeményes Munkáiban). — V.ö. IK. 1921. 259. — 2. Kováts Ferenc: *Susanna.* Kiadatlan költemény, melynek kézírata Beöthy Zsolt tulajdonában volt, de jelenleg lappang: alighanem Hagedorn-fordítás. — V.ö. IK. 1918. 304. és 1921. 259.

g) *Die Wunder der Liebe.* 1747 előtt. Költ. — Révai Miklós: *Kupidó éneket kér a költőtől.* 1787. Csak a gondolatmenetet s néhány verssorát használja föl egy Weisse-fordításának (l. ott) folytatásául írott részben. — V.ö. IK. 1933. 97.

h) Péteri Takáts József *A költéshez* c. költeményén „Hagedorn egyik dalának ismeretét érezzük.” — V.ö. IK. 1917. 246.

Hagemeister János Gottfried, *Das große Loos.* 1791. Uj. — *Ernyi Mihály: *Terno.* 1794. — V.ö. IK. 1909. 319. Föltehetően az idézett darabnak volt az átdolgozása.

Haller Albert, c) *Morgen-Gedanken.* 1725. költ. — Szilágyi Sámuel: *Reggeli dicséret, a 89-ik Soltárra szabva.* 1781. Megjelent Tóth Ferenc, A helvetai hitvallást követő tudadunai... ref. püspökök élete 1812. — V.ö. Gálos, Adatok a deákos költészet kialakulásának történetéhez. 1932.

d) *Doris.* 1730. Költ. SdL. I. 10. és III. 28. — 1. Verseghy Ferenc: *Az erdő.* 1781 előtt. Szabad átdolgozás, a 22 strófából csak négy. — V.ö. IK. 1933. 104. — 2. Verseghy Ferenc: *Dórishoz.* 1795 előtt (megjelent 1806.) Hívebb átdolgozás. 2. és 3. strófája megfelel *Az erdő* 1. és 2. strófájának. — V.ö. IK. 1933. 104.

e) *Trauer — Ode bey dem Ableben seiner geliebten Mariane.* 1736. Költ. — SdL. I. 12. — Verseghy Ferenc: *Mariane haláláról.* A 80-as évekből. A SdL-ben az eredetinek 16 versszakából csak 9 van, Verseghy ezekből hármat fordított le. — V.ö. EPhK. 1932. 137. és IK. 1933. 102.

f) Orczy Lőrincről följegyezték, hogy nagyon szerette Haller költeményeit.

Haydn József, *XII Lieder für das Clavier.* I—II. 1782—1783. Költ. — E dalszövegek természetesen nem Haydn versei; de innen idézzük azokat a költeményeket, amelyeknek szerzőit nem ismerjük; Verseghy Ferencnek egyébként is egyik közvetlen forrása volt.

a) *Der Bauer und der Dichter.* — Faludi Ferenc: *Cupido.* A *paraszt és a költeményes* c. versének 1 sora és 2. strófája egyezik evvel a Haydn által is közölt költeménnyel; ezt természetesen Faludi *innen* nem ismerhette, de bizonyos, hogy előbb

is megjelent már a vers valahol. Faludi költeményének alcíme is rávall forrására. — V.ö. IK. 1932. 313.

b) *Trost unglücklicher Liebe*. — Verseghy Ferenc: *Thirzis sirja felett*. 1791. Verseghy ezt a magyar, szabad átültetést, amely csak tartalmilag és dallamával utal forrására, többször átfogalmazta. — V.ö. IK. 1925. 259.

c) *Die Verlassene*. — Verseghy Ferenc: *Az elhagyatott*. A 80-as évekből. Szabad átdolgozás. — V.ö. IK. 1933. 104.

Heilmann, Hymens Vorschlag. Költ. LBl. A szerzőről és a költemény keletkezésének időpontjáról semmi közelebbit nem sikerült megtudnom. — 1. Verseghy Ferenc: *A házasság istene*. 1793. — V.ö. IK. 1933. 105. — 2. Sándor István: *Hymen és Amor*. Sokféle, 1798. 212., ahol azonban Sándor mint ifjúkori versét közli.

Herder János Gottfried. c) *Die Wiese*. 1778. (Tulajdonképpen a Wit and mirth, London, 1712. c. angol dalgyűjtemény egyik darabjának német átköltése: *Stimmen der Völker in Liedern* III. 46. dal). — Verseghy Ferenc: *Szerencsétlen szerelem*. A 80-as évekből.

Hölty Lajos Henrik Keresztély, k) *An ein Veilchen*. 1772. Költ. (Tulajdonképpen Zappi olasz költő egy dalának átköltése:) — Fazekas Mihály [?]: *A violához*. A fordítás egy énekeskönyvben maradt ránk (l. Mátray Lajos, Fazekas Mihály, 1888.), amely Fazekas Mihályé volt; nem bizonyos, hogy az ő műve. Korát sem lehet pontosan meghatározni. — V.ö. IK. 1933. 133.

[**Jacobi János György**], b) *Nach einem alten Liede*. 1783. Költ. — Címéről és kapcsolatairól l. még **Svabenál**.

Kettembeil, Chloe. LBl. A szerzőről és a költemény keletkezésének idejéről semmit sem tudunk. — 1. Verseghy Ferenc: *Szenderedő Thirzisre*. 1793. — V.ö. IK. 1933. 105. — 2. Sándor István: *Kloé*. Sokféle 1798. 219., ahol mint ifjúkori versét közli.

Kleist Ewald Keresztély, m) *Amynt*. 1751. Költ. SdL. I. 7. — 1. Révai fordításának van egy rímes változata is. V.ö. Délvidéki Szemle. 1943. — Ezenkívül az 1. és 3. strófát Révai lefordította prózában is Faludi-kiadásában 1786. 147. l. L. még *Gessnernél*. — 4. Verseghy Ferenc: *Panasz*. A 80-as évekből. Az eredetinek öt strófáját háromba vont össze. — V.ö. EPhK. 1917. 597. és IK. 1933. 104.

n) *Irin*. An S. Gessner. 1758 előtt. — Péteri Takáts József: *Irin*. 1796 előtt. V.ö. IK. 1921. 259.

o, p) *Lob der Gottheit*. — *Hymne*. 1758 előtt. — Mindkettőt a ref. énekeskönyv számára lefordította Lengyel József debreceni

professzor: *A csillagos égnék... és Nagy az Úr...* V.ö. IK. 1927. 123.

[Knebel Miksa], *In bekannter Melodie*. 1790 előtt. — Verseghy Ferenc *Búcsúzás* c. költeményének első címe *Kedvesemhez* volt. Verseghy az eredetinek két első versszakát fölcse-relte. — V.ö. IK. 1939. 157.

Koch G. H. A., *An die Westwinde*. 1779 előtt. Költ. SdL. I. 21., LBl. — 1. Verseghy Ferenc: *Thirzis üzenettye*. 1791. — V.ö. IK. 1933. 105. — 2. Csokonai Vitéz Mihály: *A feléledt pásztor*. 1794. Szabad átdolgozás, melyhez Csokonai későbbben eredeti folytatást is írt. — V.ö. IK. 1932. 374.

Korn Kristóf Henrik, [d] *Der Graf von Pontiss oder der von einem Sohn ermordete Vater*. 1772. R. A magyar fordítók Budai János és Magyar János voltak. — V.ö. IK. 1936. 474.]

e) *Amalie oder einige Züge der wahren Großmuth*. 1770. R. — Báróti Sándor: *Amália története* címmel 1790-ben fordította a kis regényt, de csak 1810-ben, Bécsben adta ki. — V.ö. U. Jb. 67.

Kotzebue Ágost, [k] *Die Masken*. Vj. L. Arnsteinnál].

l) *Don Ranudo de Colibrados, oder Armuth und Hoffart*. (Ranudo = O du Narr). L. Holbergnél, II. G.

m) *Bräutigam und Braut in einer Person*. Vj. — *Gindl József: *Cserei Krisztina*. 1795. — V.ö. Bayer² II. 412.

Lichtwer Magnus Gottlieb, b) *Der Fuchs und der Adler*. 1773. Verses mese. — Ismeretlen szerző: *Róka és sas*. Sokféle, 1791. 62. A magyarnak első fele eredeti lelemény. — V.ö. IK. 1918. 287.

c) *Der Mohr und der Weisse*. 1773. Verses mese. — Péteri Takáts József: *A fejér és a szerecsen*. 1796 előtt. Az első és az utolsó strófát Takáts elhagyta, a többi párbeszédre írta át. V.ö. IK. 1921. 218.

Matthisson Frigyes, b) *Der Abend*. Költ. — Fazekas Mihály: *Estve*. L. a Höltynél mondottakat (*Ein Veilchen*). — V.ö. IK. 1933. 133.

[Menander]. A szerző neve Walther D. C. L. ott.

Michaelis János Benjamin, *Die Biene und die Taube*. 1766 előtt. Verses mese. — Péteri Takáts József: *A méh és a galamb*. 1796 előtt. — V.ö. IK. 1921. 258.

Miller János Márton, b) *Siegwart*. Eine Klostersgeschichte. 1776. R. — 3. Anyos Pál: *Egy hív szívnek keserve kedvese sírjánál*. 1782. Tárgyát ebből a regényből vette, kis részleteken is észrevehető az egyezés. — V. ö. EPhK. 1915. 789. — 4.* Lévai Bálint

1778-ban, tehát röviddel a németnek megjelenése után, Kazinczy Ferenc és Barczafalvi Szabó Dávid előtt lefordította a regényt. A fordítás nem jelent meg, a kézirat pedig elveszett. Utolsó nyoma, hogy a két utolsó rész fordítását ebben az évben átadta Szilágyi Sámuel debreceni professzornak. — V.ö. Molnár Ágnes, Debreceni arcok. 1939.

Müller K. V., *An die Rose*. 1755. Költ. SdL. IV. 1., LBl. Verseghy Ferenc: *A rózsához*. 1793. (Kármán, Uránia III. 179.) Hü fordítás. A német szerző egy Walter nevű angol versére támaszkodott. Verseghy az angol költeményt is ösmerte és prózában le is fordította. — V.ö. IK. 1925. 261. és 1933. 105.

Naubert Krisztiána Benedikta, *Herfort und Klärchen, etwas für empfindsame Seelen*. 1779. R. — Sz. J. (Szűts István): *Herfort és Klárka, valami az érzékeny szíveknek kedvéért*. 1792. — V.ö. Ujb. 73.

Nicolai Frigyes, *Vademecum für lustige Leute*. 1764—1792. Elb. — 1. Kónyi János: *A mindenkor nevető Democritus avagy okos leleményű furcsa történetek*. 1782—1786. A IV—VI. kötetből 256 elbeszélést vett át. — V.ö. György Lajos, Kónyi János Demouitusa. Kolozsvár, 1932. — 2. Andrád Sámuel: *Elmés és mulatságos rövid anekdoták*. 1789—1790. Nicolai 765 anekdotájából 443-at fordított le. — V.ö. György Lajos, Andrád Sámuel anekdotái. Kolozsvár, 1929. —

Nicolai Vademecuma IV—V. kötetének gyűjtője Ifj. Ratzeberger Simonnak nevezi meg magát.

[Olufsen] a német írók közül törlendő, dán író. L. e. dolg. végén, és l. Seippnél is.

Pauli Johannes, *Schimpf und Ernst*. 1522. Nr. 115. — Andrád Sámuel, *Elvesz egy summa s a gyémánt*. (Az elmés mulatságos rövid anekdoták közt.) 1789. Valószínűleg más német forrás közvetítésével. — V.ö. György Lajos, Andrád Sámuel anekdotái. Kolozsvár, 1929.

Pfeiffel Gottlieb Konrád, *Der Wolf und der Löwe*. — *Der Mayenkäfer*. 1775. Verses mesék. — Pétzeli József: *Oroszlán és társai* 1788. a két mese alapgondolatát egybeolvasztotta. V.ö. IK. 1918. 180.

Rabener Gottlieb Vilmos, f) *Satiren*. 1751—1755. Elb. — Mészáros Ignác: *Mulatságos levelek*. 1784. (Kézirat a Nemzeti Múzeumban, 158. Fol. Hung.) II. rész. *Vagdalló vagyis éles értelmű levelek (satírák)* címmel Rabener művének III. részéből 24 rövidebb, IV. részéből pedig 3 terjedelmesebb levelet fordított le. Az utóbbiaknak címe: *A régi szeretet rozsdát nem szenved*. — A

házasságok az egekben köttetnek. — Egyik kéz a másikat mossa. — Mészáros valamennyi levél írójának és címzettjének nevet adott, egyébként elég híven ragaszkodik forrásához. „Inye” szerint válogat, de általában a gáláns tárgyakat keresi ki. Purizmussal is, magyarosságra törekszik, miként többi írásaiban is. — V.ö. IK. 1938. 63.

Ramler Károly Vilmos, a) *Einleitung in die schönen Wissenschaften*. Nach Batteux. 1769.³ I. k. — Révai Miklós lefordította belőle a *Von der Schäferdichtung* c. részt, a benne foglalt idillekkel és versekkel együtt, ez utóbbiakat is prózában. Megjelent: Faludi Ferencz költeményes maradványai, 1786. (Bevezetés.) L. Gessner, Kleist és Weisse alatt.

[b) *Lyrische Blumenlese*. 1774—1778.] Ezt a verses antológiát, amely a versek szerzőinek megnevezése nélkül közölte (részben átalakítva) a költeményeket, használta egyik forrásául Verseghy Ferenc. Forrásai azonban — az azóta megállapított szerzők nevével — e kiegészítésünkben már egyenként, a szerzőknél szerepelnek. Egyetlen költeménynek (*Der Liederdichter*) a szerzője maga Ramler.

Ratzeberger Simon, ifj., I. fent Nicolainál.

Rost János Lénárd, a) *Die wohlangerichtete neuerfundene Tugendschule... vierundzwanzig anmutige Historien*. 1739. Elb. — Farkas Antal: *Erköltsi iskola, azaz huszonnégy nyájas históriák*. Kassa, 1790. — V.ö. UJb. 74.

b) Melataon álnév alatt írt *Die türkische Helena, der curiensen und galanten Weit in einer Liebes-Geschicht zu betrachten abgebildet*. 1710. c. regénye közvetve forrása volt Mészáros Kartigámjának. L. alább **Walther** D.C.-nél. — V.ö. György Lajos, A magyar regény előzményei. 1941. 215.

Sander Henrik, *Von der Güte und Weisheit Gottes in der Natur*. 1782.², Pr., költ. — 1. Nagy Sámuel: *Az Istennek jósága és bölcsesége a természetben*. Pozsony, 1794., 1798.² (Kazinczy szerint az eredeti címe *Rend a természetben* volt. V.ö. KLev. II. 298.) — 2. Csokonai Vitéz Mihály: *A természettel való barátság és társalkodás. — Hymnus. — Reggelnek leírása. — Dél. — Az este. — Az éjtszaka. — Öt apróbb, Istent dicsőítő vers*. 1794. Mindezek Nagy Sámuel fenti fordításában szereplő versek, Toldy Ferenc szerint valamennyi Csokonai tollából. (Csokonai sárospataki diák volt, mikor Nagy Sámuel ott a kollégium könyvtárosa. V.ö. KLev. II. 298.) Csokonai a német munkának nem valamennyi versét ültette át, hanem csak az itt felsoroltakat. Valamennyi szabad átdolgozás. — V.ö. Csokonai ÖM. (Harsányi—Gulyás) II. 127—137. I.

Sannens Frigyes Károly, *Karl der Kühne*. — Ismeretlen fordító: **Merész Károly, vagy a megbosszúlt ártatlanság*. Előadták 1792-ben. — V.ö. IK. 1928. 78.

[**Schikaneder** Emánuel], f) *Der redliche Landmann*. 1792. Vj. — Goldsmith angol darabja után készült.

Schlegel János Adolf, *Iris*. 1787 előtt. Költ. — Kazinczy Ferenc: *A tavasz* c. versének formájával, a rövidke sorokkal Höltyt utánozta (l. Császár tanulmányában, Höltynél), de a költemény szövege ennek a versnek az átdolgozása. — V.ö. IK. 1932. 373.

Schlegel János Illés, b) *Der Gesang der Vögel. (An Chloe)*. 1761 előtt. Költ. SdL. I. 24. és LBl. — Verseghy Ferenc: *Klórishoz*. 1795 előtt. Forrásának gondolatmenetét és dallamát követi. — V.ö. IK. 1939. 163.

c) *Der geschäftige Müssiggänger*. 1761 előtt. vj. — L. Holbergnél, II. G.

Schletter Salamon Ferdinánd, b) *Frauenwitz, oder Herrn, merkt's Euch*. 1753. Vj. — *Bodnár Antal, *Az asszonyi fortély, vagy férfiak, jól megjegyeztétek*. 1794. — V.ö. IK. 1928. 79.

c) *Jaques Splin, oder wohl gut, dass ich mich gestern nicht erschossen habe*. Vj. L. Dyknél fent és Császár tanulmányában.

d) *Die philosophische Dame*. Vj. — L. Moretonál II. E. és Gozzinál II. D.

Schröder Frigyes Lajos, l) *Der Schulgelehrte*. Uj. — L. m) *Wissenschaft geht vor Schönheit*. Vj. — L. Goldoninál, II. D.

n) *Der Vetter von Lissabon*. 1786. ErzJ. — *Kelemen László, *Az ismeretlen atyafi, egy háznépnek lerajzolása*. 1793. — V.ö. IK. 1934. 172.

o) *Othello*. Tr. — L. **Shakespeare**nél, II. F.

p) *Das neue menschliche Geschlecht*. Vj. — *Ernyi Mihályné, *Az új emberi nem*. 1795. — V.ö. Szinnyei, Magyar írók II. 1430. (Lehet Kotzebue darabja is?)

Seipp Keresztély Lajos, *Das Point d'honneur, oder die Tabakdose*. 1795. Vj. — L. *Olufsennél*, II. G. — (Seipp innsbrucki, nagyszebeni és, rövid ideig, pozsonyi színigazgató volt.)

[**Soden** Gyula gr.], b) *Ignéz de Castro*. 1. Az ismeretlen erdélyi író, aki *Kasztrói Ágnes címmel fordítgatta a drámát, Horváth József volt. — V.ö. Bayer József, Shakespeare drámái hazánkban. I. 367.

[**Sonnenfels** József], *Das Opfer*. 1765. Pásztorjáték. — 1791. Szombathelyt, tanulóifjak a szabadban előadják. Nincs nyoma, hogy Révainak az átdolgozását-e, vagy másét. — V.ö. It. 1929. 177.

Steffan József Antal, *Sammlung deutscher Lieder für das Klavier.* (SdL) I—IV. rész. 1778—1782. Ez a gyűjtemény Révai Miklós, de még többször Verseghy Ferenc dalfordításainak és átdolgozásainak egyik fontos forrása. A dalszövegek természetesen nem Steffan versei; a fordítások eredetijére az egyes költők-nél mutatunk rá; itt csak azokat a költeményeket sorolom föl, amelyeknek szerzőjét nem tudtam megállapítani.

a) *Das unverhofft geschlossene Liebesbündnis zwischen Thirsis und Chloe.* (SdL. I. 20.) — Verseghy Ferenc: *Thirsis és Kloé.* 1788. Szabad átdolgozás. V.ö. IK. 1925. 258.

b) *Mina, komm, komm mich zu lieben...* (II. 10.) — Verseghy Ferenc: *Laurához. (Töltsük Laura kedveinket...)* 1795 előtt. A magyaroknak 3. strófája Verseghy hozzáköltése. V.ö. 1925. 263.

c) *Goldne Freyheit, goldne Freyheit!...* (II. 16.) Verseghy Ferenc: *A szabadság.* 1791. Két földolgozása van, az első (IK. 1938. 293.) hívebb. — V.ö. IK. 1925. 259.

d) *Holdes Mädchen, könnt ich wissen...* (II. 22.) Verseghy Ferenc: *A győzhetetlen szív.* A 80-as évekből. Verseghy az első strófát és az utolsó versszak második felét fordította le, a többit szabadon költötte át. — V.ö. IK. 1933. 102.

e) *Abschied an Lorchen.* (III. 8.) — Verseghy Ferenc: *Búcsúzás. (Csak érted sír bágyadt szívem...)* A 80-as évekből. Verseghy csak az 1. 2. és 4. strófát, és ezeknek a versszakoknak is mindig csak az első négy sorát fordította le, a másik négy sort minden strófához szabadon költi hozzá. V.ö. IK. 1933. 102.

[**Stephanie** Keresztély Gottlib, id.), *Der Galeeren-Slave.* Szej. L. *Falbare-Fenouillet*-nél, II. C. — A német átdolgozó nevét eddig nem tudtuk. — V.ö. IK. 1928. 79.

Stockhausen János Kristóf, *Sammlung vermischter Briefe.* 1762—1766. Pr. — L. *Római* írók, II. A. a. alatt.

Svabe Károly Ágost, *Gartenlied.* 1750 körül. Költ. Annak a dalnak az eredetije, amely után — s épen azért evvel a címmel — *Jacobi* a *Nach einem alten Liede* c. költeményét írta. — Császár, 105. l.

Trenck Frigyes báró, c) *Glückwunsch an die Ungarn.* 1790. Költ. — 1. és 3. ugyanaz a fordítás, kevés eltéréssel; szerzője Sáróy-Szabó Sámuel. — V.ö. IK. 1928. 118. — 2. Szerzője Verseghy Ferenc. V.ö. ugyanott.

[d) törlendő]; e) *Der furchtsame Kadet im Türkenkriege.* É. n. Vj. — "Kornéli József, A félénk kadét, vagy mikor szeretnek némelyek [a bécsiek] katonák lenni. 1793. — Bayer (II. 305) és Baros Gyula *Hafner* Józsefet gondolták a szerzőnek, mert Mérey szerint (Bayer² II. 415) a darabot „Hafner Frenck” írta. Bayer szerint az eredetinek Furchtsamer volt a címe, Baros Gyula sze-

rint *Die neue Burlesque*. V.ö. It. 1914. 191. — Valóbszínű azonban Kádár Jolán véleménye, aki Trenck drámájára mutatott rá, mint Kornéli darabjának eredetijére. — V.ö. EPhK. 1914. 241. Volt-e csakugyan Hafnernak is valami köze a darabhoz, mint Méreyből gondolnánk, nem tudjuk.

f) *Bilanx* c. röpiratának (1790) védelmére verset írt Domokos Lajos. (Közölve a nagyváradi Szabadság c. napilapban, 1885. 248. sz.) — V.ö. Molnár Ágnes, Debreceni arcok. 1939.

g) Egy előttem ismeretlen c. művéből. Csépan István: *Szomorú beszéd és hazafiúi gondolatok a II. József római császár sírja fölött*. 1790. — V.ö. Szinnyei, Magyar írók. II. 271.

Uz János Péter, c) *Die Geliebte*. 1749. Költ. — Révai Miklós, *Luca szépsége*. 1787. — Csak gondolatot s néhány kis részletet használt a föl. Uz verse a francia Marot egy énekének utánköltése. (*Quand vous voudrez faire une amie...*)

Walther D. C., *Der unvergleichlich schönen Türkin wunder-same Lebens- und Liebesgeschichte*. 1723. R. — Mészáros Ignác: *Kartigámjának* forrása, mely Walther álnevével (Menander) jelent meg. Walther műve Rost János Lénárdnak egy regényével van kapcsolatban (l. Rost alatt), de a kettőnek viszonya még nincsen földerítve. Annyi bizonyos, hogy Mészáros ezt a második, Walther-féle változatot használta forrásul. Walther Menander-álneve pedig Rost példaképének, Bohse Ágostnak álnevére (Talender) emlékeztet. V.ö. még György Lajos, *A magyar regény előzményei*. 1941. 215. l. Egyebekben l. a Császárnál *Menander* alatt mondottakat, 111. l. — Már Földi János észrevette, hogy Kartigam — Margitka, de lehet, hogy ez véletlen.

Weickard Marianna Zsófia, *Der gereiste Bräutigam*. 1791. Vj. — Bartsaj László: *A jártas-költés völegény*. 1793. Erdélyi Játéksz. Gyűjt. I. 6. — V.ö. IK. 1932. 196.

Weidmann Pál, c) *Der Schreiner*. Vj. — Pecse Mátyás: *Az asztalos*. 1796 előtt. — V.ö. Beyer II. 417.

Weisse Keresztély Félix, d) a—b. *Amazonenlieder*. (Ez és valamennyi alábbi: *Kleine lyrische Gedichte*. I—II. k. 1778.) — Ismeretlen fordító: a. *Egy új amazonnak búcsúzása a hadnak kezdetén*. — b. *Az amazon az első hirt kapja szeretőjétől az írott képével*. 1785—1790 között. Mindkettő kéziratban maradt meg Révai Miklós hagyatékában, de nem kezeírásával (Nemzeti Múzeum 1310. Quart. Hung.). Révai Amalthea, másutt Magyar Amalthea c., tervezett folyóirat számára kapta az ismeretlen fordítótól. Hü, de kezdetleges fordítások. — V.ö. IK. 1938. 65.

e) a—k., a. *Der Soldat*. — b. *Der verschwundene Amor*. — c. *Die Eifersucht* (Thirsis und Phillis) — d. *Die Klugheit*. — e.

Die Schamröthe. — f. *Die zu späte Ankunft der Mutter.* — g. *Doris und Damon.* — h. *Eine sehr gewöhnliche Geschichte.* — i. *Klagen.* — k. *Mein Mädchen.* Költ. SdL. — Verseghy Ferenc: a. *A vitéz.* 1781 előtt. Kissé megjavított tartalommal elég hű fordítás. — b. *Amor a borban.* 1795 előtt. Verseghy fordításai közül ez a ritkábbik esetre példa, mikor az eredetinek formájától és ritmusától eltér, a szöveget viszont elég híven követi. — c. *Thirzis és Laura.* Eredetileg *Egy irigynek beszédjére* volt a címe 1781 előtt. — d. *Dámonhoz.* 1790 körül. A három strófát ötre bővítette ki s az eredetinek sikamlósságát elhagyta. — e. *A szemérmes leány.* 1793. — f. *Rozilis és Dáfnis.* A 80-as évekből. — g. *Rozilis és Dámon.* 1790 körül. Hű fordítás és jó példája a rokokó dalnak. — h. *Fillint.* 1781 előtt. Első címe *Fillint Bávet ajtaján.* — i. *Fillisnek panaszi.* 1793. — k. *A kedves.* 1781 előtt. Az eredetinek 4 strófáját 6-ra bővítette. — V.ö. IK. 1925. 260., 1933. 102–108. és 1935. 177.

[f] *An die Muse.*] 1778 előtt. Költ. LBL. — Verseghy Ferenc: *A magyar kisasszonyokról.* Saját följegyzése szerint költeményének csak a befejezéséhez használta Weisse költeményét. Lásd *Ramlernál* is. — V.ö. IK. 1933. 105.

g) *Antwort auf eine Aufforderung zur Freundschaft.* 1778 előtt. Költ. LBL. — 1. Verseghy Ferenc: *Rozilishoz.* 1791. (Első címe *A barátság* volt.) A német szöveget Haydn dalgyűjteményéből vette. — V.ö. IK. 1933. 105. — 2. Sándor István: *A barátság kívánására való válasz.* Sokféle, 1798. 221., ahol mint ifjúkori költeményét közli.

h) *Chloris an die Nachtigall.* 1778 előtt. Költ. LBL. — 1. Verseghy Ferenc: *Klórís a fülemüléhez.* 1793. — V.ö. IK. 1933. 105., — 2. Sándor István: *Klórís a fülemüléhez.* Sokféle, 1798. 219., ahol mint ifjúkori költeményét közli.

i) *Preiß der Lieder. Amor und der Dichter.* 1778 előtt. Költ. SdL. — Révai Miklós: *Kupidó éneket kér a költőtől.* 1787 előtt. Hű és sikerült fordítás, amelyet Révai *Hagedornnak* (l. fent) *Die Wunder der Liebe* c. költeménye alapján folytatással toldott meg. — V.ö. IK. 1933. 97.

[k] *An ein Veilchen.*] 1778 előtt. Költ. — Csokonai Vitéz Mihály: *A rózsabimbóhoz* c. költeményében (1794 körül ennek gondolatait és néhány kifejezését vette át s ez hatott művészebb és dallamosabb kidolgozására. L. Császár tanulmányában *Boienál*, 91.

l. *Hymnus.* 1765. Költ., *Sonnenfels Opfer* c. darabjában. (L. *Sonnenfels*, Császár tanulmánya 117.) *Sonnenfels* a darab bevezetésében maga mondja, hogy a befejező himnuszt Weisse írta számára. — Révai Miklós: *Az áldozat.* 1787. — V.ö. IK. 1932. 368.

Weppen János Ágost, a) *Der hessische Offizier in Amerika.*

1783. Vj. — Seelmann Károly: *A hassziai tiszt Amerikában*. Kolozsvár és Nagyszeben, 1793. Szabad átdolgozás.

b) *An Iris*. 1777. Költ. SdL. — Verseghy Ferenc: *Amor*. 1781 előtt. Verseghy elhagyta az eredetinek 4. és 5. versszakát, a többi meg lehetőszen szabadon ültette át. Az eredetinek anapetusaiával még nem tudott megbirkózni. A lieben szó helyébe *Amort* tette s evvel a helyenként kiejző sikamlóságot kiküszöbölte. — V.ö. IK. 1933. 104.

[Wieland Kristóf Márton], 2. d) 1. fent Deimlingnál.

k) *Romeo und Julie*. L. Shakespeare-nél II. F.

[Zakkaria álnév], *Briefe aus Rom über die Aufklärung in Oesterreich*. Aus dem Italienischen, 1785. Szatirikus röpirat. (Az olaszra való utalás csak a cenzúra megtévesztésére való volt). — Névtelen fordító (Szacsavay Sándor): *Zakkariásnak, a pápa titkos íródeákjának... Rómából költ levelei*. Hely megnevezése nélkül (Győr) 1786. L. Császár értekezésében, 127. l.

Ziegler Krisztina Marianna, *An Thyrsis*. 1739. Költ. SdL. III. 20., IV. 17. és Haydn. (Bach is megzenésítette). — 1. Szentjóni Szabó László, *A megváltozott Dóris*. 1791 előtt. Szabad átdolgozás, az eredetinek tréfás befejezése nélkül. — V.ö. IK. 1931. 134. — 2. Verseghy Ferenc: *Szerelmes üzenet*. A 80-as évekből. Alaposan megrövidített, szabad átdolgozás. — V.ö. IK. 1924. 47.

B) Névtelenül megjelent vagy ismeretlen szerzőjű művek.

A Haydn és Steffan neve alatt felsorolt dalokon kívül a következő művekkel egészíthetjük ki Császár tanulmányának ezt a fejezetét:

p) *Orientalische Geschichte*. 1753. Elb. — *Der gerächte Osiris*. — *Der Tempel der Liebe, oder Zelitis und Zophire*. — *Der Sieg der Liebe, oder Arsanés und Sophie*. — Mészáros Ignác: *Három napkeleti történet. A megbosszúított Osiris*. — *A szeretetnek temploma avagy Zelitis és Zophire*. — *A szeretetnek gyözedelme, avagy Arsan és Sophia*. 1795. Kézirat a Nemzeti Múzeumban. V.ö. UJb. 81—82.

r) *Reise nach dem Fegefeuer*. 1784. Szatirikus röpirat. — Névtelen fordító (Szacsavay Sándor): *Az-Izé-purgatoriumhoz való utazása*. 1786. L. Császár tanulmányában 126. l. — V.ö. UJb. 82.

Seh ich den Schäfer... kezdetű költeményt idéz Ramler, *Einleitung in die schönen Wissenschaften*. I. k. 1769^a. — Révai Miklós prózában fordította, Faludi költ. maradv. 1786. 148. l.

t) *Gekrümmte Bäche, klare Wellen...* Mint az előbbi.

u) *Das Vergißmeinnicht*. Szövege Verseghy írásával egy zirci kéziratban. — Verseghy Ferenc: *A nefelejts*. A fordítást

Verseghy még háromszor átdolgozta. — V.ö. IK. 1933. 107, és 1939. 158.

v) *Noch seufzt die Harfe dort...* Magyarországon vagy Bécsben, 1777 után írt költemény. — Ányos Pál: *Batthyány Károly halálán*. 1782. A német szöveget is Ányosnak egy levele tartotta meg. — V.ö. IK. 1938. 77.

x) *Die treuen Weiber zu Weinsberg*. Az ismert német mondának — legrégibb előfordulása a kölni krónikában, 1187. — egyik változata volt a forrása Andrád Sámuel: *Viszik az asszonyok férjeket a hátukon ki a városból*. c. anekdotájának. Elmés és mulatságos anekdoták 1789. — V.ö. György Lajos, Andrád Sámuel anekdotái. Kolozsvár, 1929.

y) *Lyrum Larum Löffelstihl*. 1730. Elb. — Kónyi János: *A mindenkor nevető Democritus*. 1782. c. művéhez ez az anekdotagyűjtemény 61 anekdota forrása volt. — V.ö. György Lajos, Kónyi János Democritusa. Kolozsvár, 1932.

z) *Neuer Bienenkorb*. — Miként az előbbi: Kónyi számára 76. anekdota forrása. — V.ö. u. ott.

C) Ismeretlen német művek fordításai.

Baranyi László: *Heverés párnája*, 1789. — Szinnyei, Magyar Írók I. 558. I. szerint „németből fordítva.” Hogy mire alapítja Szinnyei ezt az adatát az önéletrajzszerű munkáról, nem tudjuk.

Cs. J.: *Egy Lukner huszárjának panasza, mely a Major Gyarmatynak Hannoverában 1771-ben 19. Január történt temetésekor hallatott*. Mindenes Gyűjtemény, 1789. I. 296. — „Egy katonás szomorú ének — mondja a szerkesztő — melyet Klaudius úr készített.” Cs. J. (Köszegen) lehet Csépan István.

Csokonai Vitéz Mihály: *A szabadságfához*. ÖM., id. kiadás. II. 110. Alcíme szerint: „Schweizer nótá.”

Czinke Ferenc: *A' Hegyfalvi Történetbéli Képes Szálának magyarázatja*. Vitézi versekből németből szabadon fordította... egy Tisza-háti magyar. 1794. — V.ö. KLev. IV. 607.

Dugonics András: *Az arany pereczek*. 1790. R. „Valami idegen, és pedig alkalmasint német műnek szabad fordítása vagy átdolgozása.” RMK. VIII. 4. — V.ö. még György Lajos, A magyar regény előzményei. 1941. 277.

Kováts Ferenc: f) *A XIX. századbeli fejezénepről egy jeles álom*. 1780. Beöthy Zsolt tulajdonában volt, most lappangó kézirat. A szerző maga mondja, hogy németből fordította. — V.ö. IK. 1918. 212.

g) *Második Julius avagy egy beszélgetés Julius, ennek an-*

gyala és Szent Péter között a mennyországban. É. n. Kézirat, mint az előbbi: Németből vagy franciából. Ősi forrása egy latin dialógus. V.ö. György Lajos, id. m. 250, aki u. ott utal egy német munkára.

Nemeskéry Kiss Imre: *Az erkölcsös feleség, amelynek ritka mássa, vagyis egy házasságbéli történet, mely érzékenység nélkül nem olvastathatik.* Bécs, 1798. R. — Zarvotzay alább idézett regényével közös, de eddig ösmeretlen német forrásból készült. Emlékeztet Marmontel *La Canette*, D'Arnaud *Nancy* és Kotzebue *Meide den Schein* c. elbeszélésére. (György Lajos szíves közlése.)

Petrőczy Kata Szidónia: *Oh múlandó s változandó az ember élete...* „Németből fordított új Ének.” Eredetijének kezdősora: *Ach, wie nichtig...* V.ö. IK. 1915. 455.

Péterti Takáts József: *A pille és a méh.* 1796 előtt. Emlékeztet Gleimnek is, Pfeffelnek is *Der Schmetterling und die Biene* c. meséjére, de egyiknek sem, hanem, úglátszik, egy előttem ismeretlen harmadik ily mesének a fordítása. — V.ö. IK. 1921. 258.

Ráth Mátyás a Bétsi Levelek (*Wiener Zeitung*?) két közölt vesszorát fordítja le kétszer-négy Zrínyi-sorban Magyar Hírmondó, 1782. 56.

Zarvotzay János: *Oly feleség, milyen ritkán találhatik.* Veszprém, 1794. R. — Németből készült. L. fent a Nemeskéry Kiss Imre regényéről mondottakat.

Imeretlen szerzők: **A megtévelyodott ritter.* Érz. J. 5. — *A különös tükör.* Érz. J. 3. — V.ö. Ferenczi Zoltán, a kolozsvári színészet és színház története. 1897. 85.

II. Német közvetítéssel idegenből hozzánk került művek.

Aa.) Római.

Bonaventura, Vita beatissimi P. Francisci. — V. ö. Petrik, I. 318., ahol a közvetítő német fordításnak egy kései kiadását is említi.

Cicero, Plinius, Phalaris levelei, Plinius és Trajanus levélváltása. — Stockhausen János Kristóf német gyűjteményéből, *Sammlung vermischter Briefe* 1762—1766. fordította Mészáros Ignác. Magyar Szekretárius 1793. — V.ö. IK. 1939. 393.

C) Francia.

[**Aulnoy, Mme D'**], *Contes nouvelles ou les Fées à la mode.* 1698. — Kónyi János német közvetítő forrása Immanuel Bierling;

Das Cabinet der Feen. 1761—1765. (Der blaue Vogel. — Bellebelle, oder der beglückte Ritter. — Die Prinzessin Carpillo.:) V.ö. György Lajos, A magyar regény előzményei. 1941. 222. i.

Caraccioli Lajos Antal, a) *Lettres intéressantes du pape Clément XIV. 1775.* — Ismeretlen német fordítás után Kónyi János: XIV. Kelemen Pápának, ama nagy emlékezetű Ganganellinek levelei. 1783. — V.ö. MNy. 1927. 430.

b) *Dernières-adieux de la maréchale D***à ses enfants. 1768.* — B. Jósintzi Sándor: A** főhadi-vezérnének halálos ágyában gyermekeihez tett utolsó tanításai. 1781. — V.ö. u. ott.

[**Falbaire** Fenouillet de], *Honnête Criminel ou l'amour filial. 1767. Dr.* — A német közvetítő az id. Stephanie. (L. fent) — V.ö. IK. 1934. 178. — 3. * Aranka György: Az újmódi gonosztevő, vagy a gályarab. 1793. — V.ö. Bayer II. 382—383.

Lezzay-Marnezia Sarolta Antónia márkinő, *Lettres de Julie à Ovide. 1753. Pr.* — Ismeretlen német fordító: *Briefe der Julie an Ovid. 1783.* — 1. Aranka György: Júlia levelei Ovidiushoz. 1790. — V.ö. KLEv. I. 457. és II. 55., továbbá UJb. 84. — 2. Dayka Gábor lefordította vagy tervezte lefordítását 1796 előtt. — V.ö. EphK. 1913. 154.

Marot l. Uz Péter Jánosnál, fent.

[**Marmontel**], *Contes moreaux, 1765.* Kónyi János: *Laurette.* — *Az alpesi avagy Havasoki juhászné.* — *Lausus és Lidie. 1775.* (L. Császár tanulmányát, 129.) A német közvetítő Molter Fr. V., *Moralische Erzählungen. 1762—1770.* — V.ö. György Lajos id. m. 224. l.

Ranchin, *Le premier jour du mois de Mai. Költ.* — L. fent Hagedornnál.

Rouget de Lisle, *Marseillaise. 1792. Költ.* — Verseghy Ferenc: *A marsziliai ének. 1794.* (Verseghy F. kisebb költeményei id. kiad. 117.) Egy ismeretlennek német átdolgozásából ültette át, amely így kezdődött: *Auf, starke Nation — Greife an das verheerende Schwert!* — V.ö. Eckhardt Sándor, A francia forradalom eszméi Magyarországon. 1924.

Voltaire, *Candide ou l'optimisme. 1758. R.* — Ismeretlen fordító: *Kándid, vagy a legjobbjik világ.* Eldorádó (Bécs) 1793. — A közvetítő német fordítás Mylius: *Kandide, oder die beste Welt. 1778. volt.* — V.ö. MNy. 1927. 436.

Ismeretlen szerzők. a) *Jerôme pointu.* — Vj. *Szomor Máté: *Kiki saját háza előtt seperjen. 1792. Dr.* — Közvetítő német munka: Meyer V. F., *Jeder fege vor seiner Thüre. 1783.*

b) *L'histoire de Florent et Lyon.* — Könyi János: *Artatlan mulatság, avagy Flórentz és Lion vitézeknek... története.* 1795. (Azóta többször is, ma a ponyván). Német közvetítője: *Historie des Kaysers Octavianus.* 1752. — V.ö. György Lajos id. m. 248.

D) Olasz.

Goldoni, d) *Il cavaliere e la dama o I cicisbei.* 1744. Vj. — *Mátyási József: *A kavallér és a dáma vagy két egyforma lélek.* (Bayer ^{II.} 377.) A közvetítő német dráma fordítóját nem ismerjük, címe: *Der Cavalier und die Dame, oder zwei gleich edle Seelen.* 1755.

e) *La sposa sagace.* Vj. — Ungvári János, *Deákos leány* (későbbi címmel *Tudákos leány* is) 1792. Német közvetítője Schröder L., *Wissenschaft geht vor Schönheit.* Ezt a német darabot Bayer tévesen Kotzebuenak tulajdonította. V.ö. IK. 1928. 79.

Gozzi l. alább **Moretonál.** E.

Metastasio, Péter, *La libertà.* Canzone. — Révai Miklós: *A meghűlt szeretet.* 1787 előtt. a német közvetítő nevét nem ismerem: *Die Freyheit. An Nice.* Ein kleiner Gesang. Dram. Werke 1769. XI. — V.ö. IK. 1933. 99.

Valle, della, gróf regényes élettörténetét németből fordította Kép Gejza László: *Szerelem példája, azaz Szerencsés Florentziai vagyis Della Valle olasz grófnak magátúl egybeszedett történeti.* Vác, 1787. — A német fordító nevét nem tudjuk: *Der glückliche Florentiner, oder Geschichte des Grafen Della Valle von ihm selbst beschrieben.* 1768. — V.ö. UJb. 85.

Zappi l. fent **Höltynél.**

E) Spanyol.

Moreto, *Donna Diana.* Vj. — *Léhner András: *A bölcselkedő szép,* 1796 előtt készült fordításának német forrása: Schlötter, *Die philosophische Dame.* 1784. Azonban ez sem közvetlenül spanyolból, hanem Gozzi olasz fordításából került. — V.ö. EPhK. 1914. 242.

F) Angol.

Cobbs l. fent **Hagedornnál.**

Cowley. Schröder L., *Der Schulgelehrte* c. darabját, amelyről Goedeke nem tud (valószínűleg kéziratban forgott) magyarra fordította *Láng Ádám János: *Az iskolai tudás,* 1793. Schröder viszont Miss Cowley egy vígjátékát dolgozta át, az átdolgozást Bayer (^{II.} 416.) tévesen tulajdonítja Kotzebuenak. — V.ö. EPhK. 1914. 241.

Goldsmith 1. fent **Schikanedernél**.

Ossian, c) Báróti Sándor 1788-ban Ossiant egy német fordításból át akarta a magyarba ültetni. — V.ö. KLev. I. 239.

Percy 1. fent **Eschenburgnál**.

Prior 1. fent **Hagedornnál**.

Shakespeare, h) *Othello*. — 2. Kelemen László Schröder német fordítását ültette át. — V.ö. Bayer, Shakespeare drámái hazánkban. I. 368.

k) *Romeo és Júlia*. 1. Wieland német fordításából Aranka György dolgozott magyarba részleteket a 80-as években. — V.ö. Magyar Shakespeare-Tár V. 268. és Fest Sándor, Angol irodalmi hatások, 1917. — 2. Lásd **Weissenél**.

Walter 1. fent **Müllernél**.

Ismeretlen szerzők. 1. Angolból, de egy német fordítás felhasználásával is, készült Bölöni Sámuel regénye: *Mária, egy nemes gondolkodású parasztleány*. 1794. — V.ö. EM. 1930. — 2. *A Wit and Mirth* c. gyűjtemény egyik daláról 1. fent **Herdernél**.

G) Dán.

Holberg, g) *Den Stundeslose* 1726. Vj. — Vályi Nagy András írja 1790. Kazinczynak, hogy Holberg *Geschäftigjének* szabad fordításán dolgozik; e megjelölése is mutatja, hogy németből. Valószínűleg Schlegel János Illésnek fordítása, *Der geschäftige Müssiggänger* volt előtte.

h) L. még **Arnsteinnél** is.

[**Oluísen**], *Point d'honneur*. — Láng Ádám János, 'A pikszis, vagy a becsület regulája. 1795. Vj. — Seipp Keresztély Lajos: *Die Tabakdose* c. átdolgozása volt a német közvetítője.

GÁLOS REZSŐ.

KEMÉNY ZSIGMOND ÉS AZ ERKÖLCSI VILÁG.

(Első közlemény.)

Dolgozatom feladata az első pillanatban elég egyszerűnek tetszik, de Kemény Zsigmond regényeinek beható tanulmányozása könnyen meggyőzhet ennek az ellenkezőjéről. Kemény bonyolult egyénisége, egészen szemérmes zárkózottsága, — ami különösen a szabadságharc után írott regényeiben feltűnő — főképpen pedig a világnézetében látszólagos szintézisre jutó nagyon is heterogén elemek erősen komplikálják a feladatot. A legnagyobb nehézséget pedig az okozza, hogy a lélektani fejtegetések a legszorosabb kapcsolatban vannak regényeiben etikai jellegű megállapításaival s ezeknek a szétbontása sokszor a legfigyelmesebb elkülönítő munkával sem sikerül kielégítő módon. De ez talán nem is túlzottan lényeges, hiszen az élet totális szemlélete úgy sem tűri az összetartozó részek erőszakos széttörését, etikum és pszichikum között pedig egészen nyilvánvaló az összefüggés. Azt is meg kell állapítanom, mielőtt Kemény erkölcsi világának felfedezésére elindulnék, hogy az az út, amely az ő teljes megértéséhez elvezet, pusztán racionális felszereléssel nem tehető meg. Sokszor szükséges lesz majd némely általános etikai fogalomnak eredeti jelentésében való értelmezése s az „idola specus” elkerülése. Szükséges továbbá, hogy kellő izgalommal, egész érzelmi világunk mozgósításával induljunk el, egyáltalán nem tartva attól, hogy szemléletmódunk lírai lesz, hiszen maga az egyetemes élet is minden vonatkozásában: líra, az erkölcsi világ minden motívuma pedig föltétlenül az. Azokba a magasságokba eljutni, vagy legalább is fellátni, amelyekben Kemény időzik, csak az intuitív látásnak lesz lehetséges, amelynek fényforrásai jelen esetben a jószág, szeretet, megértés, részvét, Kemény erkölcsi világának legnagyobb értékei.

Kemény Zsigmondról beszélni ma mindenképpen időszerűnek látszik. Talán nem volt még egyetlen olyan kor sem történelmünk folyamán, amely kitartóbban kereste volna fajtánk alapvető jellemvonásait és próbálta volna megszövegezni életünk alapélményeit, mint éppen a mai. Ehhez természete-

sen feltétlenül szükséges a leginkább autochton magyar génuszok megidézése s ezek között Kemény kétségkívül az élen van. De szükséges róla beszélni azért is, mert alig van halottabb magyar halhatatlanság, mint az övé s ennek oka mindenekelőtt korunk embereiben található meg. Szembetűnő, hogy a mai emberek túlnyomó része mennyire süketen és vakon megy keresztül az életén s mennyire nem érdekli látszólag semmi alapvető nagy kérdése sorsának. Látszólag, mondom, mert itt voltaképpen menekülésről van szó, kényszerű kitérésről, a magasabb szféráktól, a szellemi siktól való elfordulásról. Valami félelem magyarázza ezt, ami a bizonytalan korokból kicsapódik s hatalmába ejti az embereket, belepréseli őket a jelenbe, elszakítja kapcsolataikat az egyetemes étellel, ami nemcsak a jelen, hanem a letagadhatatlan múlt és az akart jövő együttesen. Úgy látszik, hogy az emberi lélekben alapvető eltolódás történt s ez a változás lényegében nem más, mint a metafizikai hit kiégése; ez megfosztja a tudatot a mélységgel és magassággal való kapcsolatától egyaránt. A mai ember, amennyiben egyáltalán hajlandó és képes nagy távlatokban gondolkozni, úgy látja, hogy elzártan és befalazottan élünk. Ez a befalazottság azonban csak addig megdöbbenő, amíg rá nem ébredünk, hogy ez a világ nem mindenestől az a hely, amelybe bele vagyunk kényszerítve, hanem ez a világ túlmutat önmagán, ki lehet nőni belőle és az értékek időtlen világába lehet kapcsolódni. Nem lehet állítani, hogy Keménynek ez tökéletesen sikerült volna, de az ő sorsa példát nyújt és utat mutat mégis: merre kell elindulni? Éppen ez az, ami időszerű benne s az az egyetemes nyugtalanság, ami kidobja hőseit a mindennapi világból és az értékek örök világával hozza érintkezésbe.

Kemény „végzetes” egyéniségének főbb vonásai.

Ha kimondom ezt a nevet: Kemény Zsigmond, — az élet és a végzet súlyos szárnycsapását érzem, az eleve-elrendelés komor igéit hallom s egy gyökeresen magyar tragédia roppant arányait szemlélem. Ha megkérdezem a pusztakamarási sírt, hogy mit üzen nekünk, tisztán hallom a szókat: a lemondáson kívül nincs más bölcsesége az embernek. S ha kivallatom Kemény műveit, hogy mi a tragédiák oka, a felelet mindig ugyanegy: „a viszonyok hatalmánál fogva” elromlott valami s nincs erő többé, ami helyrehozza. Jöttünk és vagyunk, bár nem tudjuk teljes határozottsággal: mi végből? Járunk a világban, keringünk ugyanazok körül a pontok körül, voltaképpen nincs senkink és semmink és alapjában véve nem is vagyunk kíváncsiak semmire. Így jött és élt Kemény Zsigmond. Önmaga előtt is kicsit idegenül, a végtelen messzeségben

ragyogó csillagok fényétől sápadtan, inkább várt, mint élt. Tudta, hogy az élet a legyőzhetetlen szenvedélyek és a végzet kikerülhetetlen kényszerítéseinak felbonthatatlan szövevénye, de megvolt benne a legősbibb és fajtánkra nézve legjellemzőbb magatartás: a végzettel való kemény szembenállás, a tragédia elviselésében mutatkozó komor nagyság.¹ „Ne kívánd, hogy a dolgok választásod szerint történjenek, inkább válaszd, hogy történjenek úgy, ahogy történnek...” — mondja Epiktetos és vallja Kemény, de Epiktetos hozzáteszi: „... s akkor boldogan élhatsz”, viszont Kemény a boldogságot illúzióknak tartja. A dolgok és események balladás látása nála nem pusztán írói attitűd, hanem a tragédia iránt érzékeny, mélyen és igazán néző lélek megváltozhatatlan adottsága. Kemény „a végzet titkainak ismerőse, illúziókat levedlett felvilágosodott, de felvilágosodása nem az emberi ráció vérmes reményeiből, hanem a végzet megérzéséből és megértéséből táplálkozott.” Legnagyobb regényei kétségtelenül erősen balladás hatást mutatnak, pl. az *Özvegy és leányában* tisztán látható a végzetes balladai út, a tragikum felé vezető út, amelyre a sors taszítja az embert s amelyen megfordulni lehetetlen, mert végigkorbácsolnak rajta szenvedélyeink. Az emberi cselekvés önmagában hordozza tragikumát, cselekvés és tragikum egyek s ez a tragikum kivédhetetlen.³ Kemény fatalizmusa valószínűleg keleti örökség. Némelyek az ő fatalizmusát kalvinizmusából akarják magyarázni, ez azonban nagy tévedés, hiszen a predestináció a fatalizmustól ég-föld-messzeségben van s akik a kettőt azonosítják, nyilván nincsenek tisztában egyikkel sem. Fatalizmusának alapja az élet fatálisán tragikus voltát önmagában és egész történelmében megélt székely lélek s a székely Kemény életéből ránktekintő sztoikus bölcs.

Péterfy azt mondja róla, hogy van benne valami megfejtethetlen, valami szfinksz-szerű s az első pillanatban egészen homályosnak és sötétnek látszik, mint az olyan testek, amelyek nem átbocsátják a fényt, hanem elnyelik. Lelki világának finomabb részeit kell feltárnunk, ha a közelébe akarunk férkőzni. Műveinek olvasása közben néha úgy érezzük magunkat, mintha földalatti terekre vetődtünk volna, ahol egy-egy részletet erős fény pásztáz, más részletek viszont hallgatagon terjeszkednek ki a homályban, keveset tudunk róluk, súlyos jelenlétüket viszont annál inkább érezzük. Írásai egy kaotikus lélek tisztulásai, izgatott lelki állapot és belső kényszerítettség termékei s ezekben az írásokban csak lelkének kristályos vonulatai ragyognak nappali fényben, míg

¹ V.ö. Féja Géza: *A felvilágosodástól a sötétedésig*. Bpest. 1942. 244.

² Féja Géza i. m. 245.

³ Féja Géza i. m. 247.

az amorfi vetületek, az alaktalan vágyak, a szunnyadó szenvedélyek s a születni készülő gondolatok a sejtés homályában vannak. Ha én-jét meg akarjuk érteni, azt kell megvizsgálnunk: milyen viszonyban van nála értelem és érzelem? Itt nagy antagonizmusra akadunk. Belső életében teljes béke soha sincs, legfeljebb csak fegyverszünetek s az egyre kiújuló harcok annál élesebbek, minél büszkébb, vagyis minél szemérmesebb és titkolódzóbb a hordozójuk. „A zsarnokok közé tartozott, csak hogy mindig saját belsejét vérzé meg... esze által zsarnokoskodott szíven”. Erős szenvedély küzd benne éles ésszel. Ezért ad néha a fojtott szenvedély megrázó erőt elemzéseinek s ezért üti fel a fejét meleg érzelmek között minduntalan a szkepszis.⁴

Hangulata általában borongós. „Állhatatosan hiszem, — mondja a *Gyulai Pál*ban, — hogy keblünknek minden hangulata eszméinkből származik, de többnyire oly eszmeparányokból, amelyek kisebbek és gyorsabbak, hogy sem szavakban megtestesülvén, mi magunk észre vehetnők. Ily tőlünk független, noha belőlünk támadt hatásocskák közt alakul tetteink növényágya, — a kedélyállapot.” Ez a kedélyállapot könnyen végzetünké válhat, ha állandóan olyan vágyakkal és érzésekkel társul, melyek hiába égnek el. „Hiú vágyakból a csalódás érzete alakul, a csalódás pedig lassanként lehántja az életről a remény zöld mezét. Így lesz az ember erinnysek nélkül is nagyon boldogtalan”.⁵

Nincs a magyar irodalomban senki, akinek idegrendszere olyan érzékeny volna, mint Kemény Zsigmondé. Talán csak Arany közelíti meg ebben. Önkínzása is ebből magyarázható. Az érzelmek csak úgy boldogítanak, ha kiküldhetjük őket a világba s ott velük rokon hőhullámokra találhatnak, míg ha bezárva a lélekbe, elpusztulnak a reménytelenség magzatvizében, megmérgezik egész belső életünket, a boldogtalanság elkerülhetetlenségének érzésébe temetik minden vágyunkat és örömünket. Az ilyen embert nem a nagy katasztrófák, a lélekzetfojtó és erejükben fenséges viharok pusztítják el, hanem a bénultság, reménytelenség, hiábavalóság alattomos és sunyi törpéi köti össze.

Kemény találkozhatott volna a boldogsággal, de elkerülte. Vannak emberek, akik nem merik elfogadni a szeretetet, valószínűleg azért, mert felismerték egyszer ennek a roppant nagyságát, felismerték benne az élet egyetlen értelmét, fényét, melegét s a felelősséget, amit vállalni kellene az elfogadásával, elviselhetetlenül nagyra tartják. Ez a bűn egyik formája

⁴ Péterfy Jenő: *Összegyűjtött munkái*. Bpest. 1901. I. 107., 109—110.

⁵ Péterfy i. m. 111.

kétségtelenül, mert hiszen a bűn nemcsak az, amit megteszünk, bűn az is, amit szeretnénk, de nem vagyunk hozzá elég erősek — amint Márai mondja. Kemény nem volt elég erős a boldogság akarásában s ennek oka valószínűleg apriori pesszimizmusa, a félelem, a bukástól való irtózás és az önbizalom hiánya. Ezek nyugtázták meg a lábát, valahányszor elindult a boldogság felé. Igaz, nem sokszor indult meg, de akkor is nagyon hitetlenül. Pedig aki soha, egy pillanatra sem találkozott a boldogsággal, könnyen válik blazirttá, cinikussá, szkeptikussá.⁶ Keményben valami erős disszonancia volt, ami soha sem tudott feloldódni. Akaratába beleette magát a kényszerűség s ez döntötte el vágyainak és érzéseinek a sorát is. A benne lakó költő szomjazta a boldogságot, de a szintén benne élő filozófus azonnal leszámolt vele.⁷ Ez a belső fény-árny-játék állandó volt s ezek a harcok teljesen meddők maradtak volna, ha a gyötrődésben ki nem termelnek egy drágagyöngyöt: az önismeretet. Az önismeret szempontjából nála zseniálisabb írónk kétségkívül nincs. Meggyőződése, hogy „önismeretre törekedni az Isten parancsa, a világvégezet, mely az egyéneket és népeket csalódásaik által bünteti”.

Önismeretre-törekvés és erkölcsi személyiség.

Az önismeretre való törekvésnek, mint egyetemes parancsnak a felismerése irányította Kemény figyelmét befelé és tette őt egész irodalmunkban szinte páratlan erkölcsi elmélkedővé. Az erkölcsi személyiség megszületése természetesen lassú fejlődés eredménye és sohasem jelenik meg úgy a világban, mint ahogy Pallas Athene teljes fegyverzetben kipattant Zeus fejéből. „Mély viharzásokon és poklok tüzeiben” kell és lehet ráébredni arra, hogy melyek az élet igaz, örök értékei, amik nem halványuló fénnel ragyognak minden kor süket és fellelges hétköznapijai felett. Keménynek is át kellett mennie a szenvedések tüzén, hogy eljusson abba a magasságba, amelyben kiforrott nagy regényei, az *Özvegy és leánya*, *A rajongók* és a *Zord idő* mutatják. Semmiesetre sem akarjuk azt állítani, hogy ez etikus személy megszületését mindenestől külső körülményekből lehet magyarázni. Nem. De kétségtelen, hogy ezek is nagy szerepet játszanak, amint ezt Kemény élete is példázza. Mindenekelőtt szükséges természetesen egy olyan öröklött lelki alkat, mely termő humusza lesz a beléje hullott eszméknek. Kemény Zsigmond öröksége egy végzetesen magyar lelki alkat volt, amelyről talán túlzás nélkül lehet állítani, hogy legalapvetőbb vonása

⁶ V.ö. Péterfy i. m. 113.

⁷ V.ö. Péterfy i. m. 114.

U az etikumra való beállítottság (s ezt túlzás nélkül lehetne állítani az egyetemes magyar lelkiségről is). Ez tehát a fundamentum, amelyre a nagyszerű épület boltozódott az évek sora és súlya alatt s a csalódások, lemondások, kényszerű vissza- és befeléfordulások emelték egyre magasabbra azokat a falakat, melyekre a sors bőven írta freskóit, leginkább komor és ritkán idilli képeit.

Kemény nagyon eltérő lelki alkatot örökölt szüleitől. Arisztokrata atyjától a konok akaratot kapta, polgári származású anyjától a mély érzésvilágot, a szelíd, merengő, szinte áhíthatba hajló hangulatokat s a szenvedések iránt érzékeny rezonanciát.⁸ Életének első kilenc éve zavartalan boldogságban és gondtalanságban telt el a szülői házban. Családjának élete alatt már ekkor kavarni kezdtek az örvények, de a gyermek erről még semmit sem tudott. Alapvető változást hozott atyja halála. Meghozta az örökös viszálykodást, a nem-szeretem-napokat, amiknek nem akart vége szakadni. Anyját minden oldalról perelték s egyre inkább vissza kellett vonulnia szerényebb keretek közé. Hogy a családi perpatvar s az általános felfordulás évei érintetlenül hagyták Kemény erkölcsi érzékét, az részben anyjának a hatásában kereshető. „kinek önfeláldozása a legszebb vallástétel volt a keresztyén erkölcsiség mellett.”⁹

Kemény gyermekkorából hiányzik a rend és az összhang, a nyugodt fejlődésnek ezek a fontos tényezői. Korán jelentkezett nála az egyedüllét kedvelése és a töprengésre való hajlamosság. Korai csalódásai az élet komolyabb feladatait világították meg előtte s előkészítették azoknak a tragédiáknak a megértésére, amelyeket később egyesek és nemzetek életében, jelenben és múltban látnia kellett.

Az atyja halálától számított zaklatott évek után életének rendkívül fontos és hatásban alig felmérhető állomása a nagyenyedi Bethlen-főiskola. Ez nemcsak nyugodt fejlődést jelentett számára, hanem nagyszerű tanulmányokat, Homerossal, Vergiliussal s a többi klasszikusokkal való bensőséges együtt-létet, a kálvinista légkör pedig biztosította a gondolat szabad szárnyalását s ráirányította figyelmét az etikai és esztétikai értékekre. Mindezekben túl pedig jelentette, hogy kiváló tanárok hatása alá került, akik közül Keménynek kettővel volt szorosabb kapcsolata: Köteles Sámuellel és id. Szász Károlylyal. Kemény későbbi sorsára nagyjelentőségűnek különösen Köteles látszik, aki a filozófiában, elsősorban az erkölcsi filozófiában volt kitűnő országos viszonylatban is. Köteles a filozófia tetőpontját a filozófiai kriticismusban látta s élete leg-

⁸ V.ö. Papp Ferenc: *Báró Kemény Zsigmond*. Bpest. 1922—23. I. 12.

⁹ Papp Ferenc i. m. I. 35.

főbb feladataul Kant tanainak terjesztését jelölte meg. Mint egyén is a legkiválóbbak közül való volt és számára is két dolog volt, ami annál öregbedő csodálattal és tisztelettel töltötte el, minél többször és tartósabban ejtette gondolkodóba: a csillagos ég s az erkölcsi törvény. Köteles fő művének az erkölcsi filozófia két könyve tekinthető s ezekben lapozgatva megállapíthatjuk, hogy nem szolgál Kant-utánzásáról van itt szó, mert Köteles Kant rigorizmusát erősen enyhítette, a dolgokat szerette nagyobb földközelségben szemlélni s a magyar lélek számára akart itt megfelelő etikai rendszert fogalmazni. Ez a két könyv, valamint a filozófia enciklopédiája, az erkölcsi antropológia és a logika (mind Köteles művei, elsősorban tanítványai számára írott művei) voltak Kemény első vezetői a filozófia birodalmában. A filozófiai vizsgálódás fő tárgyai: ember, világ, Isten — igen gyakran foglalkoztatták ettől kezdve Kemény gondolkozását. Hogy nagyon vonzódott a filozófiához és élete végéig sem lett hűtlen hozzá, sőt egyre fokozódó szeretettel fordult feléje, azt elsősorban nagy regényei bizonyítják, amelyek életfilozófiájának, de különösen erkölcsi eszméinek megnyilvánulásai. Hangsúlyozni kell, hogy Kant elsősorban erkölcsi tekintetben volt nagy hatással Köteles útján Keményre. Mindenesetre kiírthatatlan meggyőződéssel hitt az erkölcsi törvény abszolút voltában s abban, hogy ez a törvény önmagában hordozza értékét. Ha jönnek is hobbant korok, amik nem veszik észre az élet legfőbb normáit, ezek a törvények akkor is vannak, nélkülük az állati létbe, a puszta vegetatív életbe zuhannánk vissza s erre minden Keményhez hasonló elmélkedő csak iszonyattal gondolhat. Keménynek határozott meggyőződése, hogy az erkölcs alap-törvényei, bűnről és erényről vallott általános fogalmak majdnem minden korban és társadalomban ugyanazok, de legalább is minden kor és társadalom legjobbjában világosan él ezeknek a tudata (X: 270-271)*. Mert bár „látszatra nincs nagy ellentét a közt, amit rossznak és jónak nevezünk, s mégis oly erős sorompó választja el egymástól, aminőt semmi dialektika nem bonthat szét, valameddig az Isten mindenhatósága külön határokat szab a mennynek és pokolnak” (VIII: 163). Sőt annyira ment ezen a téren, amennyire talán egyetlen etikus gondolkodónak sem sikerült eljutni, t. i. a vitalizmust elválaszthatatlan kapcsolatban látta az étosszal s ebben a meglátásban a transzcendens értékek és immanens dolgok nagyszerű egységét pillantotta meg. Állítja, hogy nincsen olyan ember, akiben semmi ne volna meg azokból a „közérzésekből”, melyek nélkül az emberiség nem tudná magát

* A zárójelben lévő utalások Kemény Zsigmond Összes Műveinek Gyulai Pál-féle kiadásából valók.

fenntartani s az erkölcsi rend kihaltával fajilag is kihalna (VI: 353).

Talán ennyi is bőven megvilágítja: mennyire életbevágóan nagy és komoly Kemény szemében az étosz és mennyire nem az erkölcsbíró farizeus szerepében kíván tetszelegni, hanem életünk egyetlen lehetséges alapjára kíván rámutatni az erkölcsiségben.

Ugyancsak nagy hatással volt Keményre a nagyenyedi években Szász Károly. Itt is egy rendkívüli egyéniség erkölcsi hatásáról van szó. Szász Károllyal Kemény egészen baráti viszonyban volt s közösen tárgyalták meg legmodernebb olvasmányaikat, különösen Savigny-t és Troxler-t, amint erre Papp Ferenc rámutat. Valószínű, hogy Keményt különösen megragadták Troxler fejtegetései, aki (a *Naturlehre des menschlichen Erkennens oder Metaphysik* c. művében) „az emberi természet mérhetetlen alapjait kutatta, melyek a végtelen eredet mélységeibe nyúlnak le; szerinte ily titokzatos alapjai a tettnek és a jellemnek a homályos érzelmek, vak ösztönök, legyőzhetetlen sejtelmek, a képzeteknek tőlünk független kapcsolódásai”.¹⁰ Természetesen egy olvasott cikkelynek nem tulajdoníthatunk nagy jelentőséget, de mégis valószínű, hogy Kemény egyéniségéhez nagyon közel állt ez a fejtegetés. Élete folyamán mindvégig megfoghatatlan rejtélyként állt előtte a cselekvés és nem tudta ezt könnyedén elintézni, mint általában az emberek. A cselekvés okaiban van valami titokzatos, — mondja — valami megfoghatatlan, csodálatos és borzalmas, amit az ember meg nem érthet, „amelytől a gondolkozónak agya meggyullad és vére hagymázos gyorsasággal kering” (VII: 266-267). A legkomolyabb etikus gondolkodók okvetlenül beleütköznek ebbe a problémába. Nem sokkal Kemény után Nietzsche is így ír erről: „A cselekedetek sohasem olyanok, amilyeneknek látszanak. Olyan nehéz volt megtanulnunk, hogy a külső dolgok nem olyanok, mint amilyeneknek előttünk feltűnnek! Nos, ugyanez a helyzet a belső világban. A cselekedetek valójában „valami más dolgok”. Többet nem tudunk erről mondani: minden cselekedet lényegénél fogva ismeretlen.” Igen, csakugyan olyan nehéz ezt megtanulnunk, viszont feltétlenül meg kell tanulnunk, ha meg akarjuk Keményt érteni; ha ezt nem tesszük, igazán értelmetlenül mered elénk az a szó, amit olyan sokszor leír: *végzet*. Kemény gondolkodása éppen itt mutatkozik egészen modernnek s itt jön közel a mai emberhez. Tisztában van azzal, hogy jönnek pillanatok, amikor egy-egy cselekvés előtt a megnevezhetetlen szorongás buzogni kezd bennünk, homályosan sejtjük, hogy rossz irányba sodródunk,

¹⁰ Papp Ferenc i. m. I. 74—75.

de érezzük azt is, hogy a víz emelkedik, eláraszt, elborít, tudjuk, hogy egy mozdulat kellene csupán, nem, az lehetetlen, hogy megtörténjék velünk a kisiklás és a hullámok sodra mégis úrrá lesz felettünk. Néha egy-egy cselekvés előtt lát-szólagos haladékok eszközünk ki a sorstól, hazudunk magunknak, hiszünk abban, hogy ez a haladék soká fog tartani s nem merünk szemébe nézni a zord bizonyosságnak, hogy amitől féltünk, tulajdonképpen már be is következett. Jönnek néha cselekvések, amelyek előtt „lemerülünk”, amelyekből kinyúlva menekülünk, érezzük a súlyát annak, amit tenni akarunk s érezzük azt is, hogy nem kerülhetjük el, mégis jól esik, ha pillanatokra elodázhadjuk, pedig mikor újra felszínre emelkedünk, kifúladva és a minmagunk iránt érzett undortól iszaposan, — mégis csak elkap az a cselekvés, sokkal inkább, mintha előbb nekimentünk volna. Lehet, hogy előzőleg elhatároztuk: elkerüljük. De nehéz dolog nem arra gondolni. Természetesen nem hisszük, hogy nem volna fontos, sőt! Agyrémmé válik és félelmet szül. Egy ideig bizonyítjuk magunknak, hogy ez az agyrém nem létezik, nem is létezett, túlozzuk csak a dolgot, az mégsem olyan, amilyennek hisszük. Várunk valamit, ami megszabadít tőle s egy darabig hiszünk is abban, hogy ez el fog jönni. Aztán elfáradunk a minmagunk előtt való folytonos alakoskodásban s jön egy perc, amelyben világossá lesz előttünk: az mégis be fog következni, semmi sem tudja megakadályozni, kikerülhetetlen, pokoli félelmünkkel szinte önmagunkat ugratjuk neki, csakhogy ennek a félelemnek emésztő pillanataitól szabadulhassunk. Ekkor már nem találunk semmit, ami elfordíthatna ettől a szálnalmas elbukástól. De ez nem is bukás, vigasztaljuk magunkat, sőt legalább hozzá leszünk kötve valami bizonyoshoz, valami szilárd ponthoz, mindegy, ha ez negatív is. Amikor idáig jutottunk, megértünk arra, hogy a rajtunk kívül eső erők karjaiba essünk. — Vajjon ez a lelki folyamat, amit Mauric olyan mesteri módon ír le,¹¹ nem teljesen ugyanaz-e, amit Kemény olyan ragyogóan állít elénk a *Gyulai Pál*ban? És vajjon maga Kemény nem élte-e át százszor is ezeket az emésztő pillanatokot? Mit mondjunk ezekről? Ha ezt át nem éljük, teljesen idegen marad előttünk a végzetességnek, determinizmusnak Kemény Zsigmond-féle fogalma.

Dolgozatunknak nem lehet célja, hogy Kemény életének valamennyi fontosabb állomását megmutassa és fejlődése szempontjából értékelje. Ezt különben is elvégezték már életrajzírói. Csak az alapvető és legfontosabb hatásokra kívántunk futólag rámutatni, amelyek elősegítették személyiségének ki-

¹¹ V.ö. Mauriac „*Ami elveszett*” c. regényének 182., 189., 211—212. lapjaival.

alakulását. Bármilyen oldalról tekintjük is életét, mindenképpen úgy áll előttünk, mint par excellence etikus gondolkodó. Természetesen, bizonyos mértékig ő is úgy van az erkölcsiséggel, mint Montaigne a bírálattal. „A bírálati — mondja Montaigne — nálam díszhelyen ül... Étvágyamnak nem elegyedik a dolgába... Külön szórakozik”. Nyilvánvaló mégis, hogy Keménynél sokkal súlyosabb, életbevágóbb ügy a cselekvés, a cselekvés erkölcsiségének a vizsgálata, mint Montaigne-nél a bírálát. De Keményt mindannak ellenére, hogy életét betöltötte sorsunk értelmének s a magasabbrendű világ üzeneteinek keresése, tévedés volna elképzelni komor, világfájdalmas arccal. Az ember szkeptikus, pesszimista, nihilista, mikor gondolkodik, egyébkor — és ez az egyébkor az életnek igen nagy része — pedig a kollektív és vegetatív életaktusok árjában sodródik. Kemény életében az a nagy és súlyos, hogy ez az „egyébkor” nagyon kicsivé zsugorodott össze, sokat volt egyedül s mihelyt egyedül maradt, gondolataival azonnal a lét túlsó partjaiba akaszkodott. Emberi természetünkől következik azonban, hogy „nem hallgathatjuk büntetlenül sokáig a magas hegyek zenéjét s a szívünk dobogását” — ahogy Nietzsche mondja. Egészen kicsi meglazulás kell csupán és lebukunk az ideák világából, porba hullunk, ahonnan vétettünk. Kemény Zsigmond is Danielik Jánossal együtt időnként kitartóan áldozott a „föld szellemének”. Ezek a „rövidzáratok” azonban csak arra voltak jók, hogy utánuk még esesztöbb legyen az elvágyódás ebből a világból s meggyőződésünk szerint éppen ez az elvágyódás adja Kemény erkölcsi személyiségének legalapvetőbb vonását.

Felelősség, beszámíthatóság, pesszimizmus.

Kemény regényeinek központi gondolata a felelősség, beszámíthatóság, erkölcsi tulajdonítás eszméje. Az a meggyőződés, hogy egy cselekvés sohasem lehet közömbös, mert a történések és változások emberileg előre ki nem számítható végtelen sorát indítja meg mind rajtunk kívül, mind bennünk, tehát az ember mindig felelős és mindig több dologért felelős, semmint hinné. Az a gondolat, hogy az élet, általában minden élet, sokkal, de sokkal nagyobb kiterjedésű, mint ahogy gondoljuk. Olyan, mint a jéghegyek, amelyeknek csak egytizedrésze emelkedik a felszínre, a többi a mélységekbe vész, amik legjobb esetben is csak áttetszőek. Ez a meggyőződés, természetesen, szünet nélkül való erkölcsi ellenőrzésre vezet s ezt vagy a szereplők végzik el önmagukon (legtöbb esetben ez történik), vagy az író érvényesíti velük szemben. A lét így, mint biológiai lét, nem számít s minden élet csak

mint erkölcsi lét jön tekintetbe, úgy, amint értelmezhető egyedül méltányosan és igazán, sub specie aeternitatis.

Keményre is ráillik mindaz kétségtelenül, amit Lemaitre Paul Bourget-ről elmond, vagyis, hogy látásmódjában van valami olyan prizma, amely fásasztja a szemet. Ha sokáig olvastuk Keményt, jóleső érzéssel konstatáljuk, hogy az élet mégsem olyan komplikált, megjavíthatatlan, reménytelen, kétségbeejtő, mint az ő írásai. Alapjában véve természetesen olyan, ezzel tisztában vagyunk, ha gondolkodunk, de szépségek ékesítik, kedves semmiségek teszik tetszetőssé és mind-ezekben túl egy végtelen erő sugározza be. Kemény mindenekfelett az erkölcsi élettel törődik és magába szállt annyira, hogy mindent tragikusan fog fel. Analitikus és pesszimista elme. A kettő aligha választható el, Keménynél egyáltalán nem. Határozottan azok közé tartozik, akiket a külső világ kevésbé érdekel, mint a lelki élet. A dolgok formáinak leábrázolásában, vagy az emberi tülekedés általános képei-nek festésében kevésbé talál élvezetet, mint abban, hogy érzéseket és eszméket egyszerű összetevőikre bont, egy erkölcsi jelenséget egy másikra vezet vissza, mindaddig, amíg egy olyanra nem akad, amely már nem bontható tovább. Ez a tovább nem bontható végső elem pedig majdnem mindig egy végzetes ösztön, vagy egy kielégíthetetlen vágy. Éppen ezért az analizáló szellem mindig nagy szomorúságba torkollik. Az analízis végső eredménye mindig ugyanaz: a dolgok és történések szükségképpenisége, vagy annak az aránytalanságnak a megérzése, amely az eszmény és a valóság, ál-munk és sorsunk között uralkodik. Az összes érzelmi állapot, amit elemez, a pesszimizmushoz vezet. Minden út végén, amit a sűrűbe vágott, melyet Shakespeare a lelkek erdejének nevez, a pesszimizmus kísértetét pillantja meg. Megismerni nála annyi, mint szomorúnak lenni, mert minden ismeret a megismerhetetlennek és az emberi létezés hiábavalóságának konstatálásához vezet.¹²

Mondják, hogy Kemény főleg éjtszaka írta műveit. Ennek a megállapításnak kezdetben valószínűleg nem tulajdonítunk nagyobb jelentőséget, pedig kár lenne e mellett észrevétel-nül elmenni. Az éjtszaka lényegesen más, mint a nappal, közelebb jönnek a dolgok hozzánk, jobban együtt vagyunk a Mindenséggel és lelkiismeretünkkel. Valami intim közelség ez a nagy dolgokhoz, az élet igazi értelmének tökéletesebb megélése. Berdjajev mondja, hogy az éjtszaka ontologiaibb, metafizikaibb, mint a nappal. Ez a vallomások ideje, amikor a lélek mélyrétegei fölbuggyannak és cselekvéseink levetkő-zötten állnak elébünk. Ilyenkor érezzük leginkább, hogy kis

¹² V.ö. Jules Lemaitre: *Tanulmányok*. Bpest. é. n. 215.

életünk milyen roppant hatalmasságok tenyerében dobog. Kemény szerette az éjszakát, ezt a különös időszakot, amikor az ember lecsukott ablaktáblák mögött a Kozmosz után hallgatózik, a Mindenségből és a lélek mélyrétegeiből kap üzeneteket. Dajka püspök a csillagok szelíd fényétől besugározva elmélkedik az élet értelméről s megnyugtató üzenetet kap a túlsó partról: az élet elég bizonytalan vergődés ugyan, de az erkölcsi ember mégis megkapaszkodhat a lét sikamlós talaján és a transzcendensbe nőhet. Gyulai Pálhoz is lehajol az éjszaka és nyilvánvalóvá teszi előtte, hogy vannak cselekvések, amiket el nem kerülhetünk, holott érezzük, hogy tragédiánkat készítjük elő velük, mégis kivédhetetlenek ezek. Kemény éjszakájából néha szinte a keleti istenek szentnyugalmú arca tekint ránk végtelen bölcseséggel és mindeknek fölé emelkedett belátással.

Tragikum és etikum.

Mindezek után még egy dolgot látszik szükségesnek tisztáznunk, hogy Kemény regényeinek etikai vonatkozásait tárgyalhassuk, nevezetesen a tragikum és etikum egymáshoz való viszonyát, hiszen Keménynél általában tragikus hősökkel találkozunk majd. Kétségtelen ugyan, hogy egészen mély kapcsolat van tragikum és etikum között, de mégis úgy tetszik, hogy a tragikum „túlfekszik” az erkölcs határán. A tragikus hős egyszersmind etikus hős is, de nem mindenki, aki morális: hős, vagy tragikus. Legalább is általában érvényesnek látszik ez a tétel. Keménynél azonban maga a lét tragikus struktúrájú, minden hőse éppen ezért amennyiben etikus, tragikus is. Valami szomorú emberi kisiklás és törés bedobja őket az etikumból a tragikumba s ez a törés magábanvéve nem semmisíti ugyan meg erkölcsi értéküket, de „a viszonyok hatalmánál fogva”, éppen azért, mert a létezés maga tragikus, szükségképpen megérleli a tragédiát. A tragikumot általában abból magyarázzuk, hogy — amint Windelband is állítja — az embert két világ tagjául ismerjük fel: a normák és a természettörvények világának tagjául. Keménynél azonban a tragédiát az esetek nagy többségben nem csupán az okozza, hogy az ember e között a két világ között ingadozik, hanem az, hogy az élet alapszövege tragikus. Ez „világvégtet”, mint ahogy ő maga megnevezi. Nagyon jól mutatja ezt pl. Camoens sorsa, aki a transzcendensbe küldte ki vágyait s lett a reális, józan élet hajótöröttje. Vagy sok esetben az idézi fel a tragédiát, hogy valaki egyetlen érték szolgálatába szegődve, ennek a túlfeszített munkálása közben mind a többit — nem tudatosan ugyan, de mégis — mellőzi, mivel sorsának előterében állandóan az az egy ragyog, amint ezt Gyulai Pál esete

is mutatja. Vagy mit mondjunk Kassai Elemér és Komjáthi Elemér sorsáról? Jóval Kierkegaard előtt mutatják ezek Keménynek azt a meggyőződését, hogy az élet néha nem a bűn miatt lesz tragikus, hanem a nélkül, vagy annak ellenére is. A tragikum gyökere mélyebben van, — amint erre Kondor Imre törekszik rámutatni.¹³ Az ember fogalmánál „logikailag előbb megvannak a tragikus csírák, mint maga a világrend”. Lehetne természetesen mondani, hogy aki vét az erkölcsiség objektív parancsai ellen, az nem lehet tragikus, hanem egyszerűen bűnös. „Erkölcseleg bűnös egyén sohasem lehet tragikus, hanem mélyen tragikus az, hogy az akarat túlhajtja a maga intenzitásában az ideát.”¹⁴ De mit tegyünk ebben az esetben, mondjuk Gyulai Pállal, akire a tétel mindkét része nagyon is vonatkozik?

Nincsen biztos adatunk arra nézve, vajjon Kemény mélyebben belehatolt-e Schopenhauer tanaiba, de hogy ismerte ezeket: kétségtelen.¹⁵ Mindenesetre ő is, akárcsak Schopenhauer, vagy később E. v. Hartmann, hajlandó az életet az akarat örökös konfliktusainak tekinteni és úgy látja, hogy mivel „ezek a konfliktusok magának a tragikus hős akarat-aktusainak determinációi, tehát, mint sors, elválaszthatatlan a hőstől s a Versöhnung, a megváltás csak a halálban remélhető”.¹⁶ Így igazolódik az, amit Herakleitos mond: akik egyszer az életre születtek, mind be fogják tölteni a maguk végétét. Tragikus minden élet, amely valami nagy cél felé való törekvésben megy tönkre. De mit mondjunk az olyan életről, amelynek végzete a tragédia, de amelynek alapjai nincsenek elég hatalmasra méretezve a tragédia elviselésére? Nemcsak az a tragikus, ha egy emberfeletti ember, hős, zseni jut összeütközésbe környezetével, hanem az is, „ha a középszerű, sőt gyenge embernek aránytalanul kegyetlen sors jut osztályrészül és a személyes felelősség terhe felőrli. Ez a tragédia talán még emberibb, megrázóbb. A rendkívüli ember önkéntelenül is rendkívüli sorsot keres; túlméretezett lénye megköveteli a heroikus, vagy mint Nietzsche mondja, a veszélyes életet: magasabb igénye erőszakkal hívja ki önmaga ellen a világot. A zseni önmaga okozza szenvedését, mert küldetése ezen a tűzpróbán keresztül váltja ki végső erőit; mint vihar a sirályt, úgy viszi hatalmas sorsa előre, egyre magasabbra. A középszerű ember békés életre született, nincsen szüksége és nem is kívánja az erős feszültséget; a csendes életet, árnyékban meghúzódva, a szélcsendet és a mérsékelt heves

¹³ Kondor Imre: *Előtanulmányok a tragikum metafizikájához*. Debrecen. 1934. 23.

¹⁴ Kondor Imre i. m. 23.

¹⁵ Papp Ferenc i. m. II. 544.

¹⁶ Kondor Imre i. m. 22.

sorsfordulókat kedveli; ezért védekezik, ezért fél, ezért szökik az ismeretlen elől, ami a megrázkódtatások felé sodorja... nem keresi a szenvedést, hanem rákényszerítik, külső és nem belső erők parancsolják, hogy túlnőjön méretein. A nemhősöknek, a középszerűeknek ez az értelmetlen szenvedése nem kisebb a valódi hős patetikus küzdelménél, talán inkább megrázóbb, mert a hétköznapi ember önmagában viseli szenvedését és nincsen megadva számára az alkotás, a formábaöntés lelki menedéke".¹⁷ Szükségesnek látszott a tragikumnak ezt a formáját élesen kiemelni, mert Keménynél lépten-nyomon találkozunk emberekkel, akik csakugyan nem kívánják a szenvedést, sőt, minden vágyuk az, hogy elvonulhassanak a világtól és egy csendes zugban, békésen éljék le éveiket, mint pl. Gyulai Pál is, sorsuk azonban — rajtuk kívülálló erők közreműködése miatt — egészen más-képp alakul.

Természetesen mindezek, amiket elmondtunk, csak részben világítják meg és nem oldják fel tökéletesen azt a kérdést: mi hát a tragikum és etikum sajátos viszonya Keménynél s egyáltalán: miben látja ő a tragikum lényegét és okait? Itt tehát egy félig nyitott kérdés mellett megyünk tovább, reméljük azonban, hogy Kemény regényeinek részletes elemzése megadja majd ezekre a választ.

NAGY SÁNDOR.

¹⁷ Stefan Zweig: *Maria Antoinette* c. regényének előszavában.

ADATTÁR.

BALASSI BALINT KORTARSAI.

(Első közlemény.)

I. *Kisvárdai siralma.*

A szabolcsmegyei kisvárdai gimnázium tanulói ma már nem tudják, hogy 400 évvel ezelőtt klasszikus gimnázium állott városkájukban. Más sem igen tudja. Most, a Zichy-levéltárban keresgélve kezem közé került egy latin költemény, ahol az iskola rektora, Gyarmathy Imre 1593-ban elpanaszolja az iskola elhagyatott állapotát, kérve Kisvárdai urait, a Várdayakat, Telegdyeket, Szokolyakat és a városka bíráját és lakóseit, jöjjenek a halódó iskola segítségére.

Az iskolát alighanem Kisvárdai várának ura, Várday Mihály alapította, mert a költemény arra utal, hogy azóta fordult szomorúra sorsa, mióta Várday Mihály elköltözött az élők sorából. Balassi Bálint életrajzából tudjuk, hogy ez 1584-ben történt, mert Várday Mihály özvegyét, Dobó Krisztinát még az év decemberében vette el a költő a pataki református templomban, a jól ismert drámai körülmények között.

Gyarmathy Imre szerint az iskola ezután hanyatlásnak indult s 1593-ban már csak a pusztai falak sírtak mecénás után. Koplalt az iskola, koplalt a mester is.

A Várday család egyetlen maradéka ez időben már csak Várday Katica volt, Várday Istvánnak, Mihály öccsének és Losonczy Dorottyának egyetlen maradéka, kit Telegdy Pál kállai kapitány vett feleségül. Élt még egy sógor, Szokoly Miklós is, aki korábban a Várday-árva gyámja volt, s aki Dobó Krisztinával és Várday Katával együtt Kisvárdában benn ült még ebben az időben is, bár a király már többször kiharcolta őket onnan. Korábban Dobó Krisztina, Balassi Bálint későbbi felesége is a várban lakott: királyi parancs tette ki onnan, mert a vár nem maradhatott asszony kezén.

Így aztán elárvult az iskola is, mikor Várday Mihály elköltözött az élők sorából. Az örökösöknek, kiknek annyi bajuk volt

a királlyal, a kincstárral, Balassi Bálinttal és Dobó Krisztinával, de különösen Losonczy Annával, ki Várday Katát az utolsó kis Losonczy-birtokból is kiüzte, kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogysem a várdai schola rektorára gondoljanak.

Pedig a rektor jó latinista lehetett, s alighanem a göröghöz is értett, legalább is egy görög betűkkel írott szót is kever nagy retorikai készséggel megírt elégiájába.

Ígéri Várday Katának, hogy két kis fiát, Zsigmondot és Istvánt kineveli Krisztus igaz tiszteletére s megtölti elméjüket Minerva ajándékaival. Ugyanezt ígéri Verebélyi Jánosnak is, Kisvárdai bírájának, kinek szintén két fia vár arra, hogy az iskola falai közt csiszolja ki elméjét. Mindenkinek minden jót kíván és ígér jótéért: Szokolynak szent és békés öregséget, Telegdy Pálnak hosszú életkort és fényes győzelmeket a törökön, Várday Katának és Verebélyi Jánosnak jó szerencsét és Kisvárdai lakóinak Ceres és Bacchus bőséges ajándékait: hiszen legfőbb jövedelmük a szőlőkből került össze.

Nem maga ez az iskolai séma szerint írt költemény érdekes az egész történetben, hanem az az eddig ismeretlen tény, hogy Kisvárdán humanista iskola állott már a század második felében. Mikor Balassi Bálint 1585-ben a szomszédos Mező-Zomboron birtokoskodott felesége mellett, egész környezete, a Várday-család már humanista műveltséget szívott volt magába. Magyar humanisták éltek ezeken a végeken is. Gyarmathy Imre nevét pedig fel kell jegyeznünk a magyar iskolatörténet hőroszainak évkönyveibe, mert míg a német városok jól megalapozott exisztenciát biztosítottak mestereiknek — ez volt például Besztercebánya tanárainak esete — a magyar iskolamesterek a nemesi családok emelkedésének és hanyatlásának függvényei voltak. Keveset ismerünk közülük: Gyarmathy Imre nevét tehát emlékezetünkben kell tartanunk.

Sajnos, a költeményből még az sem derül ki, protestáns vagy katolikus szellemben működött-e az iskola, viszont tudjuk, hogy Telegdy Pál ragaszkodott katolikus vallásához és nem lehetetlen, hogy Várday Katalin is a római egyház híve volt.

Mikor ugyanis Telegdy Pál hadba vonult, 1594. március 12-én, Eger mellől, Kistályáról afféle végső rendelkezést küldött haza feleségének, amiből kiderül, hogy a kállai kapitány fogadalmához híven sok mindent hagyományoz katolikus intézményeknek, templomoknak:

Ha nekem ide holtom történik ides Rokonom, az eh masfelszaz talleromat ad leleßen az püspöknek hog oltart chnaltasson vele az templomba, es egy veres barsonj felső ruham vagion Zeténben, es az török chaßar atta ruhatis ad oda Pap öltözönek Az Begnieknek chinaltas Vardaban egy spitaljt, [minden esztendőben adasson nekik szalonnát, lisztet, ruhát]: az Istenis jót ad neked ides Rokonom es az igaz hitre vezelő Bent lelkit agja neked irtette.

Ezekre felette igen kérlek ides Rokonom ugjan kinszeritlekis az ilő Istenre hogj meg telljesched, kjualtkepen az templombar az mit

hattam meg, agjad, mert nekem ugjan fogadasom uolt. azon. Isten tartchon meg mjnd az apró gyermekimel egjetemben kjket neuelj Istenj filelemben jo Erkölchben, mert annal nagjeb gazdagsagot nem hagihat nekjk. Meg bochas ha mit uitettem." (Zichy lt.)

Telegdy Pál részt vett aztán a hatvani és egyéb ütközetekben, de ebből a hadjáratból egészségesen került haza. Hogy megsegítette-e Telegdy és felesége Gyarmathy Imre szomorú állapotban levő iskoláját, nem tudjuk, végrendelkezésében sem emlékezik meg róla. A versében a mester még azt mondja, hogy Szokoly és Telegdy talán nem is tudják, milyen nyomorúságban él.

Gyarmathy Imre nagy költeményét, a hozzá fűzött rövid magyar kísérő jegyzettel együtt itt adjuk. A magyar nyelvű megjegyzésből kiderül, hogy ezt a példányt a szerző Telegdyné Várday Katának küldte, aki aztán egyéb írásai között megőrizte az utókor számára, ennek az eddig ismertetlen magyar humanista szellemi focusnak emlékével együtt. Íme a költemény:

Tristis Querela Scolae Vardinae: Auxilliue ejusdem imploratio in suis malis, brevi carmine elegiaco, anno aerae salutis christianae 1593: 14 Cal. Aug. Descripto ab Emerico Gyarmathio, Rectore ejusdem ad Patronos suos.

Haec scola quas fudit passis Vardina capillis
Tempore jam longo jacens lacrymando querelas.
Illas me libuit brevibus perstringere metris
Vires sufficiente Deo: Qui versicolore parumper
Sum fateor cultu: et vestitus divite Palla.
Qualescumque tamen calamo properante mei sunt
Versus o proceres hic longa vivere vita
Digni, sic libuit vobis committere cunctos.
Quare igitur procerum laeto decus accipe vultu
Et mihi speratas aures testare benignas.

Querela Scholae

Qua ego nunc nitar spe? Vel quo lumina flectam?
Unde meis poscam en ego rebus opem?
Nunc animo quoties heu plurima damna revolve
Nunc animo quoties mille pericla noto.
Moesta ego nunc lacrymas toties resolvo profusas
Imbre meas toties ubere tingo genas.
Vix mihi tota dies suspiria sufficit anni
Ducere: nec casus tot queo flere meos.
En ego jam quot sum, duris exercita fatis
Quod nunc illa aliqua dinumerare velim:
Forsitan comperiar numerum subducere arenae
Aequoris: vel alto sydera fixa polo.
Heu me miseram fames rabiosa dura phalange
Undique heu miseram magna inopeque petit.
Incultam siquidem jam longo tempore cultor
Deserit: jam nudas cernoque moesta domos.
Nam quo jampridem cingebar cultore parvo
Qui mihi quiram pertulit ille meam.
Illum mors nuper patronum saeva celebrum
E gremio rapuit sustulit adque polum.

Queritur (de patrono defuncto meminus de ijs qui curam suam abjecerunt)

Illum mors rapit ad coelum sedesque beatas:
 Posthac suppetias quis mihi quaeso feret?
 Non mihi praesidium fert praesens Vardina tellus
 Vardina suppetias hei mihi et arxque negat.
 Accolas exclamo patior sed saepe repulsam
 Adque meas surda est quaelibet ora preces.
 Hei à Nicolao tutel'est parva celebros
 Szacholio: forsan quot petar nescit malis.
 Aequaliter Paulo generoso, parva, à THElegdi
 Ignorat sortem ipseque forte meam.
 Unde meis igitur rebus sperare salutem
 Debeo? quis miserae fert mihi suppetias.
 Num frustra tristes infelix fundo querelas?
 Vana procellosis concino verba Notis.
 O veteres quoties patrones mente revolvo
 Imbre meas toties irriquo moesta genas.
 Auxili' ò Veterum quoties ego larga recordor:
 Hei toties gemitus pectore duco meo
 O mihi si superi fato meliore reducant:
 Quae sub Vardino fluxerit ante diem.
 O si meos talis pax incolat aurea alumnos
 Michaële quondam sub duce qualis erat.
 Sed frustra tristes iterum deserta querelas
 Et rapido Boreae verba ferenda cano.
 Flebilis aspicio desertam nunc memet hortos:
 Destructasque domos flebilis aspicio.
 Quoid querar? unde meo summam fomenta dolori?
 Hei hei ò proceres nunc prece quosque vocem?
 Vos vos clamo viri Heroum nunc sanguine noti
 Vt mihi speratam ferte libenter opem.
 Destructam validis vos quaesor ornate cameris
 Me miseram: Musis sint bene hospitio.
 Tu tamen inprimis vultu aspice queso benigno
 Me DEUS, et votum percipe quaeso meum.
 Et sortis miseresce meae, miseresce doloris
 Quem fessis rebus suffero quassa meis.
 Sic ego laeta canam tenui praeconia vena
 In laudes dicam carmina larga tuas.
 Nec collati in me doni non immemor unquam
 Te grata semper concelebrabo Chely.
 Sic tibi sincero persolvam pectore grates.
 Sic tua sincera numina mente colam.
 Jam te SZACHOLIDUM stirps ò generosa superstes
 Quaeso speratam ferque libenter opem
 Sic tu cum sancta videas pietate senectam:
 Et tibi sic semper mollia fata fluant.
 Tu quoque militiae laus ò patrone Thelegdi
 Splendida, quae à magnis stemmata ducis avis
 Esto pater scholae, decus esto nobile, nostrae
 Et jam tu miserae portus et aura veni.
 Vt tu si qua tuam tangit miseratio mentem
 Ex intestinis eripe quaeso malis.
 Sic tua magna bono claudatur functio fine
 Sic fluat et rebus leuior aura tuis.
 Sic videas longo sapientis Nestoris annos:
 Sic tibi converso terga det hostis equo
 Alloquor en jam te Vardidum sola superstes
 O decus ò patriae laus: CATHARINA tuae

Deum ipsum inprimis
invocat, et sic ordine

Imperat opem
G. D. Szacholij

G. D. Pauli
Thelegdij

Catherinae
Vardinae

Johannes
Verebili

Habitatorum oppidi

En tibi me Humilem Illustris subdo patrona
 Seu flammis uras seu ferias gladio.
 O decus ó patriae per te florentis imago
 Nunc sub umbraclo protege sponte tuo.
 Auribus atque preces placidis nunc imbibe nostras
 Sis ó sis scholae portus et aura tuae.
 Sic referant christum vita meliore Minervae
 SIGEMUNDUS STEPHANIUS cultior arte tui.
 Tu quoque quo Duce nunc Varda gaudet alumno
 VEREBILI Heros nomine reque valens.
 Huc ades; quid fugis? fessam patrone relinquis?
 Jam miseram tantis eripe quaeso malis
 Sic tibi non valeat fallax fortuna nocere:
 Quae solet ambigud currere saepe via.
 Sic foveat gremio Musas tuus ille *vesperis*¹
 Sic, sic et STEPHANUS MICHAEL quaeque tui.
 Oppiduli plena jamjam vos voce vocabo
 Quos fovet in gremio patria terra suo.
 Vnanimis igitur vos quaeso ferte salutem
 Vt mihi speratam date libenter opem.
 Cernite desertam miseram me cernite moestam:
 Optatumque mihi conciliate statum.
 Fata fluant vobis auribus sic prospera dextris.
 Sic habitet patriae fertilis arva Ceres.
 Oppidulum ditet sic largi copia Bacchi
 Sic pax natali, ut detur, quaeso, solo.
 Verum jam querulum volens absolvere carmen,
 Jam finire volens, tristia verba simul:
 Me miseram vobis celebres commendo patroni.
 Hanc miseram sortem quaeso levate meam. Finis.
 [Amen.]

Hogy ezeket ez nehány verseket tisztelendo Azioniom oda kulde-
 nem; kivanta az scholanak niomorult allapottia. Annakokert koniorgunk
 aßionsagódnak minth tisztelendo Aßioniomnak, hog ne felettkezzek
 kegielmed az mi niomorult allapotunkrul. Istennek aldasat kivanom
 aßionsagódnak minth tisztelendo aßioniomnak.

Közli: ECKHARDT SANDOR.

DÖBRENTAI GÁBOR LEVELEI BUCZY EMILHEZ ÉS HORVÁTH ENDRÉHEZ.

(Első közlemény.)

Döbrentei Gábor nagy levelezéséből sokat kiadtak már,
 de mind az Akadémia Kézirattárában, mind az Erdélyi Mú-
 zeum Egyesület levéltárában őrzött Döbrentei-levelek nagy-
 részt ma is kiadatlanok. A Magyar Tudományos Akadémia
 Kézirattárában több mint félezer Döbrentei-levél van, közöt-
 tük az alább közölt levelek is (L. Magyar Írók Levelezése.
 3. sz.)

¹ Ezt a „görög” szót semiféle szótárban nem leltem meg.

Döbrentei Buczyhoz írt levelei az *Erdélyi Múzeum* történetéhez nyújtanak értékes adatokat. A fiatal és lelkes műveltségszervező Döbrentei maga köré gyűjtötte Erdély valamennyi jelentős íróját és tudósát. Erdélyi író-barátai közül br. Wesselényi Miklóshoz, Bölöni Farkas Sándorhoz, gr. Gyulai Lajoshoz és Buczy Emilhez vonzódott leginkább. Buczyban nemcsak a jeles esztétát becsülte, benne látta Erdély eljövendő nagy lírikusát is. Első ismert levelét 1812. jan. 31-én intézte hozzá, az utolsót 1839. aug. 24-én. Sajnos 27 éves barátságuk emlékét őrző levelezésükből csak a Döbrenteinek Buczyhoz írt levelei maradtak fenn, a többi levél vagy elveszett, vagy levéltárainkban lappang valahol.

Horváth Endréhez szintén őszinte barátság kapcsolta Döbrenteit. Hozzá írt levelei Döbrentei és Kazinczy meghasonlásához nyújtanak új adatokat és elénk tárják az Akadémia körüli harcoknak nem egy értékes kulisszatitkát is. Itt már az intrikus, az önmagával és barátaival meghasonlott Döbrentei áll előttünk, aki valódi és vélt igazát védi barátja előtt.

A múlt század első negyedének irodalmi életében Döbrenteinek mind Erdélyben, mind később Magyarországon is, jelentős szerepe volt. Kíváncsok volna, ha előbb-utóbb egész levelezése megjelenhetne, mert ezáltal sok, ma még tisztázatlan irodalomtörténeti kérdésünk nyerne helyes és a történeti igazságnak megfelelő megvilágosítást.

Döbrentei Gábor levelei Buczy Emilhez.

1.

Andrásfalván, Januárus utolsóján 1812.

Valóságos poézisi leveled édes Buczym, azt érdemlette volna, hogy tüstént feleljek. Nem szeretem a levelek közönséges mentségeit, s még is azokra kell szorulnom. Látod mikor fogék hozzá s ámbár akkor is késtem mégis kéntelenítettém máig, Februarius 24dikéig halasztani. Légy meggyőződve szeretetem felől s fogadj karod mellé. Te elérted a barátság szent hevét, s nem taszítasz vissza, a mint eddig némelyeknél jártam. Nyujtsuk, ha kezeinket nem lehet lelkeinket egymásnak, s menjünk együtt, ha érdemesnek találasz, a Haza szent oltára elejébe.

Verseid elvagnak válva, én úgy hiszem, a közönséges tónustól, s katzagják a fűzfa sípon recsegtetett verseket, melyek e kis Hazában eddig hallattak. Akár úgy szóljak felőlek mint barát, akár mint kritikus, azt mondanám: Menj, o Buczy menj, támassz mennél több csudálót, támassz írigyeket. Egybehasonlitanám alkalmatossági Odáddal. Haladtál. Közelebb mentél oda, a hol a Valóságosoknak borostyán terem.

De hatalmat adván utolsó soraidban minden kimondására, megmondom a másik oldalról jövő ítéletemet-is.-A Kritika, a recensio, mindenkor csak egynek ítéletét árulja, pedig az emberek ítéleteikkel ször-

nyű zavarok. Ez így, másik másképpen. Mindenik a szerint, a mint érzése, ízlése, lelke hajlandósága vagyon. Meglehet, hogy azon is a mit én ideírok, más rajta tul ugrik.

Tagadhatatlan, hogy mindenik darabodban van szép poézis, de néhol nem vagy eléggé világos. Ezt képzelődésed tömörittsége, erőssége teszi. Mikor a Poéta szent hevében elmerül, s ideálja után repültében minden közönságeket magán alul hágy, ő érti önmagát, ő tudja mit akarna kifejezni, de fennborongtában vagy a nyelv, vagy nagy tüze miatt nem tudja az érzettet világosan kifejezni. Vagynak érzéseink, ideáink mellyek lelkünkben keseregnek, s ha homályosságjokból ki nem tudjuk ezeket húzni, ez az a veszedelmes gát, a hol érthetetlenekké leszünk.

Az első: *Szűnjetek-meg andalító álmok* — előre megmondván, hogy minden darabodnak van az Egészen által poétai érdeme, csak érzéseimet rakom-fel, mellyeket olvastokban érzek. Adj ennek több érdekeszet, tégy hozzá valamit, miért nincsen már benned a jövődő Halhatatlanságnak érzete (felséges!).

A második: *Te hoztad újra tűzbe már nem érző* — fel kellene tenni, kihez van, mert úgy jobban érezhető. Ezek előttem érthetetlenek az az: értem de nem elég világosan: fellázadott keservem éltemen veszélyeztet. Jó szó-e a veszélyeztet? — Az utolsó két rendbe hasonlóképpen több világosságnak kell jönni.

A harmadik. *Nem úgy óh halhatatlan Istenek* — Ez gyönyörű darab. De mikor ezt a Magas kifejezést mondod a végén — Tégy engemet hát halhatatlanná. Úgy tetszik hogy elejébe ennek kellene jönni. Emeld hát szerelmed által érzésimet, s tégy magas, halhatatlan érzésűvé.

A negyedik: *Merhet e szokatlan hangjain* — Érzésnek forró langjai, A Szépet és Magast melyedbe lengik. Szokatlan de próbálni lehet.

Az ötödik. *Serkenj már az öröm kifakadt* — Ez mosolygó festésű, naív ének.

A hatodik. *Oh, tűnj-el szomorú gondolat* — A nemes létel nem lehet írtózat, nem illik ebbe a vidító tavaszi darabba. A vidám létel az ártatlan természeti örömet akarod itt értetni úgy-e? És nem is lehet azt ott jól érteni.

A hetedik: *Veled ó Jóság!* Kár hogy nem hosszabb ez a szépen kezdett Óda.

A nyolczadik, kilenczedik, a *Tizedik*. Ez az Óda! Elég. Múzeumomba legelőször ezt veszem. Mert többekét akarván elsőben mingyárt bemutatni csak egyet egyet lehet bétennem, a hely kicsisége miatt. Szabad e gyanítanom, hogy ez: *O Dryasz heggyel mosolyg ezen kis* — a mi Diófáinkra czéloz? Ha nem az — halhatatlanitanod kell azt a három estvét.

A tizenkettődik: *Úgy tűnnek éltünk mostoha napjai*. Ha más nagyobb darabhoz volna kapcsolva, több érdekeszet adna. Azonban szép magában is. — Egy szóval: Világosabb légy.

Jegyzéseimet szóval inkább megfejtethném. Ha jóknak nem találod, elfogod hagyni.

Neved eltitkolása felől bizonyos lehetsz. — Csizedhez írt rímeidet Irodalomtörténeti Közlemények. LIII.

azért kell eltenni, hogy Biographiába menjen. Jól mennek, de én, engedj-meg inkább nyulok az Igazsághoz, a Két Tayaszhoz, a Nem úgy óh halhatatlan Istenek-hez! Az Igazsághoz írt ódában egy rend hibázik: ez után: Gyilkos keservei lábaidnál. Küld el.

Tartsd meg az Original utat. Mondj-le minden fordításról, ha csak Homerosz, vagy apró darabok nem lesznek. Legyen szélesebb az Original pályája mint a fordításé.

Nagyon szeretném, ha, vagy Te, vagy Keresztes lefordítaná Schillerből Den Verbrecher am verlohrener Ehre, a Múzeum számára. — Írj iránta, mit gondolsz? Dolgozzatok sokat, sokat, s küldjetek sok Jót a Múzeumba. — Mond-meg Keresztesnek, hogy ő is olyan rest barát, mint Bája. Ha én lángolok is, ők hidegek. Írj kérlek, s ne fizess kölcsönnel.

Döbrentei Gáborod.

Kereszttestől, (ölelem) könyvemet várom.

2.

Bonyhán, Julius 20dikán 1812.

Szeretett Buczym,

A mi lelkeink bizonyosan nem úgy találkoztak egybe, mint két nyári felhő, s Te, édes Buczym, nem írsz? Melly sokszor gondolkozom felőled, de hijába érkeznek a posták, ohajtott rendeidet nem láthatom. Írj kérlek most ezen alkalmatossággal. Ifjú Gróf Bethlen Ádám minden bizonnyal elhozza ide leveledet.

Mit dolgoztál a tavalyi találkozástól fogva? Közölj kérlek valamit velem, hogy Literaturánk egyik előlmentségét láthassam. Én a te lelkedtől sokat várok, s légy rajta, hogy mennél több Szépnek adj életet.

Vetted e utóbbi leveletem, mellyben kérésedre, barátságos észrevételeimet küldém-meg. Azok csak az én csekély jegyzéseim.

Múzeumom nagy lépést teve, megjelenetésére nézve. Mélt. Cserey Miklós Úr 765 Rf V. Cz. ígére, melly summán új betűket hozatok, Talán eddig úton vagynak, Bikfalvi Falkának hazafiúi barátságából. Ezen kívül szerencsém vala 510 Rf V. Cz. kapnom, mellyet papirosra, nyomtatásra fordítok. Mélt. Cserey Miklós Úr egy plánumot szándékozik velem közleni, melly szerint az Intézetet felállítanók, úgy hogy tovább tartson az égi virágnál.

Ha valamit készítettél, melly a Múzeumba beléfér, küldjed-el. Én legközelebről Kupeczky János Magyar Országí Képirónak életét, Barcsay Ábrahámét írtam-le, s a Hexameterrel való élés kezdetét a régi s mostani Nemzetek között, hol a Leoninisták ellen szóllok. Czelómra való például az Igazsághoz írt Ódád kezdetét hozom-fel. Ennek egy rend hja vagyon kedves leveledben. Küld-el kérlek.

A mult tavaesszal írtam Keresztes barátunknak, s egy Ódámat küldöttem-meg, hogy azt neked is megmutassa. Írd-meg ítéletedet. Keresztesnél egy könyvem vagyon (Vorlesungen über die Meister-Werke der Griechischen Literatur, Jenischtől), ne sajnáld azt édes Buczym, tőle elkérni, s ezen alkalmatossággal elküldeni. Gróf Bethlen Ádám úr-

finak utazótársát Bereczky Urat megkértem arra hogy elhozza. Keresztes elfelejtett. Csókolom.

Trattner most adja-ki Kis János Verseit, Berzsényi Danielét 14 Pesti Szeminarista, nyomtatja. Dayka és Kazinczy verseit Vitkovics Mesétköltő fogja kiadni. De ezeket reményelem, Kazinczy megírta.

Ma végzém-el Schiller Tolvajait, új kidolgozása szerint. Melly sokat megváltoztatott!

Elszomoritanál, ha választ nem küldenél. Élj boldogul. Fúsd a pályát, mellyre tözes lelked hív, s ne felejtsd-el, sőt szeresd

barátodat
Döbrenteit

Jegyzés. Aug. 5dikén. Nem menvén el Gr Bethlen Ádám Szebenbe, levelemet a postán kapod. Hagyd ki belőle a kihagyandót, s a többit vedd olly hív szívvel, mint a millyen diktálta. Barátim, Barátim, ne felejtsetek-el. Most Andrásfalván vagyok, s itt vehetem várva várt leveledet. Istenhozzád édes Buczym.

3. Andrásfalván Aug. 24dikén 1812.

Szeretett Buczym,

Leveledet a mult éjszaka 12 órakor vettem. Éppen akkor érkezék vissza a postára küldött ember s ámbár aludtam már, felköltöttek. Gyertyát gyújtottam s köszönöm az Égnek, az én Buczym levele volt. Nem festegetem örömet, elég ha érzem. Te pedig meg vagy örömömre barátságomról győződve. Oh menjenek a mi lelkeink társaságban.

Holnap a Homoródi Borvízre indulok. Itt hagyom levelemet hogy a komornyik küldje postára, s mire megjövök, töled ismét levelem lehessen.

Mindenek előtt versedről kell szóllanom. Engem ez nagyon megilletett. Hízkelkednem nem szükség, s hála, nem tettem még soha, s az igazat barátaimnak is szembe kell mondanunk. Te, Erdélynek első költője vagy én előttem, de nem érdemletted-meg azt a szép lelket, melly rád fényt hoz, ha többet nem írsz, mint jelented. Szomorú elnyomattatása a magas léleknek mindennapi tárgyak által. De, a mikor csak lehet, rántsd ki magadat. Készítsd és küld-el kérlek minden előtted szent tárgyra, ezen velem közölt töredéknek egészét. Ezt és az Igazsághoz írt ódátat együtt nyomtattatom-ki Múzeumom első füzetébe, s ezekkel mutatlak-bé a Hazának. Ebben nincs semmi kifogni valóm-is. Küld-el azt is, mellyet a Múzeum megindulhatása felől vett hír feltüzelésekor, írni magadban feltettél. Im ide teszem, a mint eszembe jut Kazinczy-nak Cserey Miklóshoz írt Sonettóját, mellyet a Múzeumba megküldött.

- 1 Szép a felduzzadt Áresz táborában
- 2 Dicső nagy tettek által fényleni,
- 4 Ha kell, eldűlni a vérengző csatában.
- 3 Az ércz phalanxot befészíteni

Szebb oh szebb a Nép véneinek sorában
Hatalmas szózattal menydörgeni,

A Honnt, az elnyomottat védeni,
S elfojtani a bünt sarjadó korában.

Miklós! Erdélynek lelkes nagy polgára,
Hazád isméri szent hűségedet,
S tölgy ággal koszorúzza tettetted.

Szemem vakítja fényed szép sugára.
Nem fénylem én s én azt nem fájlalom,
A nagy világ énnem Széphalom.

Berzsenyi Daniel fő nemes, s Somogy Vármegyében lekik, mellynek tábla bírása. Kazinczy, néhány darabokat küldé költeményei közül Múzeumomba. A Melankoliáját elolvasám Gróf Bethlen Ádámné előtt, kinek annyira megtetszett, hogy kertjében lévő grottájában kőre akarja vésetni. Nemzetem jeles fia megtiszteltetésén nagyon megörvendtem, s ismeretlen létemre is megírtam neki. Ő felelt, s barátomnak ajánlá magát. Az óda és az Ének, sphaerája, s ítéletem szerint az elsőben alig-ha nem nagyobb Virágnál.

Vitkovics Mihály születésére Görög Miskolczról, de eredeti Magyar Mesétköltő, Pesten, Fiscalisa a Görög vallást tartók Consistoriumának. 1809ben adá legelőször ajkamra csókját. Most adja ki előrefizetéssel Daya és Kazinczy költeményeiket.

Betűjím Kolozsvárra való megérkezésekről most várok tudósítást. Igen szépek a mint mustrájok mutatja. Mejjképeket Nagy Sámuel fog dolgozni.

Azt, tudtam előre, hogy crisisemmel meg nem sértelek, mert minden, mennél magasabbra, tisztább régióba emelkedni kívánó lélek, szívesen veszi barátjának tiszta szívből jött észrevételeit. Én sem haragudtam azért soha, s annak idejében kérni foglak hasonló észrevételekre. Bár-csak találkozhatnánk egymással. Mikor még, vagy még e ez ősszel Kolozsvárra? S meddig lész ott? Mi, úgy hiszem, Októberbe meg-
gyünk-bé.

Igazságodnak hibázó sorát elvárom. Külömben csonka lesz a nyomtatás. Im a hiányos vers.

A zöld borostyán ingadoz oszlopod
Magas körülöttén, lánczra vetetted a
Gyilkos keservet, s lábaidnál

.....

Így kezdődik azután:

Ott a dühösség mérges aszályait.

Vedd ezt barátod lelkéből:

A lángoló Ifjú s a Kritikus.

A lángoló Ifjú.

Hogyan tehát?

Ha így nem, szőlj miként? —

Megöl tüzem, melly vad lánggal lobog
Hogy azt elérje, a miért hevül.

Ah! Sírva nézek a szép czél felé
 Midőn borostyánom messzebb teszed.
 Hogyan hát, kénszerítettelek?
 Így? nem így? jól érzem, de képtelen
 Vagyok kitenni jól érzésimet.
 Ah! életmet hijában töltöm-el.

A kritikus.

Csak egy kicsinyt oltsad tüzed
 A rozsdájid így lehullanak.
 A Múzsza kényes lyány; s dagadt heved
 Hajára, köntösére hinti-el
 A csókot, meri azt, ki alávaló
 Móddal, s csinatlanul merészkedik
 Előtte megjelenni előki.
 És a nem fékezett dúló elől
 Szemérmetes hajlással távozik.
 Tűzzel, de nem vak, vad tűzzel
 hajolj, Feléje s ő megáll, s szép érzetű
 Szívedből fejti azt, a mit kívánsz,
 Szemének szép tűzét ha rád veti,
 S meggyújt, vigyázz te csendesen
 Dülj a hevítő mejjre, csendesen
 Csókold az ajkat, melly midőn
 Tiédhez ér, tüzes lehellete
 Ezer csillagzaton túl elragad
 S harmóniás dal zengésére ránt.

Isten hozzád, édes lelkem, Buczym.

Döbrenteid

En Gyulai Lajosnak, nem Bethlennek vagyok Nevelője.
 Jenisch elküldhetése felől izenek nem sok idő múlva.

4. Szeretett Emilem,

En, alkalmatossággal küldött leveledet nem vettem, a postán jöttre
 ime két nap múlva felelek. Kedvesek lévén azon dolgok, mellyek Ked-
 vestől jönnek, igen nagy örömmel vettem néhány rendedet, mert Te
 csak néhány rendű levelező barát vagy. Nem tudom, ha nálad édes em-
 lékezete maradt-e fenn azon óráknak, mellyekben hozzám jönni szok-
 tál, nálam igen, s fájlalva érzem, hogy elvesztettelek.

Hogy anglusul érteni kezdesz, annak örvendek. Miért teszed leve-
 ledbe az irigységet? A nemes lenni kívánó lélek sokkal nagyobbnak
 érzi magát, ő csak a szép vetekedést ismeri, s az Irigységet, ha mutat-
 kozni találna, mint egy rossz fattyát az Indulatnak, büszkén megöli.
 Külömben pedig fenn lesz érzésem, hogy az Anglus Classikus Világ
 genuinus megismerésére barátod adott alkalmatosságot. Itt van Cowley
 darabja:

The Cronicle, a Ballad.*

A Museumnak harmadik árkusát most nyomtatja Török, a negye-
 diket most szedi, s az Igazsághoz írt ódádat épen tán ezen órában

* Itt aztán az egész, angolnyelvű költemény következik.

Tegnap az eltűnt Ideált. E kettőnél (vagy ha még a Merhet é szokatlan hangjain) nehezen mehet több a tiedből az első füzetbe, mivel a nyomtatásba nem megyen annyi, mint a Manuscriptumban vagyon. A másodikba menő darabokat az ünnepeken fogom rendbe szedni. Te pedig, mindenre kérlek, küld Ideálodat. Az lészen a második füzet egyik fő becse előttem.

A Püspök Ő Exc. jártam. Megengedte, hogy verseit bé tegyem. Igen jól fogadott, de darabjaidat nem olvashattam-fel. Meglesz ez bizonyosan, mikor az egész kész nyomtatványt hozzája elviszem. Most nem lehetett, mert másodszor hajtotta-meg magát, ajánlva, mikor azt akarám Ő Excnak mondani, hogy nem parancsol é valamit felolvasni. Így hát nem rajtam mult.

Előfizető s Subscribens eddig elé 330 vagyon, s még a mint Helmecki írá Egerben s a Kúnságban is vagynak.

Az első füzet előtt G Bethlen lesz. A történetről szólva kellene beszéllesem. Mindent elbeszéllett ott valami hízelkedő. — Úgy látom Irigyeim kezdenek lenni. Buczym, s te lelked magasabb, segíts Te, a dologban. Csak munkát, csak Munkát, s jót. Győzni fogunk.

Kereszttest tiszteld nevemmel; azt izenem neki, hogy ígért fordítását küldje minél előbb.

Újság: A mult héten, a Leoninisták dombja megfagyott, csikorgottak rajta a csizma alatt a Monachalis *nyek, nyek* versek. — De ismét felolvadt, az idő ismét lágy.

Tanítvány-barátom tisztel, Bánfy Laczival együtt, ki rólad sokszor emlékezik.

A Magyar Játékszin beállott. Kócsy excellenter játszik. Leánya híres lesz. Ma Galotti Emilia lesz. Tudod mit mond ott a Képiró?

Az öreg Kováchich itt van fiával együtt. Háromszor voltam nála, ő, a szép lelkű ember, s tisztelt tegnap előtt estve.

Hegedűs Nyugtató Levelet adhat, hogy rajta a posta pénzt meg nem vettem.

Tudom hogy leveledre ismét egy hónapig várhatok. Vagy megczáfolsz?

Élj boldogul.

Légy mindig barátom. Én érzem, mélyen érzem, a Tied vagyok.

D G

Kolozsvárott,

Dec. 17dikén 1813.

5. Kedves Buczym,

Minden postával vártam a várom Munkádat, a rég megígért Munkát.

A Múzeum Ildik füzetjét Pesten nyomtatattam, mert sokkal olcsóbban jöhet-ki, hamarabb s csinosabb nyomtatással. Török csak a jövő Januariusban akart hozzá fogni. Míg utaztam, semmit sem dolgozott. A papiros kötetje itt 9 f. Pesten 5.

Előfizetőjöd nevek újra nem jöhet most már-ki, mert a Manuscriptumot már elküldöttem. Köszönöm fáradságodat, a pénzt kérlek küldd, mert sok Múzeumi költségek vagynak.

Ne sajnáld T. Keresztesnek megmondani, hogy az Exemplárok árát mentül hamarabb küldje. Mind csak ígéri s én semmit sem kapok. Emlékezel é mit írtál, mikor neki eleinte csak néhány példányt küldöttem. A valóságos hazafiúi elésegítés nem ő szerint cselekszik. Küldessd vele mentül hamarabb.

A Második füzetbe a Tavasz báját s a Merhet-e szokatlant tettem. Az elsőbbit Pr. Szilágyi megdicsérte, mikor az írást mint Censor vizsgálta.

Barátom, a többi darabjaidon igazíts, mert homályosak. A merhet é szokatlanban is sokszori elolvasásom után két helyt ki nem vehettem. De más szépségei a darabnak azokat eltakarják. Tudod, eddig is egyenes voltam, ezért reflexiómat, mellyet teszek, vedd barátságosan.

A többi darabok ezek: G Batthyányi élete (képe már készen van) Herczeg Libu, Szabó philosophiája, folytatása, A Magyar Poezis négy nemeiről. A Hexameterekkel élés kezdete a régi és új Nemzetek között. Versek.

Ha vannak még, a kik az első füzetet kívánják, kérlek, tudósíts. Az első füzet másodszor is kijöven Pesten 200 exemplár van nálam 75nek ugyan van már Ura.

Élj szerencsésen. Igyekezz hogy hozzám közelebb essél. Barátod

Döbrentei Gábor

Kolozsv. Dec. 18. d. 1814. (Sietve)

6.

Kolozsvár, April. 2dikán 1817.

Mind csak mondám ma vagy holnap írok neked Barátom,
S hát munkádat és leveled hozzám érkezni látom.
Harmad napja, hogy miolta immár nálam vagyok,
Emilem! e szorgalmaznak szívből örvendek nagyon.
Új stylusnak hév szárnyain az Olympra reppenél,
Onnét nézed a világot, melly fájdalom, már nem él,
De hozzád mint Poétához szálltak az Istenek,
Kik a Görögnek ideál fényben megjelentenek,
S láng ígével megsúgták hogy az elme mennyit tehet
Magának már itt e földön dicső mennyet teremthet,
Hogyha tisztább pályájára mindenkép vezettetik,
És Ényedi puszpángokkal fel nem ékesítettik.
E munkád édes Emilem melegíté szívemet,
Sok helyen oktatva vitte vágyakodó lelkemet.
Hősi lélekkel melly fénylik Századok éjjelein
Lengvén előttem a Genie teremtető kényein
Magamon kívül emelél, mit láthatsz e verseken
Kovács József kis körösi prédikátor mellyeken
Elfordítá, szelid-hevű Virgylnek Eneissét,
Állítván ilyennek lenni a magyar hősi versét.
Ne csudáld hát, ha elhagyom elébbi rigmusomat,
Nagy munkáért hogy nagy versben fejezzem ki magamat.
Másik frásodból Döme kívánván hogy olvassak,
Olvastam némellyt itt nálam, sokfélét mondottak.

Eddig immár Pesten vagyok jó a heted füzetben.
 Kézírássod általküldém kedves hugod kezében.
 Ezt is mihelyt tisztán s minden jó móddal le íratom,
 Említett jó testvéredhez mingyárt bészolgáltatom,
 Bátran állunk illy munkákkal ama Gyűjtemény mellett,
 Melly tudományos név alatt, Pestről kétszer érkezett.
 Engemet sok kész akarva tett unszolásaimért
 Elégge megjutalmaztál, vedd köszönetem azért.
 Ha te még írsz, mennyi sok jót téssz ez álmos Hazában,
 Melly itt ismét belé jöve Germanomaniában
 Egy társaság formálódik merő derék urakból
 Kik színjátszónét szeretnek s még olly fő Asszonyokból
 Kik pediglen szíveikben Színjátszóhoz hajlanak
 Azért hát sok ezer Rhénes forintot egybe adnak.
 Miklós ezért nemes tüzzel, jó okokkal kikele,
 Kit lelkem bátor szívéért újra hévvel ölele.
 Írd csak tehát, az általad nagyra festett nagy embert
 Kinek tettehez hasonlót ez Országban kevés mert,
 Küld bé osztán magas lélekkel ált lehelt életét
 Hogy ezzel is megadhasam az Intézetnek becsét.
 O vae! Most veszem itt észre a linea húzásánál
 Hogy hirtelen nem vigyáztam Kovács caesurájánál.
 De ez az első írásom ezen versek rendjében,
 Mert csak folytak, s meg nem lesznek barátod szekrényében.
 Azért tehát megengedhet majoránnás Nagy Enyed,
 Ki azt tanítja, semmit se félj, pökd újra tenyered,

Nem írom a tréfa sorába azt, hogy örökre
 szívből Tied vagyok.

Kolozsvár
 Tisztelendő Tudós
 Buczy Emil Úrnak
 Ds,
 Sz. Benedek.

7.

Kolozsv. Júl. 10d 1817.

Emilem, Legelső gondolatom s érzésem melege Feléd e reggelen.
 Tegnap este kapám a Tragöedia Ideálja (mert így czimezhetem el úgy
 é?) folytatását. Csak vacsora után, ágyba fekvéskor olvashatám. A
 heroszi (igen is maradjon így) lélek lengése verte álmomat. Olly férfi
 még nem lépett elé a Kéthazában, mint Te. Munkád állani fog a Ke-
 lemeni ifjú Genieknak a Nagyság hév könnyeit kisíratatni. A már pályát
 futók s futottak, tisztelettel fogadhatják az Utánnak Újban eléjövőt, s
 leverettethetnek önmagok elnézésén. Ezt mind érzéseimből írom. En ed-
 dig nagyon szerettelek, most a mellett nagyon bámullak is. Minket olly
 szorosan kötnek a legvékonyabb fonalak, hogy elválhatásunk lehetetlen
 Értjük egymást, szíveink s a ki nem alható hazafiúi láng özsze
 atyafiságosított, most Minden együtt vagyunk, különböző utakon.
 Rajtam e munkáddal felette nagyon segítél. Mintha a szokás mondása
 szerint, egy követ vettél volna le rólam. Ki van jeleva a fő pont, s mi-
 dőn az én Munkám is kész, ott áll a megtörhetetlen paizs a mi Szo-
 morú-firkálóink ellen. Látod é hasznát az Iső füzetbeli kihirdetésnek,
 melytől már én elijedtem volt. — Munkádnak ki kell jönni a IX. füzet-

ben. A VIIIdik füzetben áll egész mivoltában a XVdik paragraphusu. A VIIIIdikban is Trattner levele szerint már kijött a Görög Genie. Várom mindennap a VIIIdiket. Mihelyt jő, küldöm. E mostani kéziratoddal úgy teszek, a mint irád. Ebben stylusod is már sokkal könnyebb, mint a két elsőbb.

Veled együtt sajnálom Misit. Mond neki, hogy úgy óhajtom gyógyulását, mint Anyja s mint Te.

Kazinczynak Hozzád írt epistolája kijött Kulcsár újságja mellett a Hasznos multságokban. A Magyar Kurirban Galambfalvi Reform. Pap Pálffy Dienes *Uramnak* felelete az én aesthetikai jegyzetimre, mellyek a IIIIdik füzetben vagynak. Mikor a Sionházy Uraimék olly csekélységek se tudnak megfogni. Emlegeti az általam citált versedet. De, megfognak bennünket érteni. Olly ifjak, mint a milyen egy Szigethy nevű is, Sz. Udvarhelyen, kitől igen szép levelet s jól kezdő munkákat kaptam. Én egy Halottak-beszélgetését készíték, ott persifliroztatnak az olly Sionházy Uraimék. Nem bánom ezután kiméléssel.

Megvallom, a Szomorú-firkálásokat csak dévajkodásból küldék. Azokra elaszott a koszorú.

Ölelünk mindketten.

Mindig Tied

D,

Kaptad é új Munkád kezdetét. Én Szilágyinak általadtam.

Tisztelendő Tudós Buczy Emil Úrnak, az ifjú Gróf Kornis nagyérdemű Nevelőjének

SzBenedek.

8. Édes Emilem, Félre kell vetnem dolgozásomat, nincs kedvem, s az elnehezült lélek semmit sem tud úgy, amint szeretné, Te tünsz elémbe emlékezetben, a te barátságod nyelvet ad érzéseimnek.

De majd szinte, Hozzád is apró szemrehányáson kezdem. Hallgatsz, nem írsz Kolozsvári új körülállásaid felől. Farkas leveléből tudám-meg oda érkezésedet. Adja az Ég, hogy két mostan kezéd alá vett tanítványaidban is egykoron olly örömdölet érezhessd, melly életednek majd hajló szakaszán emeljen.

Szebenből küldött válaszod kimondhatatlanul jól esett. Te abban azt gyanítád, hogy én ha most elhagyom Erdélyt, talán az örökre leszen. S íme még itten vagyok s a mostani rossz utak s egyéb dolgaim bizonyos rendbe hozások miatt a tavaszig arról nem is gondolkodom, hogy menjek.

Kulcsár megcsalt. Ő szóllított-meg, ő ajánlott Contractust. Én elgondolván kényes körülállásaimat, a Titoknokság bizonytalanságát, ígertem neki, hogy tudósítani fogom Kolozsvárról, ha még ezen az őszen megyek é Újsághazudni melléje vagy a tavasszal. Azt íram neki, hogy csak küldje a Contractust, mert megyek ez őszen, s Gróf Teleki Pálnak ezen megszeretett embernek declaráltam, hogy ha ki találnék menni a Társaságból csakugyan lenne valami, minden léhák elnémítása végett hivattassam-meg diplomával s abban defigáltassék fizetésem; én bizo-

nyosan család akadályt nem fogok gondolni, nem akarván csak szép szerével már most megválni, hanem visszajövk, ha csak valami különös nem tartóztat. Azon idő alatt Atyámmal is akartam találkozni, s mint-hogy Társaságunk dolga bizonytalan, talán Kovachichnak propositiójából is lehet valami, ha helyben leszek. De Kulcsár azt felelé, hogy ő már mással egyezett. Kovachich pedig; ez egész emberséggel, hogy ő még most mindjárt nem teszi le az Adjunktusságot, mint remélte, hamar felcserélhetni, hanem Cancellistára lévén szükség a Múzeumnak, sürgessem azt a konczocskát, mellyért egy Lutheránus atyafi már jelentette magát; ezt pedig azért kellene elkapnom, mert új rendelés, hogy minden kamarajószágok arendába adassanak, s ennél fogva 4000 embernél több marad kenyér nélkül, tehát majd mikor Kovachich kilépik, vagy ezek közül valamelyikkel vagy a más Cancellistával kellene megvívnom kikre inkább lesz tekintet, mint már publice szolgáltakra, Megírtam Kovachichnak, hogy én így nem teszek semmi lépést.

Mi történik hát még velem, nem tudom. Jószágomat kiadom arendába, esztendőként 1710 Rftba V. Cz. Még a tavaszig úgy hiszem együtt leendő 3000 Rftom interesséből s arendámból megélek. Addig az Udvartól is lejő, ha megerősítetik é a Társaság vagy nem, s tudni fogom a bizonyost. Akármiből fogjon ez állani, kérlek, emlékeztess gróf Teleki Pált, sürgesse, s írjon többeknek is- fel Bécsbe. Nekem azon kell lennem, hogy ha lesz is valóság ebből, úgy álljak bé, a mint már magamat declaráltam, ha nem lesz is, securizálva legyek. Magamat véve privatim, engem nem fog csapni a villám, ha meg nem erősítettünk is, mert tudod úgy is, mi sért engem e különben igen kedvelt Hazában, ámbár azon már túl kezdem tenni magamat, — de az Egészre nézve rettenetes elkedvetlenedést szülne.

Nagyon óhajtanék Velel néhány napokat eltölteni. Addig is míg ez talán e télen meglessz, s az e levélben írottakról bővebben szállanánk, a most közlöttek csak Emilnek. Farkas tudja dolgaimat. Szívre vevém ez őszön újra ezen barátunk nem kedvező állapotját, enyhítsd a menyinyiben lehet. Sokszor egy szíves szó több vigasztalást nyújt mint akármilyen egyéb.

Gr Kornis Misit ölelem. Ajánld kérlek minden felé a Bártiai leveleket zu haben bey Herrn und Herrn Johannes Tiltsius gelehrten Kassteiher und Verkäufer sentimentalischer Lafontaine. Gr Desewffy nagyon sürget, hogy a begyűlt pénzt küldjem-ki, pedig még a kegyes olvasók zsebében van.

Holtig híved
Döbrentei Gábor.

Trattner és Thaisz-maisz már csak a tavasszal jönnek.
Mnémeti, Nov. 22d. 1819.

9. Kedves Emilem, Szegények új udvari agense Janka azt mondá tegnap előtt nálam, hogy már igazán Méltóságos Csillagász Kanonok vagy, s Te restek reste hallgatsz.

E pirongatások után most hivatalossá változik hirtelen levelem. A társaság nevében kérlek kutatnád ki, mi lappang még a Kfejérvári könyvtárban régi magyar kézirat. Nicolaus Kovachich Seuquiciensis utazási jegyzőkönyve szerint — ott még egy illy című : Incipiunt Hymni de adventu Domini. S Kovachich írja ezt erről : Hymni, psalmi et alia similia pro toto ... cum Cottis, omnia hungarice. Az évszám... teszi ki, Horváth István azonban a Tudományos Gyűjtemény 1835beli Majusi kötete 93d lapján azt a XV. század közepe felé folyt időbe teszi, de támasz nélkül. Te kérlek, adj teljes tudósítást, formája nagysága, betűi caractere, éve felől. Sőt fogase mindjárt lemásolásához, mint Halaborival tettél, s küldj, a jövő nagy gyűlésre legalább 2-3 le[másolt] ívet, papírost vévén hozzá Fejérvárott, ... miért mint a leírást a pénzt megkül[döm]. És, mondom, a mit egyebet kapsz is, ird hogy neved alatt, mint új szorgalmad gyümölcsét bemutassam a nagygyűlésnek, mely kezdődik Augustus 30dikán. Akkor én óhajtanálak mint csillagászt, kire s mire szükségünk van vidéki rendes tagnak a mathesis osztályába. Akarod é? vagy mint Plato fordítója a philosophiai osztályába kívánkoznál?

Isten hozzád. Felelj erre minél előbb.

Hived

Döbrentei Gábor

Budán Június 15d 1835.

(A levél szakadozott)

(A levél szakadozott)

Budán Július 23d 1835.

10. Kedves Emilem, Július 1sőjén irt válaszod ugyancsak mutatja szorgalmadat, buzgóbban mint Hegedüs Tordasan és Tunyogié Kolozsvárott, kiknek hasznukat nem vesszük látom.

Ha már a lemásoláshoz is fogattál, jó; de addig még nem ment kérésem. Mert a jövő nagy gyűlésben csak azt kell elértesztenem, mit másoltattam le a taval kijegyzettekől, s ekkor újabbakat hozok elé. mik még lemásolandók. Ide tartozik az Új világosság jelenik és Boldog ember stb. Azután megyen az Igazgatóság eleibe, hogy az, reá pénzt határozzon. Azért csak azt akartam tudni, melyik évből való a kívánt kézirat; mi, tartalma millyen nagyságú. A régi magyar nyelvemlékek gyűjtésében meggyünk vagy jövünk le 1600zig.

Tehát ha kiküldöd a September 1sőjén kezdődő gyűlésre, úgy mint hivatalosan megrendelttet még bé adhatom, s csak a költség elfogadása után, jelenthetem, hogy már készen is van. Az 50 krt a mint irod pengőben egyébiránt sokallani nem fogják.

Az igaz pedig, hogy Töled megint valami készet bemutatni szeretnék, mert ez újra bizonyítaná a társasághoz szításodat, s így rendes tagsággá választásod könnyül. A mathesisbe akarnálak én barátom mert Astronomusunk nincs. S oda könnyen bójöhetsz, mivel mind a héti

ülésben is már említettek Téged oda. Küld... tehát a másolatot, majd eligazítom, hogy tisztem ne sértessék, de neki is használjon. Papirost csak végy... azt is kifizetjük. Küld fel az egész árjegyzéket. S ha már két régi kézirat került ki ezzel, könyvtárutokból, kurkászd ki, nincs-e még ott több is, írj felöle, kimerítőleg. Német apájú, oláh anyájú Magyar leíród igen csinosan másolna le látom mindent.

Pali itt mulatott volt a Császár fürdőben. Most Ránkon jár. Minap Gr Kornis Misi volt nálam. Mi idősebbek, ifjabbak vagyunk szegénynél, ki meggörbült!

Igaz! A kóták is meglegyenek. Tökéletes hasonmás.

Mikor fenn jársz tornyodban és kellő tetején szabadon, nézz Buda observatoriuma felé. Mayered már ott lakik, minap járt nálam, de nem talált, alatt a hídnál pedig...

Gáborod.

Buda, Majus 16d 1837.

11. Kedves hív barátom, Tegnap kezde bal szemem fájni nekem is. Kiméllesem kell 2-3 napig. Tehát csak ennyit *ma* posta napon, azért hogy kedvetlen érzetedet minél hamarabb eloszlassam. Miért repíteni is akarnám leveletem.

Csak Horvátot azért említettem meg, mert magad írtad, hogy olyanall nyerjem meg többnek is kikeresésére. Én meg Rád nézve, gondolám, maradandóbb helyen szólok Rólad a Nyelvemlékek kötetiben, mellyel pipát nem nyújtanak mint hirlappal. És ki is van már nyomtatva a C ívben a bécsi codex előtt több sorban, mennyi szolgálatot tevé már a magyar akadémiának. Sajnálom, hogy ki nem írhatom előre most, de, írom, szemeimet kiméllesem kell.

Egyébiránt a megdicsért Horvátot ösztönözd most, hogy hamar hamar forgassa meg a káptalant, mellyik a legrégibb magyar irat ott, s küldj ki mindent a mit 1540—1550-ig kap. És postán küld. Akkor mindjárt beadom az ülésnek, s akkor kitétem, hogy valamint az 1439beliek is, a Te gondoddal jöttek ki, úgy e későbbi küldemény. Tehát essék le álluk irigy paptársaidnak. Sok van olyan körülötted látom. Csak siess, égek magam is minél előbb Téged kimenteni rágalmuk alól, s egy kisség bosszút állani Éretted. Emil és én örök barátok vagyunk. A mi egyiket bántja, érzi másika.

A mit most küldesz majd, de minél előbb hé! toldalékul teszem a kötetbe. Mert 1530belieket, miket kaptam nyomtatják már. Most lett volna éppen jókor a kiküldés, mire olly számot is tartottam, mint 2 szer 2 4.

Szabó nem Sóczé. De, nem tud semmit adni, még leírva nincs a szem nyavalyája. Miből ered? Gyuladás vagy hályogosság é, Fabi-nival szólok.

Szvoboda nevű kárpitos kereskedőnek van Pesten csuda balzsama.

Abból fogok küldeni Medard vásárkor. Utasíts hozzáam Kfejérvári Haruczot. De attól régi magyar írást is küldj legalább mit addig találtak. Isten Veled.

Híved

Döbrentei G.

a gúnyolóidat leverendő, s nyomtatásban,
melly nálam, már le is vere.

Közli: JANCSÓ ELEMÉR.

SZABOLCSKA MIHÁLYNAK KARDOS ALBERTHEZ INTÉZETT LEVELEI.

1. Levelező-lap alakú karton-papíron.

Kedves Albertem! Szívesen megírom a verset, ha tudom. Most mint valami süldő poéta, gyűjtőívvel kapogtatok be hozzád. A szóban forgó könyvet *nem* magam adom ki, s így annak anyagi sorsa nekem semmi. Am csak élőszóval mondhatom majd el, tán nem sokára, a mit így nem lehet, hogy egyáltalán a *magyar poézis becsületéről* van szó, mikor ez ívnek minél jobban való megtöltésére kérek föl.

Légy szíves 10—12 nap mulva azt *hozzám* visszajuttatni. Sokszoros üdvözlettel ölel

Tem. 1904. okt. 25.

szerető barátod
SzMiska.

2. Levelező-lap alakú karton-papíron, kelet nélkül érkezett 1904. nov. 30.

Kedves Albertem! Ma is csak azt mondhatom, amit eddig, hogy én szívesen megpróbálom. Ha sikerül majd: jó. De hátha nem sikerül? Én felelősséget nem vállalok. Ti nagyon jól tudjátok, hogy én nem tudok ódát írni. Kérjétek föl Szávay Gyulát is. Inkább két vers, mint egy sem. S ha az övé jobb lesz: az enyémet eldobjátok. Ha meg véletlenül az enyém lenne jobb: Gyula sem olyan számár, hogy ezért megharagudjon, vagy elveszettnek tartsa azt az időt, a mely alatt Csokonai Vitéz Mihálylyal beszélgetett.

Mit szólsz hozzá? Hát nem okos ember vagyok én? Gyöngéd, figyelmes és előrelátó.

Egy könyvet ma küldtem Neked hálás szívvel. Am sok lévén most a pénzem: ezt a levelet külön küldöm. Hadd éljen a szegény posta is.

Ölel téged és az egész Csokonai kört búcsúzóra (ha ki találtak csapni) szerető ígriczed

SzMiska.

Jegyzet az 1. és 2. sz. levélhez.

A Csokonai-kör általam, mint akkori titkár által kérte föl Szabolcskát a százados Csokonai emlékünnepre szánt alkalmi költeményírására. A költemény meg is lett és maga Szabolcska adta elő az emlék-

ünnepen 1905. május 21-én. A költemény többek között megjelent a Csokonai-kör emlékkönyvében (Debrecen, 1909). *Strófák Csokonai százados ünnepére* címmel. Ugyanarra az ünnepi alkalomra Szávay Gyula is írt költeményt, tréfás verset, *Csokonai kárhoztatása* címmel, amely ugyanott jelent meg.

Szabolcskának az a verskötetete, melyre előfizetőket gyűjtetett és amelyet az én ívemben 30-an rendeltek meg, *Csendes dalok* címmel jelent meg (Budapest, 1904).

3. Postai levelező-lap, a címzés idegen (talán gyermek-) kéztől való.

Kedves Berczim! Megyek szívesen, sőt nagy örömmel, ha a kerületi gyűlés kedvéért is ez egyszer 20ikán tartjátok 17ikét. Vasárnapra (betű szerinti értelemben vedd:) *lehetetlen* kimozdulnom. Hanem azért „imádd az Istent, s mindenek felett Áruld erősen költeményeimet.”

Szeretteddel együtt meleg szívvel köszönt és ölel

Temesv. 1907 X—20.

régi barátod SzMiska.

Jegyzet a 3. sz. levélhez.

A Csokonai-kör felolvasásai sorozatát november 17-én, Csokonai születésnapján szokta megkezdeni. 1907-ben ez az ünnepi ülés Szabolcska kedvéért november 20-ra tolódott. Szabolcska, akkor már a Kisfaludy-társaság tagja, több költeményét olvasta fel, bizonyára *A magam ösvényén* című kötetből, amelynek árusítását erősen ajánlotta figyelmembe.

4. Levélpapír „Téli Újság” szerkesztősége Temesvár” nyomtatott felírással.

Kedves Barátom!

Nagy B.-vel kezdem, s azzal a négyszemközti bizalmasan őszinte vallomással, hogy nagy számár vagy, ha azt hiszed, hogy engem bánt a mások megérdemelt dicsérete! Hol szeded te az ilyen fixa ideákat? Oh Kardos Albert, Kardos Albert, hát csak ennyire ösmersz te engemet?!

Tudd meg továbbá, hogy az Arany J. Társaság összes vagyona az a 11.000 korona adósság, amellyel a Brocky Album fejében szerzőnek, kiadónak tartozunk. Ebből is láthatjátok, hogy modern s a kor szellemét megértő Társasággal van dolgotok.

Kanonok nincs közöttünk, mert Szentkláray itthon marad, az udv. tanácsosokat pedig elvből bojkottáljuk. Szóval *belépő* díjjal kell csinálnunk a matinét. Nekünk 300 korona kell a saját jótékony céljainkra. *Ezért* kell *olyan* jótékony cél vékája alá rejtenuk a kiadásainkat, amely a 300 koronán túl lévő összegből is kikerül. Pl. „A Csokonai sírja földíszítésére”, vagy pl. a két társaság közötti valamelyes vándordíjra, vagy tudj’ a fene mire. Ti is gondolkozzatok egy kicsikét.

Elvégre a vizitet vissza kell majd adnotok: jó tettért jót várt. Ne minket vallassatok, hanem elő a farbával. Mit adtok *ti?* Szállást,

kosztot bírjátok-e? S mi lesz a hortobágyi (hétfői) napunkkal? Oda még Vas. este ki szeretnének menni. A nemes város ott csak a napfölkeltét s a délibábos látóképeket bocsátja-e teljesen díjtalanul a rendelkezésünkre?

Szóval ne engem vallass ember, hanem onnan halljuk a szép szót!

Ha még egy ilyen együgyű levelet írsz e tárgyban, mint a mostani: elodázhatatlan szükségesnek látjuk a testvér Egyletnek ajánlani a titkár változtatást. Hát Szávay, az öreg, él-e még?

Ölel szeretettel

Tem. 1910, IV. 10.

SzMiska

5. Levélpapír „Téli Újság szerkesztősége Temesvár” nyomtatott felírással.

Kedves Bercim!

Gilt. Megyünk május 22-ikére. Matinét rendezünk. Kérlek írd meg, hogy miképpen gondoljátok? 1. Hol legyen? Ha lehet *ne* a színházban. Ambár ha jobbnak látjátok ott: üsse kö. 2. Belépő díjjal legyen, de a *tiszta* jövedelem (t. i. ide dugnánk be a mi úti költségeinket stb.) mi célra? A debreceni munkapárt fölsegelésére, vagy Csokonay sírjának földiszítésére? Amaz idő-, emez stilszerűbb.

Mi ketten Jörgnével verset ontanánk. Sőt Szávay Zoltánt se ereshetjük prózai kötéltre, mert ilyen esetekben Zoltán beszámíthatatlan; s mérget vehetünk rá, hogy „A ragrimektől Ady Endréig” címmel fog értekezni. Versben pedig a mi emberünk.

Szóval ilyenforma program telnék ki belőlünk:

1. Szávay Zoltán *Versek* Cirka 8 p)
2. Vértessy Gyula *Novella* „ 15 p)
3. Szabolcska. *Versek* (Cirka 10 p)
4. Lendvai Miklós: *Nevető akták.* („ 15 „)
(Rajz a vármegyei életből).
5. Jörgné Drask. *Versek* („ 10 „)
6. Mársits Rozina*. Lányoknak lányokról („ 15 „)

73 p.

Egy matinénak *nem szabad* tovább tartani 5 negyed óránál. Vagyis a Csokonai körnek üdvözlésre, s mit és tudom milyen más közreműködésre még mindig marad 120 másodperc. Ennyi idő alatt Ökörítőn 300 ember fúladt belé a füstbe. S még nem is tömjénfüstbe. Azt hiszem, ennyi nektek, illetve Nektek is elég.

Testvéri szívvel várjuk a választ. Belépti díj meghatározása, reklám, helyiség,* elszállásolás (vendéglőkben), szívesenlátás, deficit s miegyet-

(* A fels. l. isk. igazg. nője)

* T. i. a matinéra!

más persze a Ti hatáskörötökbe tartoznék. A mienkbe: menni, láttatni és győzni.

Mennénk vagy 15-en. A lírai poéták párostól. A többiek is többé, kevésbé. Vasárnap este ki a Hortobágyra, ott váránk reggel a nap-fölkeltét — közben alvással persze! Így intézkedjete.

ölel szeretettel
Szabolcska Mihály.

U. i.

A Hortobágyon Debrecen láthat vendégeül bennünket vasárn. estétől hétfőn délutánig annál inkább, mert erkölcsi nimbusza és tőkéje „A Hortobágyon” c. 3 usque 7 verssel fog ez esetből kifolyólag gazdagodni!

SzM.

Jegyzetek a 4. és 5. sz. levélhez.

A temesvári Arany János-társaság, melynek Szentkláray Jenő kanonok, akadémiai tag és Szabolcska Mihály voltak az elnökei, nagyobb szabású, talán irodalompolitikai célzású látogatást akart tenni Debrecenben, illetőleg a Csokonai-körnél, melyet a debreceniek viszonzottak volna. A látogatás 1910. május 21—22-re volt kitűzve, a leggondosabban elő is készítve, de jöttek a képviselőválasztásnak az egész országot elárasztó hullámai, amely miatt előbb csak elhalasztódott, később pedig végkép elmaradt a szép terv.

A műsorban említett szereplőkről tudni kell, hogy Szávay Zoltán Szávay Gyulának, a Csokonai-kör főtítkárának volt a fia, Vértessy Gyula írói pályája elején a *Debreczeni Ellenőrt* szerkesztette, Lendvai Miklós vármegyei tb. főjegyző, hírlapíró, Jörgné Draskóczy Ilma fiatal költőnő, Marsits Rozina a tanügyi és tanügyi irodalom ismert munkása volt.

6. Levélpapír, Szabolcska Mihály, református lelkész A „Téli Újság” és „Prot. Árvaházi naptár” szerkesztője Temesvár nyomtatott felírással.

Kedves Barátom!

Légy szíves a mellékelt ívet — akár magad, akár egy megbízott embered útján — aláírtni lehetőleg minél több olyan atyáinkfiával, akinek különben nem igen kenyeke a könyvvásárlás.

A megrendelési ívet hozzám légy szíves majd 3—4 hét múlva visszajuttatni, a pénzt pedig akár a könyvek megérkezése után, akár előre, de a saját költséged nélkül Singer és Wolfner könyvkiadók címére (Budapest, Andrássy-út 16.) feladatni.

Olyan bizalmas baráti gyűjtésről van szó, amellyel egy irodalmi fogadás-félét akarok dűlőre vinni, éppen a kiadóimmal szemben. Élő szóval majd többet erről. Bár neked már szóltam is egyszer erről.

Új verses könyvem ez év tavaszán jelenik meg, legkésőbb május elejére.

A könyvek pontos megküldéséért a felelősséget én vállalom.

Igen szépen kérlek, hogy csak a rábeszélés nélkül, önként jelentkezők megrendelését fogadd el.

Sokszoros üdvözlettel maradok
Temesvárt, 1916. febr. 22ikén

régi barátod
Szabolcska Mihály.

U. i. Láthatod mennyire kiválasztott emberem vagy. Összesen 30 ilyen ívet adunk ki, s Te a legelsők között vagy. Ölel

SzM

Jegyzet a 6. sz. levélhez.

A szóban levő verskötet *Szívem szerint* címmel 1916. májusában jelent meg, de tudnunk kell, hogy 1916 tavaszán Szabolcska neve alatt egy másik kötet is napvilágot látott *Háborús versek könyve* címmel, amelyet nem szerzett, hanem szerkesztett és amely mintegy 70 kortárs költőnek, a 90 éves Léway Józseftől kezdve a 18 éves Szabolcska Lászlóig, verseit foglalja magában. Az irodalmi fogadás — bizonyára — arra ment, hogy ennek a verskötetnek a háború legsúlyosabb napjaiban is lesz 1000 előfizetője, amint hogy lett is a 8. számú levél tanúsága szerint. Debrecenben a Csokonai-kör által kibocsátott íven 42-en rendelték meg, legnagyobb részt a Csokonai-kör tagjai.

7. Levelező-lap alakú kartonpapír, Szabolcska Mihály református lelkész a „Téli Újság” és „Prot Árvaházi Naptár” szerkesztője Temesvár nyomtatott felírással.

Kedves barátom! Helyes. Megállapodhatunk márc. 3 vagy 4ik szombat estéjén, vagyis márc. 18ikán este, vagy 25ikén este lehetne a karmaczáré. Sőt mivel 25ike már maga is piros betűs ünnepnap, talán a megelőző este, márc. 24ikén is lehetne. Bevehetsz a műsorba így „Költemények,” (Mutatványok szerző sajtó alatt levő új verses könyvéből) felolvassa Sz. M.

Azt is egészen bölcsen gondoltad el, hogy az útiköltségre kiszáktok — nem ugyan „a méneseből egy csikót”, hanem 100 K-t a „gyűvedelemből”. „Mér azér hogy” a 14 esztendő Máv. jegyemmel az idén valamelyes kázus történt, abból a bolond esetből kifolyólag, hogy mért nincs nálunk egész esztendőn át tél? Vagyis hogy mért nem jelenik meg nyáron is a Téli Újság? Ha bolond volna. A többiről majd szóval. Szeretteiddel együtt köszönt és ölel Temesv. 1916, márc. 2.

régi barátod Sz. M.

8. Levélpapír, Szabolcska Mihály református lelkész a „Téli Újság” szerkesztője Temesvár nyomtatott fölírással.

Kedves Barátom!

Hálásan köszönöm szíves fáradozásodat a könyvem körül. Minden úgy lesz, ahogy kívánod. A könyvek kézbesítéseért a szolgátnak adj a begyűlő pénzből valamelyes honoráriumot.

Még vagy 15 papnál kint van az iv. A végösszeg ütni fogja jól az ezeret. Eddig van 780 rendelünk. — A pénzt hogy el ne felejtsem Singer és Wolfnernek légy szives majd utólag beküldeni. Biztatnak, hogy husvét előtt még okvetlen szétküldik a könyveket.

Ami az én debreceni estémet illeti: szívem szerint és igen meg vagyok elégedve. Csak az út volt visszafelé is szörnyű kellemetlen, mivel csak másnap délután értem haza. Háborus időben, gyönyörű esti korzózás idején, midőn Arany szerint az ilyen dolgok iránt:

„A lányka nem érez, az ifjú nem ért,
És nincs potya pénze szerelmeidért”

hova kívántál volna több publikumot? A fehér asztalnál meg éppen itózzom mindig a sokadalomtól. Nekem kevesebb ember még több lett volna. Egyetlen egy dolog bánt, ha vissza gondolok. Hogy „sprengol-nom” kellett a jótékonysági kasszátokat. Itteni nagy vasutasok szerint pedig az én ceglédi forgalmistám fegyelmi büntetést kap ugyan, de a kártérítésért — ez alapon, — külön pert kellene indítanunk.

Oláh Gáborunkkal nem bajlódom tovább. Túlnagy büntetése lesz neki a késői ébredés és mostani vakságán való vezeklése szegénynek. Ismételt köszönettel üdvözlőlvén szeretteiddel egyben, ölel

Temesv. 1916, ápr. 3-ikán.

régi jó barátod

SZABOLCSKA MIHÁLY.

Jegyzet a 7. és 8. sz. levélhez.

A Csokonai-kör hadijótékonycélú felovasó ülését 1916. III. 25-én tartotta; a műsorban Szabolcska így foglalt helyet: *Ujabb költemények* (Mutatványok a szerző sajtó alatti verses kötetéből). Írta és felolvassa *Szabolcska Mihály*, a Kisfaludy-Társaság és Csokonai-kör tagja. A költő több verset olvasott fel, a lelkes közönség kívánságára ráadással is szolgált, különösen nagy hatást tett *Vallomás* és *Számadások* című háborús költeményével. Az est sikerével nemcsak Szabolcska, hanem a Csokonai-kör is meg volt elégedve — anyagi szempontból is, mert a bevételből fedezte Szabolcskának és egy vendég művésznőnek, ki Kardos István által mezenésített Csokonai-dalokat énekelt, tiszteletdíját és úti költségét, továbbá 131 koronát juttatott elesett írók és hírlapírók hozzátartozóinak.

Ugyanezen a felolvasó ülésen mutatta be Oláh Gábor *A rokokó Csokonai* című nagyjelentőségű tanulmányát.

Hogy Szabolcska és Oláh Gábor közt milyen ellentét merült fel ez alkalommal, arról ilyen hosszú idő elmúltával bizonyosat nem mondhatok. Oláh Gábor különben kitűnő értekezést, jellemző méltatást írt Szabolcskáról (Írói arcképek 1910), de e felől könnyen megeshetett, hogy nehéz természeténél fogva megsértődött a mindig tréfálkozó Szabolcskának valami jóízű megjegyzése miatt.

Közli KARDOS ALBERT.

KÖNYVISMERTETÉS.

Angyal Dávid: Az ifjú Ferenc József. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. 8-r., 122 l.

Károlyi Árpád azt tartotta: „a történelem tudomány, de nem művészet”. Ez a tétel helyes, de magának Károlynak, több mint félszázadon át egyik legkitűnőbb történetírónknak számos műve — így a gróf Batthyány Lajos főbenjáró pöréről szóló kétkötetes munkája, valamint összegyűjtött kisebb történeti tanulmányai (1930) — bizonyosága annak, hogy a történetíró írásművész lehet. Míg a forrásokat kutatja és megállapítja a történelmi tényeket, a tudós munkáját végzi, de a kutatás eredményeinek feldolgozása már nagy írásművészettel történhetik.

Bizonyára megállapíthatja ezt mindenki, aki behatóan fogja tanulmányozni azt a kötetet, amelyet Angyal Dávid, *Az ifjú Ferenc József* címmel 1942 végén közzétett. Ez a mű nemcsak szellemi életünknek sok munkását, hanem különlegesen az irodalomtörténet művelőit érdekli. Az életrajz a nagy forrásanyag feldolgozásában, az események érdekfeszítő és mégis tökéletes tudományos módszerrel történő előadásában — ám-bár nem szépirodalmi munka — teljesen leköti figyelmünket. Felesleges hangsúlyozni, hogy toronymagasságban áll a manapság olyan divatos, gyakran sok képzelő erővel összetákolt életrajzi regények felett.

Az első lapokon a szerző elvezeti az olvasót Münchenbe, ahol 1818-ban a bajor király, Miksa József, felolvasta öt leányának, köztük az akkor még csak 13 éves Zsófia hercegnőnek azt a trónbeszédet, amelylyel megnyitotta a rendi országgyűlés kamaráit. A rendek küldöttsége előtt a király hangoztatta, hogy a megnyitás napja életének legboldogabb napja lesz. — Zsófia hercegnő anyja (bádeni nagyhercegnő) protestáns volt. Katolikus atyja mindegyik leányát házasságkötésükig két protestáns tudóssal (Thiersch és Jacobs filologusokkal) neveltette. Így képen az eszes, szellemes hercegnőre fiatal korában atyjától lelki öröklés útján, nevelőitől pedig a környezet hatása révén két jelentékeny befolyás hárult. „A rendi alkotmány formáinak kedvelése”, mely évtizedek múlva is jelentkezett, és sokakban azt a hitet keltette róla, hogy „a haladók pártja felé hajlik” vagy legalább is elfogadta volna az alkotmányos kormányzatot. Vallásos felfogásában pedig fiatal korában olyan nevelőinek szelleme nyilvánult meg; akik elismerték a „felekezeten felül emelkedő jámborságnak erkölcsi értékét”.

I. Ferenc császár kívánsága volt, hogy másodszülött fia, Ferenc Károly, akinek egyéniségét, tehetségeit, kedvteléseit Angyal műve elején finoman és kiméletesen jellemzi, vegye nőül Zsófia hercegnőt. A házasságot 1824-ben kötötték meg.

Művét Angyal az ifjú pár neveltetésének és fiatal korának előadásával kezdi meg és az 1849. év október havának szörnyű eseményeivel, végül Schwarzenberg és Haynau jellemzésével fejezi be. Az utolsó történeti esemény, amelyet a szörnyűségek közül még felemlít, az, hogy Haynau az uralkodó tilalma ellenére kivégeztette 1850. februárjában Hauk Lajos volt honvédelezredest.

Az 1818-tól 1850-ig terjedő 32 év történetéből a szerző a leggondosabban felkutatta és összegyűjtötte s aztán tárgyilagosan feldolgozta mindazokat a forrásokat, amelyek különösen az ifjú Ferenc József életrajzával összefüggésben felmenőinek jelleme, ennek átalakulása, a környezet hatása és a tárgyba vágó magyarországi és külföldi események szempontjából jelentősek. Megtalálható a könyvben az ide vágó egész levéltári anyag. Elsősorban a bécsi állami levéltárnak (ebben a „Hausarchiv” és „Kabinetsarchiv. Secreta”, csak 1918-tól hozzáférhető része is), ezenfelül a műben tárgyalandó kérdések tekintetében mindaz, amit a szerző tárgyára nézve külügyi levéltárakban, az uralkodóház több tagjának levelezésében, naplófeljegyzéseiben, egyes államférfiak (köztük Bismarck), politikusok, diplomaták nyilatkozataiban, emlékirataiban és levelezésében, minisztertanácsi vagy államértekezleti iratokban és jegyzőkönyvekben stb. nyilván évtizedeken át felkutatott. Nemcsak feldolgozta, hanem sok helyütt elemzi, bírálja és ha szükséges, megcáfolja a tárgyára vonatkozó irodalmat.

A feldolgozás részleteiből ez a szűkreszabott ismertetés csak két dolgot emelhet ki.

Az egyik az, hogy a munka teljes mértékben feltűnteti a szerzőnek finom, egyúttal mélyreható lélekelemzését és nagy jellemző erejét. A másik — amiből az irodalomtörténet munkásai is példát vehetnek, — a teljes tárgyilagosság, a megállapított történelmi igazságnak minden tartózkodás nélkül való feltárása. Ugyanezt az írói igazságosságot tüntetik fel a szerzőnek az előbbi évtizedekben közzétett irodalomtörténeti munkái, amelyeket ebben a folyóiratban most alkalmunk van szintén megköszönni.

Az első tényre példa Zsófia hercegnő lelki átalakulásának rajza. Kiderül a könyvből a müncheni udvarban kapott lelki átöröklés, a nevelők, azután az új bécsi környezet hatása. Később a világtörténelmi események, különösen az 1848-i februári párizsi forradalom, a sokszorosán megújult bécsi tüntetések, lázadások, forradalmi mozgalmak, megfélemlítések, Latour és Lamberg meggyilkoltatása, a halállal fenyegetett bécsi miniszterek menekülése, a „demokraták” erőszakoskodásai, az udvarnak kikényszerített kétszeri menekülése (Insbruckba, később Olmützbe), mindezek a haladást pártoló főhercegnőt, aki annyira népszerű volt, hogy a Burg udvarában seregestől tanyázó magyar jurátusok meg akarták őt éljenezni, miképen alakították át lelkileg. Hogyan

gyűlölt meg minden forradalmat és nyilatkozatai alapján hogy lett népszerűtlenné, az átélte, részben átszenvedett események, különösen a megaláztatások következtében végre miként kívánt szigorú megtorlást.

Részletesen kellene tárgyalni, hogyan tünteti fel a szerző Ferenc Józsefnek lelki fejlődését, jellemének fő vonásait és azt, miért került a magyarokat gyűlölő, sőt „ezt a mongol fajt” kiirtani óhajtó Jellachich bán, aztán a hazánkat az összbírodalomba beolvasztani kívánó Schwartzberg (Széchenyi szerint a „hideg vámpyr”), végre a félőrrült, kegyetlen, sőt vérszomjas Haynau befolyása alá. Igaza van a szerzőnek, ha minden Széchenyi óhaja szerint történik, az ifjú főherceg lelkéből nem tűnt volna el „a magyarok iránt már megnyilvánult meleg áramlat”.

Teljes igazságérzettel tárja fel a szerző azt, hogy a magyarországi nemzetiségek egyrészének áradozása, amellyel a „császár” iránti hűségüket hangoztatták, többeknél ámitás és megtevesztés volt. Hisz sok nemzetiségi izgató mikor az állítólagos magyar elnyomás ellen panaszkodott, lelke mélyén már elszakadni kívánt a monarchiától és vagy szomszédos államhoz óhajtott volna csatlakozni, vagy saját nemzetiségi (különösen a szerb) király alatt külön államot kívánt alkotni. Így az uralkodónak élete végén keserűen kellett tapasztalnia: mi volt „a szerb hűség és vitézség hatása” a birodalom és az uralkodóház sorsára!

A szerző is megállapítja, hogy a szabadságharcot követő szörnyű vérengzésekért elsősorban Schwartzberg és Haynau a felelősek.

A könyvet sokan fogják tanulsággal olvasni, de még többen éreznek majd nagy szomorúságot a felett, ezekben az évtizedekben hányan követtek el nagy tévedéseket, és hibákat, és milyen másképp alakult volna hazánk sorsa, ha egyfelől magyar politikusok több mint száz év előtti időtől kezdve megszívlelik, szemük előtt tartják és követik a Legnagyobb Magyarnek folytonos „szüntelen”, de fokozatos haladást kívánó tanácsait, másfelől, ha nem érvényesülhetett volna a bécsi kormány több szlávbarát tagjának a monarchiára és az uralkodóházra nézve végeredményben végzetessé vált magyarelles botor politikája.

BALOGH JENŐ.

Eckhardt Sándor, Balassi Bálint. (Magyar írók). Franklin-Társulat kiadása É. n. 224 l.

Előszavában maga a szerző állapítja meg, hogy az az arckép, amelyet Balassiról fest, eleven és újszerűen ható. A könyv elolvasása meggyőző arról, hogy ez az önértékes megállapítás helyénvaló és találó. Valóban Balassi írói arcképe, amint Eckhardt megrajzolta, élettel teli, érdekes, a valóságosság benyomását kelti s határozott vonásokból tevődik össze: sokban elüt attól a képtől, amely a régebbi irodalomtörténet lapjairól tűnik elő. A fő nehézséget a költő jellemének ellenmondó vonásai alkották: ezekkel a régiek nem tudtak mit kezdeni, mert a

maguk korának szempontjából nézve, az ellentétek valóban megmagyarázhatatlanok Eckhardtnak a költőt a saját korába állítja be, abba a forrongó korb, amelyben a középkor hagyományai még tovább élnek ugyan, de az élet valamennyi terén új eszmék és eszmények kerekednek felül, s a költő lelkének ellentétei egy csapásra érthetőkké válnak.

Általában az eddigi Balassi-életrajzokban, még a Dézsi-félében is sok a homályos hely és a meddő feltevés. Ezeknek a száma Eckhardt írói arcképében lényegesen csökkent. Nem csak azért, mert az ő rendelkezésére már több és megbízhatóbb adat állott, mint a régi mesterekére, hanem azért is, mert ő régóta ismeretes adatokból nagy elmeéllés és nem közönséges lélektani érzékkel vonja le következtetéseit. E helyütt csak egy példát hozok fel: Balassi és Losonczy Anna viszonyára vonatkozólag ő is csak arra a néhány, már régóta ismeretes adatra volt utalva, mint elődei, akik különféle feltevésekkel iparkodtak ezt a problémát megoldani, de nem sok sikerrel. Eckhardt ezt az egy-két adatot s főleg az Annához írt versek s a Júlia-ciklus élményszerűnek felismert részleteit éles logikával bontja elemeire s feltevések helyett olyan tényeket állapít meg, amelyeknek szintéziséből világosan áll előtűnik az egész viszony s Anna szerepe a hős életében és költészetében. Ezzel az egyik legrégebb és legérdekesebb Balassi-probléma megoldására talált.

Eckhardt könyvében összefoglalja mindazt, amit a tudomány a költőről megállapított. Mivel azonban nem monográfiát ír, hanem írói arcképet fest, csak azokat az adatokat használja fel, amelyek lényeges vonásokat szolgáltatnak képéhez. Nem törekszik teljességre s szakít a régi megszokott formákkal. Mondanivalója elrendezésében nagyjában időrend uralkodik ugyan, de a költő életét és költészetét a maguk szoros összefüggésében mutatván be, ez a logikus kapcsolat szabja meg a könyv szerkesztését. Mivel sok mondanivalója és sok szempontja van, számos, poétikus címet viselő fejezetre oszlik a könyv anyaga. Szellem-történeti érdeklődése hozza magával, hogy olyan problémákat vet fel, amilyenekről a régi módi irodalomtörténetíróknak sejtelmük sem volt. Megoldásuk aránylag nagy nehézséggel jár s a kutatótól nagy és sokoldalú tudást követel meg, de amint a szerző pl. a költő és közönsége kapcsolatát megvilágítja, vagy amint az irodalmi tudatosság kérdését megoldja, tanúságot tesz nagy erudíciójáról és szellemi képességeiről.

Jól esik olvasnunk azt a megállapítást, hogy Balassi költészetének „gyökerei a magyar hagyomány éltető talajában ültek.” Nem újszerű felfedezés ez a tétel, de újszerű az az induktív eljárás, amellyel Eckhardt igazságát bebizonyítja. A vallásos ének egyéni színezete, a végvári vitézek dicsérete, a szerelmi elégia, a záróversszakok, záradékok élmény-elemeinek realizmusa, sőt a nő nevében szerzett heroida-szerű versek a magyar költészet hagyományaiból valók, de Balassi költészetében tökéletesebb, művészebb formában jelennek meg. A *végek költészetéről* szóló fejezet a Tinódinál és társainál kialakult hagyományt állítja szembe Balassi vitézi énekeivel: azok egy hőstettet, egy csatát énekeltek meg, ez a végvári vitézek összesége lelkének adott hangot. Ezek az énekek

függetlenek minden nyugati mintától. „Semmiféle országban sem volt lehetséges ez a magas etikai pátoossal telített vitézi ének”. A magyar vitézeket fűtő *szép hír* is egészen más, mint a nyugati lovagság eszménye: ez etikai eszményre törő egyéni büszkeség mellett van egy másik forrása is, a közösségi élmény, s Balassi poézisa a tiszta hősi etika magasságába emeli hallgatóit. A magyar költő természetszemlélete is más, mint Nyugat lantosaié. Balassi benne élt a természetben, az ő húrjain a *magyar táj* elevenedik meg, s ha az irodalmi megújulás szelleme kellett is ahhoz, hogy a természet szépségében való gyönyörködés költészetében művészi kifejezésre jusson, ő fájának lelkét is megszólaltatja, s e mellett a természet szépségeit önmagáért is élvezi.

Ha Balassi költészete a nemzeti hagyományokban gyökerezik is, sokféle idegen elemet vett fel magába. Az antik költők közül Ovidius hatott rá közvetlenül: tőle tanulta a heroida műfajt s szerelmi elégiában a lelki vívódás ábrázolását. Horatius és Vergilius hatása nem érzik költészetén, catullusi elemek, alexandrinizmus az új latin költők útján kerültek szerelmes verseibe. A humanista Marullus, Angerianus, Joannes Secundus, továbbá Petrarca versei érettebb-kori költészetére voltak hatással. Sok indítékot, „versszerző találmány”-t kölcsönzött tőlük (Júliadalok), de ő a kor magyar lelkiségéhez képest témáiban tartózkodó, kifejezéseiben szemérmes s bánatos panaszaiban is férfias. Horvát, oláh, lengyel, német és török eredetű elemek is találkoznak verseiben: az ő művében a kultúráknak olyan csodálatos szintézise található, amelyhez foghatót sehol akkor Európában nem találunk, s amely „az ő nagy magyar szellemében egységes, ízes magyar költéssé alakult.”

Eckhardt könyve sok új és értékes ismerettel gazdagítja tudásunkat és sok téves nézetet igazít helyre. Ha nem vagyunk is mindenben egy véleményen vele (a Coelia-ciklus keletkezése, a költő „megtérés”-e, azaz a katolikus vallásra való áttérése stb.), kétségtelen, hogy nézeteit mindig északok támogatják és feltevései sohasem légből kapottak. Ki kell még emelnünk Eckhardt előadásának eleveenségét és választékoságát: fordulatosan és színesen ír, a tárgy szeretetéből és a sikeres alkotás felemelő tudatából származó érzelem megtalálja a kifejezés művészi formáit. Az érzelmi színeződést még fokozza a nemzeti büszkeség is, midőn a költőnek az idegen mintákat is meghaladó érdemei kerülnek szóba, s valósággal a pátoosz magaslatáig emelkedik.

CSASZAR ERNŐ.

Molnár Pál: Debrecen a magyar irodalom történetében. Debrecen, dr. Bertók Lajos bizománya, 1941. 8-r., 159 l. — *U. ö.: Debrecen a régi magyar irodalomban.* Irodalomtörténeti szöveggyűjtemény jegyzetekkel. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerk. Vajthó László, 58. sz.) Budapest, Egyetemi Nyomda, Kis 8-r., 175 l.

Debrecennek meglehetősen kevés a történelmi emléke éppúgy, mint a többi alföldi nagy városnak, de mégis történelmi levegőjű város. Inkább szellemi múltja gazdag és jelentős. A magyar iro-

dalom történetében betöltött szerepével s gazdag irodalmi hagyatékaival csaknem egy időben két jeles dolgozat is foglalkozott: Zsigmond Ferencé (*A debreceni kollégium és a magyar irodalom*), mely 1940-ben jelent meg (ism. I. IK. 1940. 398—400 l.), mint a Kollégium történetéről tervezett nagy munkának egyik önálló, terjedelmes részlete, s Molnár Pálé, mely rövidebb terjedelemben a *Debrecen sz. kir. város és Hajdú vármegye* című szociográfiai műben látott elébb napvilágot, egy nagyobb részlete pedig *Debrecen irodalmi életének útja* címmel a Pap Károly Emlékkönyvben.

A főkülönbség a két dolgozat közt az, hogy Zsigmond Ferenc főfeladata a debreceni kollégiumi magyar irodalomtörténeti oktatás története volt. Takarékosabban bánt az aprólékosabb részletekkel, inkább azt akarta megvilágítani, mi volt a szerepe irodalmunkban a debreceni szellemnek, miféle kapcsolatok fűzték Debrecen a korabeli magyar irodalomhoz, mit kapott Debrecen a magyar irodalomtól s mit adott a magyar irodalomnak. Molnár Pál teljességre törekedett adatokban is, értékelésben is, főként a legújabb korra vonatkozólag. Zsigmond Ferenc általán óvatosabb volt az értékelésben; Molnár Pál mérlegre tesz mindent s igyekszik ő is elfogulatlanul mérlegelni. Molnár Pál maga is elismeri, hogy Zsigmond Ferenc munkája egyik legfőbb forrása volt Debrecen régibb irodalmának rendszerezésével. Bevallja azt is, hogy Debrecen mai irodalmi életét és írói törekvéseit az arányérzék rovására is jóval szélesebb mederben tárgyalta, mint ahogy a történeti áttekintés egészen megkívánná. Sürgős szükségét érezte ugyanis a „belső tájékoztatás”-nak, mert a város lakosságának nagy része mit sem tud városa írói értékeiről s szellemi életjelenségeiről.

Zsigmond Ferenc és Molnár Pál műveinek mintegy illusztrációja Molnár Pál szöveggyűjteménye. A „nagy tudással, gondtal és szeretettel összeállított szöveggyűjtemény” szép tanújele a kiváló tanár és a méltó tanítványok közti eleven munkaközösségnek s „mint ilyen is tiszta tükörképe a debreceni szellemnek.” A szemelvények összeállításában a debreceni ref. Kollégium gimnáziumi „Arany János Önképzőköré”-nek ifjai buzgólkodtak vezető tanáruk mellett, aki irodalmunknak „ősi provinciális gyökereire” óhajtott felhívni a figyelmet, a múlt században az alföldi református magyarság ős művelődési göcpontjának, egy jellegzetesen magyar kultúrtáj eredeti szellemű képviselőjének bemutatásával. A Kollégium könyvtára őrzi három évszázad (1519—1815) szellemi kincseit. Ezekből közöl szemelvényeket, elsőnek a Debreceni Kódexből (Alexandriai Szent Katalin legendájából), aztán egy dicséretet a Lugossy-Kódexből, Dézsi András Makabeusról szóló bibliai verses elbeszélő költeményéből, Méliusz (Juhász) Péter harmadik prédikációjából, aztán Az úrvacsora osztogatásának idején éneklendő isteni dicséretből, majd Herba-

riumából, aztán Huszár Gál, Szenci Molnár Albert, Martonfalvi György, Örvendi Molnár Ferenc, Köleséri Sámuel, Szentpéteri István, Maróthy György, Hatvani István, Némethi Pál (az ünneptelt latin diák költő), Szilágyi Sámuel (Voltaire úrnak Henriásából), Varjas János, Domokos Lajos, (Fénelon-fordításából), a Debreceni Grammatikából, Földi Jánostól, Bessenyei Györgytől (Debretzen siralma), Budai Ézsaiástól, a Magyar Füvészkönyv és az Orvosi Füvészkönyvből, a Debreceni Énekeskönyvből, a kollégiumi diákköltészetből és kéziratot versgyűjteményekből, Csokonai debreceni jellegű műveinek jegyzéke, Fazekas Mihály verseiből s Kölcsény Ferenc önéletrajzi leveléből.

A reformáció kezdetétől Péczely József professzori működése kezdetéig terjednek tehát ezek a szemelvények, melyeket gondos, körültekintő jegyzetek követnek. „A záró dátum éppen Debrecen önálló irodalmi jellegének és szerepének megszűnését és epigonizmusba süllyedését, a központositott irodalom diadalát jelenti.” Révész Imre püspök a kötetkéhez írt előszavában azt írja ezekről a szövegekről: „Ezek a reliquiák, amelyeket ez a gyűjtemény Debrecen irodalmi életéből majdnem félezer évet átkutatva feltár, kiválóan alkalmasak arra, hogy ön maga és mások előtt a maga teljes történeti mélységében és szélességében tudatossá tegyék azt a bizonyos sokat emlegetett 'debreceni szellem'-et.

KÉKY LAJOS.

A pannonhalmi főapátsági Szent Gellért-főiskola évkönyve az 1941–42-i tanévre. Közzéteszi Kocsis Lénárd főiskolai igazgató. — Pannonhalma, 1942. 8-r., 283 l.

A gondosan szerkesztett évkönyv most megjelent második kötetének is (az elsőről l. IK. 1942. 211. l.) két, bennünket érdeklő dolgozata van. Az egyik Csóka J. Lajos értekezése, *A magyar tudományág megszervezésének kísérletei a 18. században* több részletmonográfia, különösen Toldy Ferenc, Csaplár Benedek és Császár Elemér idevágó tanulmányai után, de önálló kutatásokra és vizsgálódásokra támaszkodva, először foglalja össze e kérdés történetét. Körültekintő és alapos munkája sok új és érdekes adatot bogyozott ki. Rámutat a Toldytól is említett Germethen Henrikre, aki már száz esztendővel a M. Tud. Akadémia megalapítása előtt tervezetet készített egy pozsonyi tudós társaság megszervezésére. Szilágyi Sámuel 1740-ben — mint utóbb maga számol be róla Kollár Ádámnak — III. Károly halála akadályozta meg egy tudós társaság létesítésében. A legbuzgóbb munkása azonban e törekvéseknek maga Kollár Ádám Ferenc lett, aki egyrészt Bél Mátyás szellemi örökét akarta átvenni és folytatni, másrészt *Anzeigen* c. folyóiratával alapozta meg végső szándékait. Bél, Bod, Windisch és Perliczy kísérlete-

zései után a máig is homályban maradt ismeretlennek *Academia Augustája* az első nagybbszabású terv, amely az Akadémia megteremtésének nemcsak szellemi, hanem anyagi lehetőségeivel is komolyan számol. Utána Hell Miksa és Kollár léptek az előtérbe. Hellt főképen Martini buzdította a munkára, amely előbb Mária Terézia jóindulatú pártolásával folyt, utóbb a királynő véleményének megváltozása miatt, aminek okát Csóka Kollár tanácsában keresi, ez is dugába dőlt. Kollár a maga elgondolása szerint akarta a tervet kidolgozni s ez merőben ellenkezett Hell Miksáéval. Hell, a csillagász, csupán a természettudományokat tartotta fontosaknak, Kollár természetesen a történelmieket is. Harcuknak szomorú eredménye lett, hogy Kollár is lemondott az akadémiai ügyek javaslattételéről, Hell sem tudott zöldágra vergődni. — Mindez a törekvés egy Bécsben felállítandó Akadémiára vonatkozott. Egy magyar tudóstársaság gondolata is fölmerült 1774-ben, Nagyszombatban kellett volna megteremteni, „Képzeltető, — írja Csóka — hogy az államtanács mily felháborodással fogadta ezeket a magyar szeparatista gondolatokat.”

Említésreméltó, hogy az akadémia-alapítás tervei szoros kapcsolatokba kerültek a kalendáriumok kiadásának kérdésével: ismételten fölmerült a szándék, hogy ezeknek gazdag jövedelmét aknázzák ki a tudományos célra. Hell Miksát pl. meg is tették a kalendárium-ügyek igazgatójának: Hell egyenest monopolizálni akarta a kalendáriumok kiadását az akadémia céljaira.

A budai, majd pesti egyetem tudományos munkássága a magyar nyelv és a nemzeti műveltség fejlesztése szempontjából esett kifogás alá: éppen e negatívumból erősödik a mozgalom, a magyar faj és a magyar nyelv fejlesztéséért s kerül a hazaszeretet a kérdés középpontjába. Bessenyei és Révai már jól ismert törekvéseit Csóka csak összefoglalóan ismerteti s nem terjeszkedik ki Aranka nyelvművelő társaságára, mert ez utóbbit sajátosan erdélyi mozgalomnak tekinti. (Perényi József közleményei mutatják, hogy ebben nincsen igaza) A dolgozatnak legbecsesebb része Kollár Ádám törekvéseinek újabb megvilágítása: Csóka, mint eddigi munkásságával is, megbővítette Kollár tudományos életünk fejlődésében vitt jelentős és eddig nem eléggé méltatott szerepének ismeretét.

Az évkönyv másik, figyelmünkre számot tartó közleménye Radó Polikárp munkája. A magyar liturgiátörténetnek ez a tudós kutatója — mult évben a liturgikus kódexek jegyzékét adván — most szaktudományának lehető teljes magyar bibliográfiáját adja közre. Kódexirodalmunknak a liturgiával való szoros kapcsolata miatt az összeállítás a magyar irodalomtörténet munkásainak is hasznos és becses „adalék” (szerényen maga nevezi így a derék gyűjteményt), köszönetet kell mondanunk érte s föl kell rá hívnunk a kutatók figyelmét.

KERÉKES EMIL.

Ady—Babits-tanulmányok.

(*Ferenczy Piroska: Babits és Ady. Két költő típus a „Nyugat”-ban*, Bp. 1942. 94 lap. — *Reminiczky Erzsébet: Ady hatása líránkra*, Bp. 1941. 84 lap. — *Halász Előd: Nietzsche és Ady*, Bp. 1942. Danubia könyvkiadó 223 l.)

Ferenczy Piroska dolgozata a régi Nyugatban nyilatkozó két irodalmi irány különbségét rajzolja. Babits iránya a költészet művészi oldalát hangsúlyozza inkább, Ady a költészetnek a nemzeti élettél való kapcsolatát. A szerző érdekesen tárgyalja a két költő eltérő nemzetfogalmának fejlődését, behatóan szól Babits humanizmusáról, nézeteiről az újabb irodalom kérdéseire nézve, fejtegeti világirodalmi kapcsolatait (antik irodalom, Dante, Augustinus, francia—angol—német irodalmi hatások stb.). Majd Ady nemzetfogalmáról, politikai költészetéről szólva jellemzi felfogását a Duna népeiről, a költő egy verse alapját az ideális magyar típusát (Én nem vagyok magyar?), jellemzi szociális költészetét, Móriczzal való kapcsolatait, irodalmi tájékozatlanságát stb.

Babits szellemi rokonainak Kosztolányi Dezsőt, Tóth Árpádot, Szabó Lőrincet, Sárközi Györgyöt tartja; Ady szellemi rokonairól szólva Móricz Zsigmondban, Szabó Dezsőben, Illyés Gyulában talál Ady felfogására emlékeztető vonásokat.

E vázlatos tartalmi kivonat csak a dolgozat tárgyát jelzi, térszűke miatt példákkal nem szemléltetheti a szerző szigorú tárgyilagosságát, melyhez fejtegetései, helyesebben: *rajza* folyamán mindenütt elvszerűen ragaszkodik. Ítélezése helyett legtöbbször tényeket állapít meg s az olvasóra bízta, hogy ezekből véleményt formáljon. Csak ritkán esik meg, hogy — mint például Ady szociális költészetéről és Tisza Istvánt szidalmazó verseiről szólva — határozottabban foglal állást a szemelvényekből különben is kirívó igazság mellett. Ez pedig többek között az, hogy a költő „nem tekint arra, hogy a vele szemben álló „úrivilág” legalább is annyira magyar, mint mellette álló „párhívei.” A szerzőnek a *Nyugat* két költőtípusáról adott rajza főképen hűségre törekvésével tűnik ki. Másik érdeme tömörsége, mellyel széleskörű tanulmányainak csak igazán lényeges részét használja fel és ugyanilyen tömören és világosan fogalmazza meg. Találó idézetei, logikus előadásának „férfias” határozottsága, nyugalma és jó magyarsága is élvezetes olvasmánnyá teszik a dolgozatot.

Reminiczky Erzsébet értekezésében látszólag több a szeszélyes csapongás, a témáról-témára szökellés, szellemének bizonyos ideges nyugtalansága. Bizonyára tárgyválaszása is oka ennek: Adynak költőinkre tett hatását mutatja ki nyelvi és stílusbeli egyezésekben s az ilyen hatáselemzés a példák szemléltetésével természetesen hozza magával az előadás szaggatottságát és elaprózását. Szemelvényei pontosan rámutatnak arra, hogy jelentékenyebb költőinkre is mily nagy hatással volt Ady, főképp nyelvi tekintetben. De többen szimbólumait és képeit is szinte másolják. A dolgozat szűk kerete természetesen nem

merítheti ki tárgyát; hogy a húszas években mily általános volt Ady hatása, erről csak az egykorú szerkesztők papírkosarai adhattak volna teljes képet. De egykorú jobbnevű költők is (pl. Csanády György) „még sírni se tudtak szépen”, ha nem a mester szavaiból facsarták könnyeiket. A szerző lírai tárgykörök szerint csoportosítja anyagát (Isten, szerelem, magyarság, szocializmus), ítéletei elfogulatlanok, tanulmánya Ady költői nagyságát emberi gyarlóságával együtt érezteti. Kár, hogy az efféle dolgozatok, mint Ferenczy Piroskáé is, nem juthatnak el az olvasók szélesebb rétegéhez, mert megjelenésük helyét mi sem jelzi.

Az előbbieknél terjedelmesebb tanulmányt szentel Adynak Halász Előd, Nietzsche és Ady közti párhuzamában. A szerző Földessy Gyula kezdeményét folytatja: Ady szimbólumai közti kapcsolatokra mutat rá, e mellett igen behatóan elemzi Nietzsche *Zarathustrájának*, általában aforizmáinak és verseinek hatását a magyar költőre. A párhuzamos szemelvények csakugyan igen érdekesek. Tudomásom szerint Ady nem tudott annyira németül, hogy Nietzsche-t eredetiben olvashata volna, s így vagy Léda fordított le neki a német filozófus műveiből részleteket, vagy az 1907 óta megjelent magyar fordítások (Vály Bódog, Wildner Ödön, Fényes Samu, Fülep Lajos, Schöpfung Aladár) közül hatott rá egyik-másik. Kár, hogy a szerző e fordításokból nem közölte a megfelelő szemelvényeket. Halász Előd egyébként feltűnő tárgyismerettel, nagy irodalmi műveltséggel és esztetikai érzékkel fejtegeti és magyarázza a felvetett problémát. Néha azonban bántó, hogy túlfönt sokat magyaráz, az olvasót szinte sérti és „megsérti” tautológiáinak özönével.

Mind a három tanulmány fontos segédeszköze és sok tekintetben alapvető munkája lehet a további komoly Ady-irodalomnak. Ez annál üdvösebb lenne, mert a színvonal emelkedésével remélhető, hogy a költő szerelmeiben túrkáló művek divatjára is ráborul az alkony.

K-fy J-s.

Németh László: Széchenyi, Budapest, 1942. 8-r. 189 l.

A Széchenyi-jubileum egyik elkésett sereghajtója Németh László Széchenyi-könyve. Nem megszokott, elcsépelt eszközökkel megszerkesztett mű ez, és éppen ezért nem megszokott és elcsépelt olajnyomatot kapunk a legnagyobb magyar alakjáról, hanem eredeti meglátásokból, sőt átélésekből leszűrte, egyedülálló képet. Németh talán túlmessze is megy az eredetieskedés útján, túlzottan fél is attól, hogy horga sablonba akad a „nemes gróf” alakjának megrajzolásakor, — ez az aggodalma azután sok olyant írat le vele, amit mi nem találunk, és sokat olyat igazított át vele, amit a gyakran nem is érdemtelen elődök, ha nem is eredetiben, de helyesebben láttak meg.

Németh *Széchenyije* analízis: az embert keresi minden mö-

gött, az élő, ható, érző és — igen, — gyakran fájo embert. A könyv Széchenyi életregényének tökéletes ismeretét tételezi fel, mert a szerző hősenek külső életét gyakran csak jelzi. Ez nem volna baj, hiszen Széchenyi élete annyira átment a köztudatba, hogy egészen jogos a szerző néma követelése: ne ez legyen az olvasónak első Széchenyi-életrajza, aki ezt a legtöbbször finom írásművészettel megírt munkát választja olvasmányul, annak háta megett ott meredjenek az áttanulmányozott Széchenyi-könyvek halmazai.

Németh Széchenyi alakját egy hangra, a romantikáéra állítja be és figyelmes füllel azt ellenőrzi, hogy hőse az élet különböző szakában miként rezonál erre a megadott alaphangra. Részint igaza van, — de csak részint! Széchenyi romantikus volt, de nem jobban, mint amennyire az korában egy érzékeny ifjútól várható volt. Úgy érezzük, hogy a szerző túlozza hősenek külföldi hatások alatt keletkezett romantikáját: Tasso, Byron és Alfieri nélkül is romantikussá lett volna Széchenyi, — igaz, hogy nem ilyenén. A romantika benne épp úgy nem volt korhoz, századhoz, időhöz kötött, mint például Shakespeare-ben. De csak az ifjúság romantikus, a férfikor nem az. És valóban, a férfi Széchenyi felvázolásánál megfogytak Németh palettájáról a romantikus színek, helyüket egy nem annyira formájában, mint inkább eredményében, — és ezt látszik Németh figyelmen kívül hagyni, — donquijote-i szélmalomharc veszi át a fejére nőtt Zeitgeist ellen. On revient toujours, — az öreg Széchenyi megint megtér, most már mintegy menedékhelyre, ifjúsága romantikájához. A kör bezáródik, de szűkebb, mint azt Németh sejteti: kiesik belőle vagy másfél évtized, s éppen a legérdekesebb, a vívódások, a magáraeszmélés, az „önismeret" másfél évtizede. Talán élesebb és teljesebb képet kaptunk volna Széchenyi belső fejlődéséről, ha a szerző nemcsak arra mutatott volna rá, hogy a különben szegényes magyar romantikának Széchenyi a legnagyobb, szinte egyetlen őszinte és igazi képviselője, hanem ezt a romantikus életet a rajta végigvonuló vallásos fonállal fűzte volna át. Utalást kapunk erre, de a vallásosságát fejtegető megjegyzések mögé valahogy mindig idegállapotát állítja be magyarázatképen. Pedig Széchenyi vallásossága nem ingatag hangulatainak volt függvénye, hanem családjából, környezetéből magával hozott örökség, sőt talán még mélyebbről fakad: végső gyökereit a német vallásos romantikában, Brentano, Görres, Schlegel Frigyes istenkeresésében kell nyomonznunk.

A könyv bírálói erősen kifogásolták, hogy Németh csak vázlatot rajzolt s nem szobrot állított a legnagyobb magyarnak. Igaz, de rosszul mintázott szobra sok áll már Széchenyinek, s az olvasó manapság szívesebben veszi egy ember „igaz történetét", mint szívja be a póttömjén fanyar illatát. Azért ebből a vázlatból is kidomborodik a tragikus sors, amelynek katasztrófája nem a végső

pisztolylövés, hanem az 1848. szeptember 5-i döblingi eltűnés volt.

Ami nekünk mégis feltűnik, az nem a sok értelemzavaró sajtóhiba, nem is az itt-ott pongyolán felejtett fogalmazás, — ne tévesszük szem elől: vázlattal van dolgunk, — hanem a szerzőnek gyakran indokolatlanul gúnyoros hangja. Csak egy példát: amikor Széchenyi felajánlja az Akadémia alapítására egy évi jövedelmét, — soha nem fizette ki, siet Németh megjegyezni, — ezt a szerző egy „sokat bejárt, a hontalanságban meggazdagodott, nemes feladatra kikoplalt léleknek” a nemzet keblére való magavisszadobásának érzi. De, úgy látszik, maga is túlszépnek, túlságosan megindítónak érzi a képet, mert hangot váltva így folytatja: „Ennél az összeborulásnál úgy illene, hogy mint a regényekben szokás, lebocsássuk egy pillanatra a függőnyt. A nász azonban nem volt zavartalan”. (55. l.) Az olyan kifejezések, mint slagvortok (sic!), Széchenyit „a hadseregéből kiundorították”, stb. nem növelik esztétikai élvezetünket. Egyes kifejezések a mindennapi használatban annyi érzelmi velejárót szívtak fel magukba, hogy például a legnagyobb magyar megdicsőülésével kapcsolatban „lebukásról” beszélni majdnem szentségtörés.

De ne tévedjünk túlmessze! Németh műve a Széchenyi-jubileum gazdag könyvtermésének kétségkívül a legizgatóbb, legérdekesebb, s hibái mellett is talán a legértékesebb alkotása. Gyengeje, hogy az író Széchenyiben is túlságosan önmagát adja, egyéni nézeteit, lávaszerű alanyiságát. Éppen ezért könyvének helyesebb címe ez lenne: Széchenyi, amilyennek én látom.

BERCZIK ÁRPAD.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

Csapodi Csaba: A magyar barokk. (Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság kis könyvtára. 16. sz.) 16-r. 77 l.

Csorba Zoltán: Miskolc és Borsod az irodalomban. Miskolc, 160 l.
vitéz Doroghy Ferenc: Somló Sándor színművei. Bölcsészettudományi értekezés. 159 l.

Gábel Asztrik: Középkori kéziratok Magyarországon. I. Debrecen. Budapest, Egyetemi Nyomda 1943. 22 l.

Kardos Albert: Oláh Gábor s a Csokonai-Kör. Adalékok Debrecen XX. századi irodalmi életéhez. Debrecen, Városi Nyomda, é. n. 16-r. 57 l.

Misztli László: A magyar tragikum-elmélet története. Kolozsvár. 67 l.

Zolnai Béla: II. Rákóczi Ferenc. (Magyar Életrajzok.) Franklin-T. 225 l.

II. Közérdekű művek.

Gáldi László: Magyar-román szellemi kapcsolatok (Kincsestár. 136. sz.) Magyar Szemle Társaság. 16-r. 80 l.

Kerekesházy József: Apponyi. 28 képpel. Singer és Wolfner. 292 l.

Koczogh András: Görgey. KIE kiadás. 48 l.

Gróf Széchenyi István jubileumi ünnepségek Balatonfüreden 1941. Írta és összeállította Gáspárdy Aladár. A Balatoni Szövetség kiadása. Veszprém, 48 l.

Vajda Pál R.: Magyar feltalálók. Négy évszázad negyvenhat technikusa. Orsz. Közművelődési Szövetség kiadása, 1943. 304 + XXXII. l.

Tombor Tibor: A vér és vas költője. Gabriele D'Annunzio élete. Singer és Wolfner. 332 l.

* A Budapesti megjelent munkáknál a hely, az 1942-ben kiadottnál az idő, a 8-r-űknél az alak megjelölését elhagytuk.

III. Regények és elbeszélések.

Balzac, Honoré de: A völgy lilioma. Regény. Fordította: Benedek Marcell. Révai. 371 l.

Bunin, Ivan: A szerelem szentsége. Regény Ford. Bókay János. Révai, 1943. kis 8-r. 151 l.

Jankovich Ferenc: Téli szivárvány. Regény. Athenaeum. 247 l.

Lin Yutang: Méz és bors. Ford. Hertelendy István. Révai. 348 l.

Larbaud, Valéry: Fermina Marquez. Regény. Ford. Szávai Nándor. Madách-Könyvtár. 9. sz. Madách-Színház kiad. 133 l.

Majthényi György: Ürifiú. Regény. Singer és Wolfner 344 l.

Pados Pál: Csillagok a Don felett. Révai. 199 l.

Szitznyai Zoltán: Milka. Athenaeum. é. n. 249 l.

Tömörkény István: Gerendás szobák. Gulácsy Irén bevezető tanulmányával. Új Egyetemes Regénytár. Singer és Wolfner. 1943. 260 l.

Turgenev, Ivan: Első szerelem. Regény. Ford. Rónay György. Révai. 147 l.

Turi Turgonyi András: Átok. Regény. Madách-Könyvtár. 10. sz. Madách-Színház kiad. 121 l.

Zappa, Paolo: Az idegen légió. Regény. Ford. Pongrácz Alajos. Révai. 1943. 242 l.

IV. Költemények.

Bartalis János: A mezők áldása. Bartalis János összes versei. Révai. 323 l.

Hangay Sándor összes versei: Erdélyi Szemle kiadása. 509 l.

Józan Miklós: Aratás. (Írások könyve.) Írta és gyűjtögette —. Kolozsvár, Minerva R. T., é. n. 477 l.

Kosztolányi Dezső: Idegen költők. Sajtó alá rendezte és bevezette Illyés Gyula. Révai. 541 l.

Tompa Mihály összes művei. Franklin-Társulat. 1502 l.